

TALLINNA POLÜTEHNILISE
INSTITUUDI TOIMETISED

ТРУДЫ ТАЛЛИНСКОГО
ПОЛИТЕХНИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

Nr. 324

FILOSOOFIAALASEID UURIMUSI

TALLINN 1971

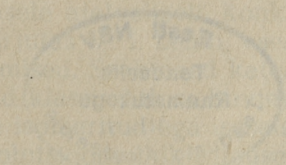
Ep. 6.1

TALLINNA POLÜTEHNILISE INSTITUUDI TOIMETISED
ТРУДЫ ТАЛЛИНСКОГО ПОЛИТЕХНИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

Nr. 324

1971

FILOSOOFIAALASEID UURIMUSI

TALLINN 1971

O. Štein

RAHVUSE JA RAHVUSSUHETE AKTUAALSETEST KÜSIMUSTEST KOMMUNISMI EHTAMISE AJAJÄRGUL

Rahvusküsimus marksistlik-leninlikus teoorias

Kodanlikud rahvuse käsitused, mida pooldavad ka natsionalismi positsioonil asuvad «rahvuskommunismi», revisionismi teoreetikud, vaatlevad rahvusküsimust mitte kui klassivõitlusele alluvat, vaid kui iseseisvat, omaette tähendusega küsimust.

Natsionalistlikult piiratud mõtlemisele on täiesti küündimatu rahvuslike ja klassisuhete dialektika. Natsionalist ei mõista ning eitab klasside ja klassivõitluse osa rahvuse arenemises, ignoreerib töölisklassi ja sotsialismi otsustavat osa tõelise rahvusliku ühtsuse saavutamisel ning internatsionaalse ühtsuse arenemises.

Marksistlik-leninlik teadus tõestas, et on võimatu mõista rahvuse ja rahvussuhete olemust, kui abstraheerida need klassidest, millest rahvus koosneb, erinevate klasside osast rahvuse arengus. Rahvusküsimus pole kunagi ega kusagil eksisteerinud «puhtal» kujul, vaid on väga tihedalt põimunud mitmesuguste sotsiaalsete, majanduslike, ajalooliste teguritega. Marksism-leninism heidab kõrvale abstraktsed arutlused ühiskonnast, progressist või rahvusest üldse. Ta loobub abstraktselt mitteajaloolisest lähenemisest, mille puhul nii ühiskonda kui ka progressi vaadeldakse väljaspool aega. Marksism-leninism läheneb rahvusküsimusele ajalooliselt konkreetselt, klassi aspektist. «Kodanlus», kirjutas V. I. Lenin, «seab alati esiplaanile oma rahvuslikud nõudmised. Seab need kategooriliselt. Proletariaadil on nad allutatud klassivõitluse huvidele.»¹

Rahvusküsimus pole isoleeritud ega iseseisev probleem, vaid on osa proletaarsete revolutsiooni üldküsimusest — proletariaadi diktatuuri küsimusest. Ta on allutatud tervikule ja nõuab vaatlemist terviku seisukohalt.

¹ V. I. Lenin. Rahvus- ja koloniaalküsimus. Tallinn 1957, lk. 185.

«Demokraatia üksikud nõudmised,» ütleb V. I. Lenin, «nende hulgas enesemääramine, ei ole absoluut, vaid osake ülddemokraatlikust (praegu: üldsotsialistlikust) ülemaailmsest liikumisest. Võib olla, et üksikuil konkreetseil juhtudel on osake vastuolus üldisega, siis tuleb ta kõrvale heita.»²

V. I. Lenin käsitles rahvusprobleeme tihedas seoses proletariaadi klassivõitluse, kapitalismi võimu, imperialismi kukutamise, sotsialismi võidu küsimusega. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee teesides V. I. Lenini 100. sünni-aastapäevaks märgitakse: «Vastavalt uutele ajaloolistele tingimustele töötas Lenin põhjalikult läbi rahvusküsimuse, esitas proletariaadi klassivõitluse ja rahvusliku rõhumise likvideerimise eest peetava võitluse, sotsialismi nimel peetava võitluse ja ikestatud rahvaste imperialismivastase vabadusvõitluse ühendamise idee ning põhjendas seda.»³ Muidugi ei tähenda öeldu seda, et rahvuslikke suhteid võiks täielikult taandada klassisuhetele. Rahvusel ja rahvussuhete arenemisel ilmneb ka suhteline iseseisvus (rahvuslike huvide eksisteerimine, võitlus rahvusliku enesemääramise eest, rahvussuhete mõju riikidevahelistele suhetele, rahvuslikud traditsioonid ja eneseteadvus, rahvustunded, natsionalistliku ideoloogia igandid, rahvusliku kirjanduse, keele, kunsti, kultuuri osa rahvuse elus, mille tähtsus on suur, sest neis on jäädvustatud rahvuse vaimse palge iseärasused, rahvuslik iseloom). See suhteline iseseisvus nõuab spetsiifiliste rahvuslike huvide, ühtede või teiste erinevuste, rahvuse tunnuste, rahvusliku omapära uurimist ning arvestamist, progressiivsete traditsioonide toetamist, konservatiivsete harjumuste ja tavade resoluutset ületamist.

Rahvuse ja rahvussuhete suhtelise iseseisvuse tunnustamine siiski ei eita, vaid, vastupidi, nõuab järjekindlat klassilähenemist rahvusele ja rahvusküsimusele. Järjekindel tööliklassi positsioon — see on internatsionalistlik positsioon, sest proletariaadi internatsionalism on tema klassiolemuse väljendus, samuti nagu natsionalism on kodanluse klassiolemuse avaldumise vorm. Natsionalismi kaldumise esimeseks tunnuseks on eemaldumine proletariaadi klassivõitluse positsioonilt ning libise-

² V. I. Lenin. Rahvus- ja koloniaalküsimus. Tallinn 1957, lk. 324.

Klara Hallik väidab artiklis «Rahvused tänapäeva sotsiaalses progressis» («Looming» 1970, nr. 1, lk. 124), et «rahvusküsimusel on oma iseseisev tähendus ja koht ka sotsialistlikus ühiskonnas». Sellega ei saa aga nõustuda, sest rahvusküsimus ei ole imperialismi tingimustes ega ka sotsialistlikus ühiskonnas iseseisev küsimus. Võib olla tahtis Klara Hallik väita, et rahvusküsimusel on suhteliselt iseseisev tähendus ja koht ka sotsialistlikus ühiskonnas. On see nii, siis võib nõustuda Klara Halliku seisukohaga, kui seda täpsustada, lisades juurde «suhteliselt».

³ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee teesid V. I. Lenini 100. sünni-aastapäevaks. Tallinn 1970, lk. 14.

mine kodanliku ideoloogia ja poliitika positsioonile. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programmis rõhutatakse, et «kõiki rahvuslike vahekordade küsimusi, mis kerkivad kommunistliku ülesehitustöö käigus, lahendab partei proletaarse internatsionalismi seisukohtadest lähtudes, leninliku rahvuspoliitika järjekindla elluviimise alusel. Partei ei luba rahvuslike iseärasuste ignoreerimist ega nende ülespuhumist»⁴.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm nõuab, et rahvussuhete alal ka edaspidi viiaks järjekindlalt ellu internatsionalismi printsiipe, leppimatult võideldaks «igasuguse natsionalismi ja šovinismi avalduste ning igandite vastu, säärase ten-dentside vastu, mille eesmärgiks on säilitada rahvuslikku piiratus ja erandlikkust, idealiseerida minevikku ja kinni mätsida rahvaste ajaloo sotsiaalseid vastuolusid, võidelda iganenud tavade ja kommete vastu, mis on takistuseks kommunismi ehitamisel»⁵.

Diskussioonist rahvuse mõiste ümber

Aastatel 1966—67 toimus ajakirja «Вопросы истории» veergudel diskussioon rahvuse mõiste ümber.⁶ Murti palju piike, tehti rohkesti katseid seda mõistet «täpsustada» ja «arendada» selle peale vaatamata, et rahvuse definitsioon, mis oli esitatud V. I. Lenini töödes ja formuleeritud J. V. Stalini töös «Marksism ja rahvusküsimus»⁷, tegi läbi enam kui poolesajandilise ajaloolise katsumuse ja kontrolli. Teatavasti on see formuleering leidnud üldise tunnustuse marksistlikus kirjanduses samuti nagu paljud teisedki sotsioloogilised kategooriad: ühiskondlik-majanduslik formatsioon, tootmissuhted, majanduslik baas, klass, riik jne. Mõned diskussioonist osavõtnud autorid tunnustasid rahvuse mõiste kolme esimest põhitunnust, kuid lülitasid rahvuse mõistest välja neljanda põhitunnuse — psüühilise laadi. Teised (V. I. Kozlov, S. A. Tokarev) olid seisukohal, et meil ei olegi teaduslikku marksistlikku rahvuse mõistet ega

⁴ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn 1961, lk. 104—105.

K. Hallik (viidatud artikkel, lk. 128) aga kaitseb vastandlikku seisukohta, kirjutades: «On täiesti ilmne, et sotsialistlike rahvuste sotsiaal-majandusliku arengutaseme erinevuste ületamise korral rahvuste suhtlemise oluliseks regulaatoriks jääb etniline moment. Seepärast tuleb rõhutada rahvusliku omapära teadusliku uurimise vajadust, et siis... osata reguleerida rahvustevahelisi suhteid.»

⁵ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn 1961, lk. 107.

⁶ Vt. «Вопросы истории», 1966, № 1, 12; 1967, № 1, 2, 3, 6, 7.

⁷ Rahvus on inimeste ajalooliselt kujunenud püsiv ühtekuuluvus, mis on tekkinud ühise keele, territooriumi, majanduselu ja ühises kultuuris avalduva psüühilise laadi pinnal (J. V. Stalin. Teosed, 2. kd., lk. 291).

rahvuse teaduslikku teooriat. See tulevat alles luua. Kolmandad soovitasid lülitada rahvuse mõistesse veel ühe tunnuse — töö-
lisklassi olemasoleku ühiskonnas.

Sellist rahvuse mõiste «täpsustamist» ja «edasiarendamist» taotlesid mainitud diskussioonis paljud autorid. Ent kõik need rahvuse definitsiooni «täpsustused», mis olid tehtud rahvuse mõiste loova arendamise eesmärgil, osutusid asjatuiks ega olnud suutelised kõigutama marksistlik-leninlikku üldtunnustatud rahvuse definitsiooni.

Rahvuse definitsiooni ei ole tarvis lülitada kõiki tunnuseid, vaid ainult põhilisi, selliseid, mis kehtivad rahvuse arenemise kõikidel ajajärkudel ja mis tegelikult eraldavad rahvuse kui inimeste püsivama ja laiema ühtekuuluvuse kõikidest teistest inimeste ühtekuuluvustest (hõim, rahvas).

Leninlik parteilisuse printsiip nõuab marksistlik-leninliku teooria loovat arendamist, võitlust dogmatismi kõigi vormide vastu, nende ületamist. Ent koos sellega nõuab parteilisuse printsiip ettevaatlikku, hoolikat ja tõsist suhtumist marksistlikku teoriasse, tema põhiseisukohtadesse. Marksistlik-leninliku filosoofia ja sotsioloogia arendamine on väga vastutusrikas ülesanne. On lubamatu murda või moonutada marksistlik-leninliku filosoofia ja sotsioloogia poolt väljatöötatud teaduslikku terminoloogiat ja kategooriate süsteemi, mis on end praktikas igati õigustanud.⁸

Rahvussuhete areng kaasajal nõuab kahtlemata rahvusküsimuse teooria edasist loovat läbitöötamist, uute teaduslike kategooriate loomist, kuid see ei tähenda sugugi, et on tingimata tarvis muuta rahvuse definitsiooni, mis on läbi teinud ajaloolise kontrolli ja mis kuulub marksistlik-leninliku teooria varasalve.

Sotsialistlike rahvuste arenemise seaduspärasusest kommunistliku ühiskonna ehitamise perioodil ja selle õigest mõistmisest

Seoses sügavate sotsiaalsete, majanduslike, poliitiliste ja kultuuriliste ümberkujundustega, mis toimusid sotsialismi ehitamise perioodil Nõukogude Eestis, tekkis endise, kodanliku eesti rahvuse asemele uus, sotsialistlik eesti rahvus. Sotsialistliku eesti rahvuse kujunemise ja arenemise põhijooneks, üldiseks seaduspärasuseks sotsialismi ajajärgul ideoloogia valdkonnas oli laiahaardeline pealetung kodanlik-natsionalistlikule ideoloogiale, võitlus proletaarse internatsionalismi ja sotsialistliku pat-

⁸ Vt. Коммунистическая партийность — важнейший принцип философии. «Коммунист», 1970, № 3, стр. 70.

riotismi triumfi eest. See võitlus lõppes kodanliku natsionalismi krahliga ning proletaarse internatsionalismi täieliku võiduga. Nõukogude Eesti astus sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimise ja kommunistliku ühiskonna ehitamise ajajärku.

Mille poolest erineb kommunistliku ühiskonna ehitamise periood eelnevast, sotsialistliku ühiskonna ehitamise perioodist rahvussuhete arenemise seisukohalt? Paljud autorid arvavad, et kommunismi laiahaardelise ehitamise periood tähendab ainult mõningate eelneva perioodi protsesside tugevnemist, intensiivistumist sotsialistlike rahvuste edasises lähenemises. Sotsialistlike rahvuste lähenemise protsessi kujutatakse vaid möödunud perioodil eksisteerinud joonte kvantitatiivse muutumisena. Jäetakse silmapaari vahele, et kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ehitamise periood tähendab uut etappi rahvussuhete arenemises, mis erineb eelnevast perioodist mitte ainult kvantiteedilt, vaid ka kvaliteedilt ja tähendab uute kvalitatiivsete joonte ja erinevuste tekkimist rahvussuhete arengus. Kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ehitamise perioodi põhiliseks ülesandeks rahvussuhete alal on rahvuste edasine üksteisele lähenemine ja nende täieliku ühtsuse saavutamine.⁹

Uue etapi, uue ajajärgu kvalitatiivseks erinevusjooneks eesti sotsialistliku rahvuse arenemises on marksistlik-leninliku maailmavaate triumf ja otsustav pealetung veel säilinud kodanliknatsionalistliku ideoloogia ja psühholoogia jäänuste vastu nende täieliku likvideerimiseni, võitlus kõigi Nõukogude Eesti töötajate, eriti noorsoo teadusliku maailmavaate kujundamise eest, mille lahutamatuks osaks on nõukogude inimeste kasvamine sotsialistliku internatsionalismi ja patriotismi vaimus.

Sotsialistlike rahvuste igakülgne areng ja õitseng ning nende lähenemine üksteisele on rahvuste ja rahvussuhete arenemis-seadus sotsialismi ja sotsialismilt kommunismile ülemineku ajastul. Selle objektiivse seaduse mõistmine on proletaarse internatsionalismi printsiibi rahvusteoorias ja praktikas järjekindla rakendamise tähtsaimaks tingimuseks.

Kuidas on lood selle seaduse õige mõistmisega? Kas ei esine meil ühekülgseid ja isegi ekslikke arutlusi selle seaduse olemuse kohta?

V. I. Lenin avastas kaks ajaloolist tendentsi rahvusküsimuses ja andis sügava iseloomustuse rahvuse ja rahvussuhete arengu seadusele kapitalistlikus ühiskonnas. Ta kirjutas: «Arenev kapitalism tunneb rahvusküsimuses kaht ajaloolist tendentsi. Esimene: rahvusliku elu ja rahvuslike liikumiste ärkamine, võitlus igasuguse rahvusliku rõhumise vastu, rahvusriikide loomine. Teine: igasuguse suhtlemise arenemine ja tihenemine rahvuste

⁹ Vt. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn 1961, lk. 104.

vahel, rahvuslike vaheseinte lõhkumine, kapitali, üldse majanduselu, poliitika, teaduse jne. internatsionaalse ühtsuse loomine.

Mõlemad tendentsid on kapitalismi ülemaailmne seadus. Esimene on ülekaalus kapitalismi arenemise alguses, teine iseloomustab valminud ja sotsialistlikuks ühiskonnaks muutumise poole sammuvat kapitalismi.»¹⁰

Pärast teaduslikke nõupidamisi ja diskussioone rahvussuhete arenemise küsimuse olemuse kohta sotsialistlikus ühiskonnas sai nõukogude teadlaste seas peaaegu üldise tunnustuse seisukoht, et V. I. Lenini avastatud kaht tendentsi rahvuse ja rahvussuhete arengus, mis on kapitalismi arenemisseaduseks, ei tohi mehhaaniliselt üle kanda sotsialismiajastule. Vaatamata sellele on autoreid, kes väidavad, et need rahvusküsimuse kaks tendentsi, millest kirjutas V. I. Lenin, on ka sotsialismi tingimustes rahvussuhete arenemisseaduseks. Nii väidab A. Tolk, et V. I. Lenini avastatud rahvussuhete ülemaailmsed objektiivsed seaduspärasused, kaks tendentsi toimivad ka sotsialismi tingimustes. A. Tolk märgib, et Eesti Põllumajanduse Akadeemia NLKP ajaloo ning dialektilise ja ajaloolise materialismi kateedri kollektiiv asub samuti kahe tendentsi üldkehtivuse, kaasa arvatud ka sotsialismi periood, seisukohal.¹¹ Selsamal arvamusel on ka P. M. Rogatšov ja M. A. Sverdlin.¹²

Kapitalismile ja sotsialismile omaste rahvussuhete arenemisseaduste samastamine, esiteks ignoreerib põhjalikku, kvalitatiivset erinevust rahvuste sotsiaalse loomuse ja rahvussuhete iseloomu ning rahvuste arengu vahel kapitalistlikus ja sotsialistlikus ühiskonnas; teiseks, sellise abstraktse, «üldise» seaduse tunnustamine tähendab eitada fakti, et ainult sotsialismi baasil osutub võimalikuks likvideerida täielikult ja lõplikult rahvuslik rõhumine ja ebavõrdsus ning lahendada edukalt rahvusküsimus, ellu viia sotsialistliku internatsionalismi printsiipe. NLKP programmis osutatakse rahvuste arenemise printsiipiaalselt vastandlikele teedele sotsialistlikus ja kapitalistlikus ühiskonnas. «Sotsialismi tingimustes toimub rahvuste õitseng, tugevneb nende suveräänsus. Rahvuste areng ei kulge rahvusliku vaenu suurenemise, rahvusliku piiratuse ja egoismi teed mööda, nagu see toimub kapitalismi tingimustes, vaid rahvuste üksteisele lähenemise, vennaliku vastastikuse abistamise ja sõp-

¹⁰ V. I. Lenin. Rahvus- ja koloniaalküsimus. Tallinn 1957, lk. 121.

¹¹ Vt. A. Tolk. Rahvusküsimuse revolutsiooniline teooria ja programm. Tartu 1963, lk. 14.

¹² Vt. П. М. Рогачев, М. А. Свердлин. Некоторые методологические вопросы национальных отношений в современную эпоху. Автореферат докторской диссертации. Минск, 1965, стр. 15; П. М. Рогачев, М. А. Свердлин. Нация — народ — человечество. Политиздат, 1967, стр. 69—71.

ruse teed mööda.»¹³ Nendes sõnades on väljendatud rahvuste arenemisseadus sotsialismi- ja sotsialismilt kommunismile ülemineku ajastul.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajakirja «Коммунист» (1969, nr. 13) toimetuse artiklis «Leninliku rahvuspoliitika triumf» võeti kriitika alla mõnede autorite katsed kapitalismi rahvussuhete arenemisseadusi mehaaniliselt üle kanda sotsialistlikule ühiskonnale. Need autorid väidavad alusetult, et kuivõrd rahvused eksisteerivad nii kapitalistlikus kui ka sotsialistlikus ühiskonnas ning kuivõrd neid seob ajalooline järjekestvus, siis peab rahvuste arengus eksisteerima ka üldine («sotsioloogiline») seadus.¹⁴

Ajalooline seos rahvuste ja rahvussuhete arengus on muidugi olemas, kuid küsimus seisneb selles, milline on selle järjekestvuse olemus, kas see võib olla aluseks järeltulejatele rahvuste arengu «üldisest seadusest», kas võib sotsialistlikule ühiskonnale mehaaniliselt üle kanda kapitalismi tingimustes toimivaid tendentse.

Ajakirja «Коммунист» toimetuse artiklis öeldakse, et vene, ukraina, valgevene, gruusia, armeenia ja teised nõukogude sotsialistlikud rahvused formeerusid kodanlike rahvuste ümberkujundamise tulemusena. Sellised rahvuse tunnused nagu keel, territoorium, rahvuslik iseloom säilivad ja arenevad ka sotsialismi tingimustes, kuigi neis toimub muutusi. Ent rahvus on sotsiaalne kategooria. Tema tähtsamad, määravamad tunnused (majandusliku elu ühtsus, klassistruktuur, sotsiaalpoliitilised taotlused, vaimne pale) — kõik see, mis iseloomustab antud rahvuse ajaloolist tüüpi, muutuvad põhjalikult kapitalismilt sotsialismile ülemineku tulemusena, kus kõrvaldatakse kõik takistused rahvuste vaba arengu teel ning kus saab teoks nende internatsionaalne ühtsus. Selles seisnebki sotsialistlike rahvuste kvalitatiivne erinevus kodanlikest rahvustest.

Mõned autorid väidavad, et kui rahvussuhete kahe tendentsi vahel valitseb kapitalistlikus ühiskonnas antagonistlik vastuolulisus, siis sotsialistlikus ühiskonnas see vastuolu lahendatakse, ületatakse. Tegelikult on V. I. Lenini formuleeritud rahvusküsimuse kahel tendentsil kapitalistlikus ühiskonnas konkreetne ajalooline sisu. Sotsialistlikus ühiskonnas kehtiv rahvussuhete arenemisseadus erineb põhjalikult nendest põhitendent-

¹³ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn 1961, lk. 103.

¹⁴ Isegi pärast nimetatud artikli ilmumist püüavad mõned autorid endist viisi kaitsta seisukohta, mida ajakiri «Коммунист» teravalt ning argumenteeritult kritiseeris. Nende autorite hulgas väidab ka K. Hallik deklaratiivselt: «Igati põhjendatuks tuleks lugeda... seisukohta, et kahes tendentsis tuleb näha rahvusliku progressi universaalset seadust, mis kehtib seal ja nii kaua, kus ja kui kaua eksisteerivad rahvused.» (K. Hallik. Viidatud artikkel, lk. 130.)

sidest. Siin toimub ühelt poolt võrdõiguslike ja vabade sotsialistlike rahvuste igakülgne areng ja õitseng, teiselt poolt aga nende lähenemine vennaliku koostöö ja vastastikuse abistamise tulemusena kommunismi ehitamise kõikides valdkondades.

Nõustume täielikult ajakirja «Коммунист» toimetuse seisukohtadega mainitud küsimuses.

Rahvuste vastastikuse assimileerimise pseudo-teaduslikust kontseptsioonist

Tänapäeval võib vahete-vahel kuulda üksikute natsionalistlikult häälestatud kodanike suust süngeid ennustusi eesti rahva saatuse kohta. Eesti rahvas olevat määratud kadumisele, sest ta pidavat lähemas tulevikus täielikult assimileeruma vene rahvaga.

Kodanliku Eesti Eugeneika ja Genealooogia Seltsi aktiivsemaid tegelasi, šovinistlikult ja rassistlikult häälestatud *dr. med.* H. Madisson levitas niisuguseid vaateid oma raamatus «Tõu tervishoid ja rahva tulevik».

Seejuures aga sattus eesti kodanluse ideoloog H. Madisson otse rõõmujoovastusse kodanlikus Eestis varjupaika leidnud vene pagulaste — valgete emigrantide, mõisnike ja kapitalistide klassi riismete üle. «Vene revolutsioon», kirjutab H. Madisson, «tõi Eestisse põgenikena ka suure hulga vene riigi väljavalituid poliitiliselt, kultuuriliselt ja majanduslikult juhtivast kihist, kelle sulandamist eesti rahvasse tuleb soodustada, sest et see oli vene rahva andekam kiht.»¹⁵

Ajast, mil see raamat kirjutati, on möödunud üle 35 aasta.

Kuid tänapäevalgi soodustavad üksikud nõukogude autorid kodanlik-natsionalistlikku propagandat sellega, et nad levitavad väärarvamust Nõukogude Liidu rahvuste assimileerimisest, valades vett antikommunismi ja antisovetismi veskile.

Ajakirjas «Советское государство и право» avaldati õigus-teaduse kandidaadi P. G. Semjonovi artikkel, mis lõpeb järgmise üldistusega: «Rahvuste vastastikune assimileerimine denatsionaliseerib tegelikult rahvusterritoriaalseid autonoomiaid ja isegi liiduvabariike, lähendades ka sellest küljest nõukogude ühiskonda sellele punktile, mil lähemas tulevikus teostub rahvuste täielik riiklik-õiguslik liitumine.»¹⁶

Niisiis väidab autor esiteks, et NSV Liidus toimub rahvuste vastastikune assimileerimine, teiseks, et see rahvuste assimileerimine denatsionaliseerib isegi liiduvabariike, kolmandaks, et

¹⁵ H. Madisson. Tõu tervishoid ja rahva tulevik. Tartu 1935, lk. 79.

¹⁶ П. Г. Семенов. Программа КПСС о развитии Советских национально-государственных отношений. «Советское государство и право», 1961, № 12, стр. 25.

liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide denatsionaliseerimine viib lähemas tulevikus rahvuste täielikule riiklik-õiguslikule liitumisele. Statistilised andmed kinnitavad nende vaadete põhjendamatust.

1971. aasta aprillis avaldati ajakirjanduses 1970. aasta rahvaloenduse kokkuvõtted, mis näitavad, et meil pole tegemist mitte NSV Liidus eluneva enam kui saja rahvuse ja rahva kadumisega, vaid vastupidi, nende arvulise kasvuga.

Kui 1959. aasta rahvaloenduse andmete järgi oli Nõukogude Liidus eestlasi 989 tuhat inimest, siis 1970. aasta loenduse järgi oli eestlasi 1 miljon 7 tuhat, kelle hulgast 95,5 protsenti pidas oma emakeeleks eesti keelt. 1959. aastal oli nende protsent natuke madalam — 95,2 protsenti.

Kui Eesti NSV-s oli 1959. aastal 893 tuhat eestlast, siis 1970. aastal oli neid 925 tuhat. Nõukogude Liidus toimub kõigi sotsialistlike rahvuste ja rahvusrühmade keelte igakülgne arenemine. Üle 40 rahva, kellel minevikus ei olnud oma kirja, on nõukogude võimu aastail selle saanud.

Toimub rahvusliku kultuuri õitseng ja haridustaseme tõus. Teiste liiduvabariikide hulgas on Eesti NSV pärast Gruusia, Läti ja Armeenia NSV-d neljandal kohal kõrgema või keskmise (täieliku või mittetäieliku) haridusega isikute arvu poolest iga tuhande elaniku kohta.

Kui kodanlikus Eestis oli 1939. aastal 1000 elaniku kohta 161 kõrgema või keskmise haridusega isikut, siis Eesti NSV-s oli neid 1959. aastal 386, 1970. aastal aga juba 506.

Need andmed lükkavad ümber igasugused väljamõeldud ennustused, et Nõukogude Liidus toimub rahvuste assimileerimine, mis denatsionaliseerivat isegi liiduvabariike.

NLKP Keskkomitee otsuses «Ettevalmistuste kohta Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu moodustamise 50. aastapäevaks» on öeldud: «Jõudude õitsengul lähevad oma vääramatu liidu 50. aastapäevale vastu Vene NFSV, Ukraina NSV, Valgevene NSV, Usbeki NSV, Kasahhi NSV, Gruusia NSV, Aserbaidžani NSV, Leedu NSV, Moldaavia NSV, Läti NSV, Kirgiisi NSV, Tadžiki NSV, Armeenia NSV, Turkmeeni NSV ja Eesti NSV. Õlg õla kõrval töötab meie maal kommunistlikku ühiskonda luues üle saja rahvuse ja rahvusrühma. Ja ükskõik missugusesse neist nõukogude inimene kuulub, eelkõige on ta uhke selle üle, et ta on suure Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu kodanik.»¹⁷

V. I. Lenin pidas resolutsiooni võitlust natsionalistliku assimilaatorlusetondi vastu. Töös «Kriitilisi märkmeid rahvusküsi-

¹⁷ «Rahva Hää», 1972, 22. veebruar.

muse kohta» rõhutas V. I. Lenin, et see, kes ei ole uppunud natsionalistlikesse eelarvamustesse, peab tunnistama, et rahvuslike erinevuste läbijahvatamine suurtes linnades juba kapitalismi tingimustes on ajalooliselt progressiivne protsess. «Kodanliku natsionalismi põhimõte on rahvuslikkuse arendamine üldse, ja siit tuleneb kodanliku natsionalismi eksklusiivsus, siit tuleneb lõputu rahvuslik nägelemine. Proletariaat aga ei hakka kaitsma iga rahvuse rahvuslikku arenemist, vaid, vastupidi, hoiatab rahvahulki niisuguste illusioonide eest, kaitseb kapitalistliku käibe kõige täielikumast vabadust, tervitab igasugust rahvuste assimileerimist, välja arvatud see, mis on vägivaldne või eesõigustele tuginev.»¹⁸

Sotsialistlike rahvuste arenemise peamiseks seaduspärasuseks on, nagu märgib Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, rahvuste õitseng ning edasine üksteisele lähenemine täieliku ühtsuse saavutamiseni, mitte aga vastastikune assimileerimine, nagu väidavad P. G. Semjonov ja mõned teised autorid, kelle arvates sotsialismilt kommunismile ülemineku perioodil toimub tingimata liiduvabariikide rahvusliku koosseisu muutumine, rahvuste segunemine, mis osutub rahvuste lähenemise ja ühteliitumise faktoriks. Selle väite kinnituseks mainitakse lavaliselt ettevõtteid, uusehitusi, mõningaid uusi linnu, kus kõrvuti töötavad ja elavad paljudest rahvustest inimesed.

Muidugi on täiesti õige see, et sotsialistlikus ühiskonnas, kus puudub rahvuste diskrimineerimine ning valitseb marksismi-leninismi ja proletaarse internatsionalismi ideoloogia, osutub vabariikide rahvusliku koosseisu muutumine ning elanikkonna liikuvus sotsialistlike rahvuste vastastikuse suhtlemise ja lähenemise faktoriks. NLKP programmis on öeldud: «Uute tööstuskeskuste tekkimine, loodusrikkuste avastamine ja kasutuselevõtmine, uudismaade ülesharimine ja iga liiki transpordi arenemine suurendab elanikkonna liikuvust, soodustab Nõukogude Liidu rahvaste vastastikust läbikäimist. Nõukogude vabariikides elavad üheskoos ja töötavad üksmeelselt paljudest rahvustest inimesed.»¹⁹

Rahvuste segunemise ja vastastikuse assimileerimise kontseptsiooni pooldajad moonutavad partei programmilist seisukohta, et põhjendada ja leida teoreetilist alust oma väärseisukoha kaitseks.²⁰ NLKP programmis räägitakse elanikkonna lii-

¹⁸ V. I. Lenin. Rahvus- ja koloniaalküsimus. Tallinn 1957, lk. 128.

¹⁹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn 1961, lk. 103–104.

²⁰ Rahvuste assimileerimise kontseptsiooni propageerib veel J. Semjonov. Vt. Ю. И. Семенов. Из истории теоретической разработки В. И. Лениным национального вопроса. «Народы Азии и Африки», 1966, № 4; К определению понятия нация. «Народы Азии и Африки», 1967, № 4.

kuvusest, mitte aga «rahvuste segunemisest», mitte «liiduvabariikide denatsionaliseerimisest», vaid paljude rahvuste kooselamisest ja üksmeelsest töötamisest nõukogude vabariikides.

Ülaltoodud väärkontseptsioonid on tegelikult rahvuste liitumise, ühtesulamise eksliku käsituse peegelduseks.

Tööstuskeskused, uusehitused, uudismaad tõmbavad ligi paljurahvuselise inimhulga. Kommunistliku ülesehitustöö käik kinnitab, et NSV Liidu kõigi piirkondade paljurahvuselisuse intensiivistumine on seaduspärane ning seejuures kahtlemata progressiivne nähtus. Kunstlike abinõude rakendamine rahvusliku homogeensuse tagamiseks oleks asjatu katse ning vastuolus majandusliku ja sotsiaalse arengu objektiivsete protsessidega.²¹

Et eeltoodud väärseisukohad on juba varem kirjanduses²² ja rahvussuhete küsimusele pühendatud nõupidamistel hukkamõistmist leidnud, siis ei peatu me neil pikemalt.

Sotsialistlike rahvuste arenemise seaduspärasuste küsimus kommunistliku ühiskonna ehitamise tingimustes on mitmepalgeline ja sügavalt teoreetiline probleem. See probleem nõuab aga spetsiaalset analüüsi ja käsitlust, mis ei mahu antud töö raamidesse.

Antikommunism — eesti kodanlike natsionalistide relv ideoloogilises diversioonis Nõukogude Liidu vastu

Tänapäeva imperialismi peamiseks ideelis-poliitiliseks relvaks on antikommunism. Antikommunism ei ole uus nähtus. Juba «Kommunistliku partei manifestis» seisab, et «nii paavst ja tsaar, nii Metternich ja Guizot kui ka prantsuse radikaalid ja saksa politseinikud» on «liitunud pühaks ajukahiks» kommunismi vastu.

Antikommunismil on meie ajal palju vorme, mille vastu tuleb pidada diferentseeritud ja sihipärast võitlust. Üheks selliseks vormiks on eesti kodanlike natsionalistide-emigrantide antikommunism, mis on suunatud Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi ja Nõukogude Liidu vastu.

Antikommunismi põhisisuks, nagu märgitakse Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programmis, on «sotsialistliku korra laimamine, kommunistlike parteide poliitika ja eesmärkide, marksismi-leninismi õpetuse võltsimine». Allpool püüame

²¹ Vt. С. Т. Калтачян. Ленинизм о сущности нации и пути образования интернациональной общности людей. Изд-во МГУ, 1969, стр. 347—348.

²² Eestikeelsest kirjandusest vt. K. Hallik. Viidatud artikkel, lk. 133, 134.

peatuda eesti reaktsiooniliste emigrantide antikommunistliku ideoloogia ja praktilise tegevuse juures.

Käesoleval ajal elab välismaal umbes sada tuhat eesti emigranti. Nende hulgas on töönimesi, kes lahkusid kodumaalt teenistuse otsinguil, ja jõukaid, kes otsisid oma kapitalile tulutoovamat rakendust. Hitlerlikud okupandid viisid inimesi vägivaldselt kaasa. On neid, kes desinformatsiooni tõttu ise ära sõitsid. Osa eesti kodanlusest põgenes 1940. aastal nõukogude võimu taaskehtestamisel Eestist ning leidis varjupaika Läänes. Paljud emigrandid, kes praegu elavad Rootsis, Lääne-Saksamaal, USA-s, Kanadas, Austraalias ja mujal, lahkusid Eestist vabatahtlikult koos purustatud saksa fašistlike okupantidega. Nende hulgas oli kodanliku Eesti natsionalistlike parteide ja organisatsioonide liidreid ja aktiivseid liikmeid, kodanliku riigiparaadi kõrgemaid ametnikke ja ministreid, 1941. aastal tegutsenud bandiidijõukude peamehi ja liikmeid, saksa okupatsiooni aegseid timukaid ja sõjalis-fašistlike rühmituste liikmeid ja teisi fašistide käsilasi.

Imperialistlike riikide, eelkõige Inglismaa, Ameerika ja Lääne-Saksamaa luureteenistused soodustasid mitmesuguste natsionalistlike emigrantide keskuste ja organisatsioonide loomist ning kasutavad neid võitluses NSV Liidu vastu. Loodud organisatsioonide eesotsas on tavaliselt kodumaa reeturid, kes okupeeritud Eestis töötasid koos hitlerlike röövvalutajatega. Imperialistlike riikide luureteenistused finantseerivad nende keskuste ja organisatsioonide Nõukogude-vastast tegevust. Eesti kodanlikud natsionalistid püüavad aga asja kujutada nii, nagu oleksid need organisatsioonid mingisugused kodanliku Eesti valituse organid, kes võitlevad «Eesti vabastamise eest kommunist».

Huvitavat materjali emigrantlike organisatsioonide paiknemise ja tegevuse kohta leiame L. Barkovi uurimistöös «Mõrvapid ei pääse karistusest», Tallinn 1966. Nimetame mõningaid neist organisatsioonidest: Saksa FS-s «Eestlaste Keskkomitee Saksa Liiduvabariigis»; Ameerika Ühendriikides «Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides», «Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu»; Kanadas «Eesti Liit Kanadas», «Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu»; Rootsis «Eesti Komitee», «Eesti Rahvusfond», «Eesti Abi Keskus», «Eesti Rahvusnõukogu», «Rootsi Eestlaste Esindus»; Inglismaal «Inglismaa Eestlaste Ühing»; Austraalias «Austraalia Eesti Seltside Liit». Peale loetletud peamiste keskuste on välismaal kodanlike natsionalistide poolt loodud sadu poliitilisi, religioosseid, kultuuri- ja kutsealaseid eesti organisatsioone.

Praeguse jõudude vahekorra juures maailmas omistab rahvusvaheline imperialistlik reaktsioon üha suuremat tähtsust

õonestustegevuse vahenditele. Eriline koht kuulub ideoloogilisele diversioonile, milleks kasutatakse ka eesti emigrantide kodanlik-natsionalistlikku ajakirjandust välismaal: Rootsis nädalalehti «Teataja», «Välis-Eesti», «Eesti Post», «Eesti Päeva-leht» jt., Ameerika Ühendriikides «Vaba Eesti Sõna», Kanadas «Meie Elu» ja «Vaba Eestlane», Inglismaal «Eesti Hääle», Saksa FV-s «Võitleja» ja «Eesti Rada», Austraalias «Meie Kodu».

Need ajalehed on jultunud natsionalistliku, kommunismi- ja Nõukogude-vastase propaganda levitajad. Nendes sepi- setakse igasugust valet ja laimu, võltsitakse tegelikkust, näidatakse Nõukogudemaa elu kõverpeegli- s. Peab nentima, et needsamad kodanlikud ajakirjanikud, kes fašistliku diktatuuri perioodil Eestis toetasid ja ülistasid Pätsi-Laidoneri plutokraatlikku režiimi ja laimasid kommuniste, saksa okupatsiooni ajal Eestis kutsusid aga eestlasi valama verd fašistliku Saksamaa võidu nimel, tegelevad praegu natsionalistliku ajakirjanduse veergudel tige- geda Nõukogude-vastase valepropagandaga, ülistavad elu «va- has maailmas».

Ameerika valitsus andis eesti emigrantide kodanlik-natsiona- listlikele organisatsioonidele võimaluse Nõukogude-vastase propaganda levitamiseks «Ameerika Hääle» kaudu. Washing- toni ja Müncheni «Ameerika Hääle» eestikeelsetes raadiosaa- detes esinevad süstemaatiliselt Nõukogude-vastaste üleskutse- tega Eesti NSV elanikele paadunud kodanlikud natsionalistid ja hitlerlaste omaaegsed käsilased, Eestist põgenenud kodumaa reeturid.

Reaktsioonilise emigratsiooni ladvik annab välja ka raama- tuid, kus moonutatakse fakte, võltsitakse ajalugu. Nende hulgas võiks mainida raamatuid «Eesti riik ja rahvas Teises maailma- sõjas», «Eesti saatusaastad 1945—1960».

Kogumik «Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas» on jäme soperdis, millel pole midagi ühist ajalooga. Kogumiku lehekül- gedel esinevad sada kakskümmend viis Eestist põgenenud kodu- maa reeturit, nende hulgas 12 gestaapo ametnikku, 20 gestaapo nuhki, 16 SS-last, 19 spiooni, kes töötasid koos mitme imperia- listliku riigi salaluureteenistusega, 30 bandiiti ja «Omakaitse» tegelast, 5 hitlerliku «Abwehri» ohvitseri. Ülejäänud 23 kaas- autori hulgas on ainult mõned, kes pole end kompromiteerinud koostöös hitlerlastega.²³

Kommunismivastase tegevusega on seotud ka «Eesti Teadus- lik Selts Rootsis» ja nn. «Eesti Teaduslik Instituut», mille juures tegutsevad filosoofia- ja õigusteaduskond. Neis teaduskondades on 25 õppejõudu, kes tegelevad «teadusliku tööga», mis kuju-

²³ Vt. L. B a r k o v. Mõrvarid ei pääse karistusest. Tallinn 1966, lk. 207—208.

tab endast alatut laimu Nõukogude Eestis teostatud sotsialistlike ümberkorralduste kohta. «Eesti Teaduslik Selts Rootsis» avaldas ühes cma väljaandes Viktor Konsa filosoofilise iseloomuga artikli «Conception of Space—Time in Samuel Alexander's Philosophy» («Samuel Alexanderi filosoofia ruumi- ja ajakontseptsioon»). See artikkel on suunatud marksistlik-leninliku filosoofia, dialektilise ja ajaloolise materialismi vastu.²⁴

Ideoloogilises diversioonis Nõukogude Liidu vastu pööratakse suurt tähelepanu reaktsioonilise emigratsiooniladviku memuaaride väljaandmisele. Selle kirjanduse hulgas on erilisel kohal August Rei «Mälestusi tormiselt teelt» (Stockholm 1961). August Rei memuaaridel peatume sellepärast, et ta oli kodanliku Eesti silmapaistvamaid tegelasi — parlamendi esimees, eesti parempoolsete sotsiaaldemokraatide partei looja ja liider.

Kogu kodanluse võimutsemise perioodil (1920—1940) oli A. Rei kodanluse ustav teener. Esimese maailmasõja ajal toetas A. Rei kui eesti menševike-kaitseõjalaste liider igati tsarismi, sisendas tööraha teadvusse šovinistliku võltspatriotismi uima. Ta aitas kodanlusel organiseerida šovinistlikke manifestatsioone Tallinnas, Tartus, Narvas, Pärnus ja teistes Eesti linnades. Viljandis korraldatud «demonstratsiooni» ajal kandis menševike liider A. Rei tsaari portreed. Oma reeturliku tegevusega valmistas ta ette fašismi võimuletulekut Eestis, pärast fašistlikku riigipööret astus aga kõhklemata K. Pätsi diktatuuri teenistusse. Kuni surmatunnini oli A. Rei Rootsis nn. emigratsioonivalitsuse «Eesti Komitee» eesotsas. Tema memuaarid «Mälestusi tormiselt teelt» on eesti kodanlike natsionalistide-emigrantide kredo. A. Rei jutustab oma memuaarides, et Peterburi ülikoolis õppimise ajal 1904. aastal tutvus ta mõningal määral Venemaa Sotsiaaldemokraatlikus Töölisparteis tekkinud lahkhelidega kahe tiiva — bolševike ja menševike vahel. A. Rei ei varja oma vaenu bolševike vastu. «Mu hinnang nende kohta», kirjutab A. Rei, «oli täiesti eitav.»

Varjates ennast Marxi «kaitsjate» maski taha, piirdudes vaid marksismi formaalse tunnustamise ja piduliku proklameerimisega, vastandab A. Rei marksismi leninismile, suhtub viimasesse halvustavalt ja mõnitavalt.

A. Rei väidab, et leninlased on Marxist ja Engelsist põhjalikult lahku lõõnud ja «Kommunistliku partei manifesti» põhimõtted kolikambrisse heitnud. A. Rei ei ole oma vaadete poolest sugugi originaalne. K. Marxi ja F. Engelsi, eriti nende varasemate tööde, vastandamine V. I. Leninile on aastaid olnud võt-

²⁴ Vt. O. Stein. Eesti kodanluse filosoofiast ja sotsioloogiast. Tallinn 1965, kus leidub eesti kodanliku filosoofia ja sotsioloogia põhisuundade kriitiline analüüs. Sealsamas on ka iseloomustus Viktor Konsa ülalnimetatud artiklile.

teks, mille abil kodanluse ideoloogid leninismi halvustada püüavad. Aga kus on tõestused, argumendid, mis kinnitaksid esitatud süüdistusi leninismi ja leninlaste vastu? Neid pole olemas ega võigi olla.

Marksismi vastandamist leninismile, leninismi laimamist on A. Reile tarvis selleks, et igati halvustada leninismi maailmaajaloolist tähtsust. Ometi on marksism-leninism läbi teinud ajaloo kõige rängemate lahingute kontrolli, mis on kinnitanud selle õpetuse rahvusvahelist tähtsust. Seda näitab sotsialistliku revolutsiooni võit mitmel maal, sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimine, töölisliikumise saavutused kapitalismimaades, endiste asumaade ja poolasumaade rahvaste jõudmine iseseisva ühiskondlik-poliitilise tegevuseni, antiimperialistliku võitluse enneolematu tõus.

Võitluses marksismi-leninismi vastu pidas A. Rei oma põhiülesandeks «viia eesti töölisliikumises võidule läänemaailma demokraatliku sotsialismi ideed». Ta ründab marksismi-leninismi põhiseisukohta — õpetust proletariaadi diktatuurist, heidab selle kõrvale, kuid sellegi poolest nimetab ennast ortodoksseks marksistiks. Ta vastandab metafüüsiliselt demokraatia diktatuurile, pillub labaseid fraase «puhtast demokraatiast», ilustab ja ähmastab kodanliku demokraatia klassisisu. V. I. Lenin andis oma töös «Proletaarne revolutsioon ja renegaat Kautsky» teadusliku argumenteeritud kriitika Kautsky «puhta demokraatia» teooriale. See kriitika on täiel määral maksev ka A. Rei kohta. ««Puhast demokraatia» on töölisi ninapidi vedava liberaali valelik fraas», kirjutab V. I. Lenin.²⁵

A. Rei süüdistab marksiste-leninlasi verejanulisuses, totalitaarse diktatuuri vägivaldses kehtestamises Venemaal. See on alatu laim. V. I. Lenin rõhutas alati, et tööliklass on huvitatud revolutsiooni läbiviimisest rahulikul teel, sest see tee väldib ohvreid. Marksistid-leninlased on seisukohal, et vägivald etendab kahtlemata reaktsioonilist osa, kui vägivalda tarvitavad valitsevad klassid rõhutada klasside mahasurumiseks, oma klassivõimu säilitamiseks ja kindlustamiseks, teiste rahvaste rahvusliku sõltumatuse likvideerimiseks ja nende orjastamiseks. Kui aga vägivalda on sunnitud kasutama revolutsioonilised klassid enda majandusliku, poliitilise ja rahvusliku vabastamise eesmärgil, etendab vägivald ajaloos revolutsioonilist osa.

A. Rei memuaarides on väljendatud tema filosoofiline maailmavaade, mis näitab, et eesti parempoolsete sotsiaaldemokraatide liider pole maha jäänud oma Lääne-Euroopa õpetajaist, kes püüdsid Marxi õpetust eklektiliselt ühendada reaktsioonilise

²⁵ V. I. Lenin. Teosed, 28. kd., lk. 221.

neokantianistliku ja mahhistliku filosoofiaga ning teiste tänapäeva kodanliku idealistliku filosoofia õpetustega. A. Rei kirjutab, et ülikoolis õppimise ajal olevat talle meeldinud professor A. Vedenski loengukursus loogikast kui tunnetusteooria osast niivõrd, et ta kuulas seda kursust kaks korda. Teatavasti oli A. I. Vedenski Peterburi Ülikooli professor ja Peterburi Filosoofia Ühingu esimees, kes arendas kantianistliku filosoofia ideid ning nimetas oma filosoofilist süsteemi «logitsismiks». Ta kaitses religiooni, ründas ägedalt ateismi. Loogikas oli ta järjekindel idealist. A. Rei kirjutab, et A. I. Vedenski kui Kanti õpetuse moderniseeritud vormi pooldaja oli maailmavaatelt nn. neokantlaste leeri kuuluv. A. I. Vedenski filosoofiline maailmavaade olla Reid «vaimselt eriti rikastanud».

A. Rei ideoloogia ja poliitika gnoseoloogilisteks alusteks on dialektika asendamine eklektikaga ja sofistikaga, loobumine ühiskonnaelu nähtuste dialektilis-materialistlikust analüüsist ja selle asendamine subjektivismi ning kodanliku objektivismiga. Ühiskondlike nähtuste analüüsimisel ignoreerib ta klassilist iseloomustust. A. Rei nagu Kautskygi tuletas tihti meelde Marxi teooriat, oli «virtuoos kunstis olla marksist sõnades, tegudes aga kodanluse toapoiss».

A. Rei «vaimne testament», milles tehakse kokkuvõtte käidud teest ja ennustatakse tulevikku, annab täie selgusega tunnistust Eesti kodanlike natsionalistide languse astmest.

Oma memuaarides nutab A. Rei taga oma reaktsiooniliste soovunelmate kokkuvarisemist. Talle ei anna kuidagi rahu asjaolu, et Eesti NSV kindlalt ja edukalt sammub sotsialismi ja kommunismi ehitamise teid, et nõukogude kord Eestis on tugev ja vankumatu ega olnud ajutine nagu tema lootis.²⁶

A. Rei näol on meil tegemist raevuka antikommunistiga, antisovetistiga, kes pööraselt vihkab Nõukogude Liitu.²⁷ Ta paneb oma lootused imperialistliku reaktsiooni kõige sõjakamatele ja äärmuslikumatele jõududele, eelkõige ameerika imperialismile, lootes, et nendel jõududel õnnestub ühiskonna progressiivse arenemise seadusi tühistada, ajalooratast tagasi pöörata ja restaureerida kapitalism. Ajalookogemused kõnelevad aga sellest, et ajaloo arenemiskäik ei ole ümberpööratav.

Viimasel ajal on imperialismi strateegia muutunud. Ainult kõige äärmuslikumad, paadunud reaktsionäärid («ultrad», «haukad») propageerivad endiselt tuumasõda sotsialismileeri vas-

²⁶ Vt. A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt. Stockholm 1961, lk. 256.

²⁷ Vt. E. Martinson. Viidatud teos, lk. 159—180, kus on palju huvitavaid faktilist materjali A. Rei tegevuse kohta Stokholmis, kus ta oli Inglise Intelligence Service'i ja USA Luure Keskvalitsuse teenistuses.

tu. Rööbiti avantüüridega sõjalis-poliitilises valdkonnas suunab imperialism oma jõupingutused poliitilisele ja ideoloogilisele diversioonile sotsialistlike maade ja kogu demokraatliku liikumise vastu. Imperialism näeb oma peamist eesmärki selles, et õõnestada seestpoolt sotsialismimaailma. On välja töötatud niinimetatud «sildade ehitamise» poliitika — sotsialismi pehendamise, paremustamise, liberaliseerimise, demokratiseerimise taktika, rahvusliku kommunismi mudelite juurutamine sotsialistlikes maades ja nende maade parteides kaalutlusega saavutada sotsialistliku korra sisemist ümbersündimist ja lõppudelõpuks kapitalismi restaureerimist. Selle uue strateegia ja taktika on võtnud kasutusele ka eesti kodanlike natsionalistide uue põlvkonna liidrid. Seejuures pannakse lootusi kommunismi rahvuslikule arenemisteele, sotsialismi liberaliseerimisele, demokratiseerimisele ja humaniseerimisele Eestis, rõhutatakse, et «vaenlane ei ole mitte sotsialism, vaid Venemaa».

Endastmõistetavalt ei või alahinnata nende ideoloogiliste diversantide laostavate ideede võimalikku kahjulikku mõju, sest nad peidavad ennast sõbraliku maski taha, lootes püüda oma võrku kergeusklikke, ebaküpsid inimesi, eriti noorsoo hulgast. Nad püüavad apelleerida mõnede inimeste väikekodanlikule mõttelaadile, kasutada ära rahvuslikke eelarvamusi, rahvuslikku egoismi, natsionalistlikke meeleolusid, mida üksikjuhtudel veel esineb. Need vaenulike ideoloogide arvestused kummutab aga elu ise, nõukogude tegelikkus. Vaenlase õõnestustegevusele seavad eesti kommunistid vastu poliitilise valvsuse, kommunistliku ideelisuse ja printsiipiaalsuse ning lepitamatu võitluse vaenuliku ideoloogia vastu, patriotismi ja internatsionalismi tugevdamise eest meie vabariigi töötajate hulgas.

Актуальные вопросы нации и национальных отношений в период строительства коммунизма

Резюме

В последние годы на страницах журнала «Вопросы истории» (№ 1, 12 1966 г. и 1, 2, 3, 6, 7 1967 г.) происходила дискуссия по вопросу понятия нация. Было много попыток «уточнить» и развить это понятие.

Известно, что это определение прошло историческую проверку временем и нашло всеобщее признание в марксистской литературе, так же как и другие социологические категории, например, общественно-экономическая формация, производственные отношения, экономический базис, класс, государство и др. Ленинский принцип партийности философии требует творческого развития марксистско-ленинской теории, борьбы против различных форм догматизма, однако вместе с тем этот принцип требует бережного и серьезного отношения к марксистско-ленинской теории, к его фундаментальным положениям и категориям. Недопустимо искусственно усложнять, а тем более ломать терминологию и категориальный аппарат, выработанный марксистско-ленинской философией, марксистско-ленинской социологией.

Социалистические нации СССР, в их числе и эстонская социалистическая нация, вступили в период завершения построения социализма и строительства коммунизма.

Период развернутого строительства коммунизма означает новый этап в развитии национальных отношений в СССР, характеризующийся всесторонним расцветом и дальнейшим сближением наций, достижением их полного единства, — как подчеркивается в программе КПСС. Качественной особенностью нового этапа в развитии эстонской социалистической нации в области идеологии является торжество марксистско-ленинского мировоззрения, решительное наступление на проявления и пережитки буржуазно-националистической идеологии и психологии, борьба за их полную ликвидацию, за формирование научного мировоззрения у всех тружеников советского общества, в особенности у молодежи. Неразрывной составной частью воспитания научного мировоззрения является воспитание советского человека в духе социалистического интернационализма и патриотизма.

При рассмотрении проблемы «двух исторических тенденций» в национальном вопросе в условиях капитализма

дается критика необоснованным попыткам некоторых авторов переносить — тем более механически — тенденции, составляющие закон развития нации и национальных отношений при капитализме, на социалистическое общество.

В статье подвергаются критике псевдонаучные концепции «взаимной ассимиляции наций», так называемой «денационализации автономных и даже союзных республик», вскрывается антинаучный и реакционный характер антикоммунизма и антисоветизма — идеологического оружия эстонских буржуазных националистов в их идеологической диверсии против Советского Союза:

O. Stein

Urgent Problems of Nation and National Relations in the Period of the Construction of Communism

S u m m a r y

A discussion of the conception of nation has recently taken place in the magazine «Вопросы истории» («Problems of History»). Many attempts were made to «specify» and develop the notion of nation. The Marxist definition of nation has undergone a historical check-up of time and found general approval in Marxist literature. The Leninist principle of party-spirit in philosophy insists on a creative development of Marxist-Leninist theory and struggle against various forms of dogmatism. At the same time this principle, however, calls for serious and careful treatment of Marxist-Leninist theory, its fundamental theses and categories. Artificial complication and even violation of the system of categories and terminology worked out by Marxist-Leninist theory and sociology cannot be tolerated.

The period of large-scale construction of communism signifies a new stage in the development of national relations in the U.S.S.R. characterized by all-round prosperity and further rapprochement of nations attaining their perfect unity. The qualitative feature of the new stage in the development of the Estonian socialist nation in the field of ideology is the triumph of Marxist-Leninist outlook and the decisive struggle against the appearance and remnants of bourgeois nationalistic ideology and psychology, the moulding of scientific world outlook of all working people of Soviet society and young people in particular. The indispensable component of forming a scientific

world outlook is the education of Soviet people in the spirit of Socialist internationalism and patriotism.

The article is a criticism of the groundless attempts of some authors to mechanically transfer the tendencies constituting the law of the development of national relations under capitalism to socialist society.

The pseudo-scientific conceptions of the mutual assimilation of nations, the so-called denationalization of autonomous and even Union republics have been criticized.

The author exposes the antiscientific and reactionary nature of anticommunism and anti-Sovietism as the ideological weapon in the hands of bourgeois nationalists in their ideological diversion against the Soviet Union.

A. Nobel

VASTUOLUDEST SOTSIALISTLIKUS ÜHISKONNAS

NLKP programmis rõhutatakse, et sotsialistliku ühiskonna arenemine toimub harmooniliselt. Esiteks sellepärast, et sotsialismi ehitatakse praegu sellisel baasil, kus tulevad ilmsiks täiesti uued arengu seaduspärasused, mis eraldavad teda kõigist teistest ühiskondlik-majanduslikest formsioonidest; teiseks sellepärast, et meie ühiskonna kõigi klasside ja sotsiaalsete gruppide põhilised huvid ühtivad, s. t. kõik töötajad on huvitatud kommunismi ülesehitamisest. Majanduse ja kultuuri plaanipärase arenemisega toimub ka sotsiaalsete protsesside teadlik juhtimine. Klasside ja sotsiaalsete gruppide vaheliste suhete reguleerimine avaldab omakorda tagasimõju majandusele.

Loomulikult ei välista sotsialistliku ühiskonna harmooniline areng vastuolusid, kuid sotsialistlikule ja kommunistlikule ühiskonnale omaseid mitteantagonistlikke vastuolusid on võimalik ületada nii, et ükski ala ei saa progresseeruda teise arvel. See tagab kõigepealt sotsialistliku majanduse kriisideta arengu.

Arenemine toimub nähtustele seesmiselt, olemuslikult omaste vastuolude lahenemise protsessis. V. I. Lenin esitas metodoloogilise printsiibi, mille kohaselt «... vastuolu aga on igasuguse liikumise ja elulisuse juur; ainult sedavõrd, kui miski omab iseendas vastuolu, ta liigub, omab impulssi ja aktiivsust»¹.

Meil leidub kahjuks veel autoreid, kes näevad vastuoludes eelkõige takistavat ja pidurdavat, positiivset nähakse ainult selles, et vastuolud signaliseerivad raskustest ühes või teises lülis.² Niisugust suhtumist võib pidada õigeks ainult subjektiivistlikest põhjustest tingitud vastuolude puhul.

¹ V. I. Lenin. Teosed, 38. kd., lk. 124.

² Vt. Особенности действия законов диалектики в период перехода к коммунизму в СССР. Изд-во ЛГУ, 1963, стр. 29.

Käesolevas kirjutises on juttu sündmuste ja protsesside vahetumisel tekkivatest paratamatutest vastuoludest, mis on arengu allikaks ja kujutavad endast vastandite võitlust, üleminekut oma vastandiks, vastandite ühtsust erinevuse tasemel jne. «Otsestes mõttes on dialektika *esemete olemuses endas eksisteeriva vastuolu uurimine: mitte üksnes nähtumused on üleminevad, liiguvad, voolavad, ainult tinglike piiridega üksteisest eraldatud, vaid ka asjade olemused samuti*»³, rõhutas V. I. Lenin.

V. I. Lenini tehtud üldistusest tuleneb väga tähtis metodoloogiline järeldus, mis on nii teoreetiliseks kui ka praktiliseks aluseks kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse tegevusele. Arvestades vastuolude määravat osa, tuleb neid praktilise tegevuse planeerimisel ette näha.

Sotsialistliku ühiskonna vastuolud ei vii oma mitteantagonistliku iseloomu tõttu sotsiaalsele revolutsioonile. Ometi on nende õigeaegsel ületamisel otsustav tähtsus. Vastuolude ületamiseks kavandatud plaanid peavad olema täielikus kooskõlas tegelikkusega. Objektiivsetest tingimustest lähtudes tuleb kindlaks määrata vastavad ühiskondlikud jõud eesmärgi saavutamiseks.

Marksism-leninism on alati omistanud esmajärgulist tähelepanu ühiskonnaelu objektiivsete ja subjektiivsete tegurite vahekorra väljaselgitamisele. Nimetatud tegurite vahelised suhted määravad ühiskonna arengu. Antud suhete süsteemis tuleb otsida ka sotsialistliku ühiskonna põhilise vastuolu põhjusi.

Seoses sellega rõhutame dialektilise materialismi tähtsamaid teoreetilisi seisukohti ühiskonna arengut põhjustavate tegurite kohta. V. I. Lenin selgitas, kritiseerides P. Struve objektivismi, et objektiivne tegur ei kujuta endast mitte subjektiivsele tegurile vastandlikku (vastuseisvat) jõudu, vaid et nad on omavahel dialektilises seoses ja vastastikusel sõltuvuses, pidevas teineteisesse ülevalgumise protsessis. Ajalooline seaduspärasus ei asu väljaspool inimeste teadlikku tegevust. Stiihilised majanduslikud jõud avalduvad alati klassidevahelistes suhetes, nendevahelises võitluses. Ühiskondlik paratamatus ei ole eraldatud klassivõitlusest.

Ajaloo arengu hindamisel eeldab marksistlik meetod ühiskonna subjektiivse külje analüüsi. Marksist selgitab välja klasside ja sotsiaalsete kihtide vahekorra ning teeb kindlaks eesrindliku klassi osa ühiskonna arengus. «Seega on materialist ühest küljest objektivistist järjekindlam ja sügavam, teostab oma objektivismi täielikumalt. Ta ei piirdu protsessi paratamatusele viitamise, vaid selgitab, milline ühiskondlik-majan-

³ V. I. Lenin. Teosed, 38. kd., lk. 245.

dušlik formatsioon nimelt annab sisu sellele protsessile, *milline klass nimelt määrab selle paratamatuse*»⁴, kirjutas V. I. Lenin. Näiteks sotsialistlikus ühiskonnas kujuneb välja üleriigiliselt organiseeritud subjektiivne tegur. Subjektiivsest tegurist tuleb aga eristada ühiskonnaelu subjektiivset külge. Ühiskonnaelu subjektiivse külje moodustavad psühholoogiline laad, tunded ja ideed. Nii erineb kodanluse psühholoogia ja ideoloogia printsiipaalselt proletariaadi omast. Töötava rahva psühholoogia, tunded, moraal ja marksistlik-leninlik ideoloogia on allutatud ühiskonna arengu seaduspärasuste tunnetamisele, võitlusele rahva huvide eest. Kommunistlik partei on koondanud kogu nõukogude rahva ühtseks võimsaks subjektiivseks teguriks. Kodanlikud parteid kõrvaldavad aga oma rahvavaenuliku poliitikaga rahvamassid juhtimisest.

Sotsialistliku ühiskonna subjektiivne tegur kasvas välja poliitilises võitluses töötava rahva vabastamise eest. Ta sai alguse partei rajamisest ja revolutsiooniliste organisatsioonide loomisest. Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni loodi põhiliste tootmisvahendite ühiskonnastamise käigus ka majanduse juhtimise organisatsiooniline struktuur. Sotsialistliku riigi tähtsamaks iseloomustavaks jooneks on tema majanduslik-organisatoorne funktsioon. Vastavalt sellele kujunes sotsialistliku revolutsiooni subjektiivsest tegurist välja sotsialistliku ühiskonna ehitamise subjektiivne tegur. Subjektiivseks teguriks on kõigepealt ideoloogiline ja organisatoorne jõud, s. t. esiteks elunähtuste teoreetiline lahtimõtestamine ja nende seletamine; teiseks masside veenmine ja organiseerimine vastavalt looduse ja ühiskonna arengu seaduspärasustele; kolmandaks vahetu osavõtt praktilisest ülesehitustööst; neljandaks tulemuste analüüs ja uute ülesannete püstitamine. Eriti tuleb rõhutada seda, et sotsialismi tingimustes on praktiline tegevus alati teatud viisil üleriigilises ulatuses organiseeritud. Partei ja valitsus arendavad pidevalt edasi ühiskonna ümberkujundamise organisatsioonilisi vorme.

Sotsialistliku ühiskonna subjektiivse teguri organisatsiooniline struktuur oleneb nii ühiskondlik-majandusliku formatsiooni olemusest kui ka teaduslik-tehnilise revolutsiooni iseloomust, tootmisvahendite arengu tasemest ja struktuurist.

Sotsialistliku ühiskonna objektiivseid tingimusi arvestav plaanipärane tegevus kujutab endast võimsat ühiskonna elu ümberkujundavat subjektiivset tegurit.

Subjektiivse teguri valdkonda kuulub ka objektiivsete materiaalsete tingimuste mõistmise tõesus ja sügavus sihipärasest

⁴ V. I. Lenin. Teosed, 1. kd., lk. 363.

tegevusest osavõtjate poolt, nende ettekujutus ümberkujundava praktilise tegevuse võimalikkusest. Subjektiivne tegur haarab veel inimeste psühholoogilist laadi, nende taht ja püüdlusi aktiivseks teadlikuks tegevuseks. Teadmised, praktilised kogemused, ideoloogiline monoliitsus ja tegevuse organisatsiooniliste vormide täiuslikkus on määravaks tingimuseks reaalsete (õigete) eesmärkide püstitamisel, põhjendamisel ja lõpuks võimalikkuse realiseerimisel tegelikkuseks.

Subjektiivse teguri marksistlik-leninlik mõistmine on vahe- tult seotud objektiivsete seaduspärasuste tunnetamisega ja nende marksistliku käsitusega.

Objektiivsete seaduspärasuste moonutamine, ettekavatsetud võltsimine, sofistlike võtete kasutamine, mis on tüüpiline kodanlikule filosoofiale ja ideoloogiale üldse, kujutab endast subjektivistlikku käsitust. V. I. Lenin märkis, et kodanliku revolutsiooni subjektiivne tegur (kodanlikud revolutsioonid on seaduspärane nähtus, nad purustavad feodaalsed suhted) laguneb pärast revolutsiooni võitu.

Oma aja äraelanud, ajaloo objektiivse arengu poolt hukkumisele määratud kapitalistlikku korda on kutsutud kaitsma subjektivism, sofism ja nende alusel väljatöötatud väärdõpetused. Kodanlikus ühiskonnas on rahva huvides vajalik seaduspärane tegevus asendatud subjektivismiga. Monopolistide subjektiivne tahe tallab jalge alla kõik demokraatia põhimõtted. Subjektiivset tegurit esindavad kodanlikus ühiskonnas töölisorganisatsioonid, sest tööliklassi huvid langevad kokku ajaloo arengu seaduspärasustega.

Sotsialistliku ühiskonna subjektiks on kogu ühiskond. Siinjuures tuleb juhtida tähelepanu sellele, et objektiivse ja subjektiivse teguri suhe kujuneb välja ühiskonna arengu käigus, ajalooliselt.

Ühiskondlik subjekt on samal ajal ka objektiks. Subjekt selles mõttes, et kõik sotsialistliku ühiskonna liikmed tegutsevad vastavalt ühiskonna arengu seaduspärasustele (vähemalt nad ei ole huvitatud nende seaduspärasuste moonutamisest). Objekt aga seepärast, et ühiskond on üksiku inimese, klassi vms. suhtes objektiivne jõud, mis ei sõltu nende tahtest ja teadvusest. Seega on inimesed kohustatud tunnetama ning oma tegevuses arvestama kõiki ühiskondlikke suhteid.

Inimestevahelised suhted ühiskondlikus tootmises on väga keerulised. Siin põrkuvad kokku paljude üksikisikute, sotsiaalsete gruppide, klasside tahe ja püüdlused. Olgugi et selles väga keerulises suhete süsteemis tulemus peaaegu kunagi ei lange kokku püstitatud eesmärgiga, eksisteerivad siin siiski kindlad seaduspärasused.

Marx töötas välja materialistliku metodoloogia ühiskonna

arengu seaduspärasuste mõistmiseks kogu nende mitmekesisuses keerulises ning vastuolulises loodusloolises protsessis.

Aktiivsete ja teovõimeliste kommunismiehitajate kasvatamisel on oluliseks teguriks vastuolude õigeaegne väljaselgitamine ja nende mõistmine.

Sotsialistliku ühiskonna põhilisest vastuolust

Sotsialistliku ühiskonna kõikide teiste vastuolude kõrval on põhilise vastuolu väljaselgitamisel otsustav tähtsus.

Selles küsimuses ei ole meie filosoofide hulgas tänapäeval veel ühist seisukohta.⁵ Tõsi küll, enamik neist arvab, et põhi-

⁵ Vt. Ц. А. Степанян. Противоречия в развитии социалистического общества и пути их преодоления. «Вопросы философии», 1955, № 2; В. С. Кахани. Ведущее противоречие нашего общества. «Вопросы философии», 1955, № 6; О. Г. Юровицкий. Основной экономический закон и основное экономическое противоречие социализма. «Вопросы философии», 1957, № 6; И. С. Шариков. Противоречие между производительными силами и производственными отношениями — основное противоречие социализма. «Вопросы философии», 1958, № 10; Ф. Т. Криво-ручко. Об основном и главном противоречиях коммунистической формации. «Вопросы философии», 1957, № 4; Я. А. Кронрод. К вопросу об экономических противоречиях при социализме. «Вопросы философии», 1956, № 2; Н. В. Медведев. Об основном противоречии социалистического способа производства. «Вопросы философии», 1956, № 4; С. Ф. Елисеев. Особенности перехода от социализма к коммунизму. Сб. Диалектика развития социалистического общества. Под редакцией профессора М. М. Розенталя. Изд. ВПШ и АОН при ЦК КПСС, М., 1961; Р. Н. Блюм. О различий категорий «основного» и «главного» противоречий в общественной жизни. Труды по философии, V, Тартуский гос. университет, Тарту, 1961, стр. 36—45; В. И. Горбач. О видах противоречий. Изд-во «Наука и техника», Минск, 1964; Ц. А. Степанян. Раскрытие и преодоление противоречий — закономерность становления и развития коммунистической формации. М., 1965. Доклад на секции по современным проблемам общественного развития; Г. М. Штракс. Социальное единство и противоречия социалистического общества. Изд-во МГУ, 1966; Сб. Диалектика материальной и духовной жизни общества. Под редакцией Ф. В. Константинова. Изд-во «Наука», 1966, М., стр. 89—121; Диалектика современного общественного развития. Под редакцией Ф. В. Константинова. Изд-во «Наука», М., 1966. Статьи: Д. И. Чесноков. О конкретном подходе в исследовании противоречий; Г. Е. Глезерман. Материалистическая диалектика и исследование закономерностей развития социализма; Р. Н. Блюм. Об основном и главном (решающем) противоречиях в общественной жизни; В. П. Чертков. Об основном противоречии коммунистической формации. Особенности противоречий социалистического общества — в специфике «раздвоения единого»; В. И. Мальцев. О противоречиях социалистической экономики. «Философские науки», 1966, № 2; С. Т. Мелюхин. К вопросу о противоречиях социалистического общества. «Философские науки», 1966, № 2; Ю. Е. Еремин. О противоречии между производством и потребностями. Изд-во МГУ, М., 1968; Актуальные проблемы философской науки. Общество «Знание» РСФСР, 1968, стр. 21—37; Сб. Диалектика социальных явлений. Изд-во МГУ, М., 1968. (Материалы к теоретической конференции.)

vastuolu peab olema tootmisviisis. Nii näiteks rõhutab V. P. Tšertkov, et kommunistliku formatsiooni põhivastuolu peitub materiaalsete hüvede tootmise kahe külje — tootlike jõudude ja tootmissuhete vahelises seoses.⁶

Üksikasjaliselt analüüsib põhivastuolu G. M. Štraks. Ta väidab, et see vastuolu esineb tootmisviisi kahe põhilise külje — tootlike jõudude ja tootmissuhete üksikute elementide vahel, mis aga oma põhilistes lülides säilitavad kooskõla.⁷

Tootlike jõudude ja tootmissuhete vahelist vastuolu tuleb pidada sotsialistliku ühiskonna põhivastuoluks sellepärast, et ühiskonna lülide ja elementide tunnetamine ja vastuolude ületamine on vahetult seotud tootmisega — ühiskonnaelu alusega.

Tänapäeva teaduse ja tehnika tormiline areng kutsub esile kiireloomulisi muutusi kõigepealt ühiskondlikus tööjaotuses, selles kõige tähtsamal ja liikuvamas tootmissuhete lülis. Just sel lülil on erakordne põhimõtteline tähtsus sotsialistlikus ühiskonnas, sest tootlike jõudude areng, tööviljakuse kiire kasv ja muutused ühiskondlikus tööjaotuses revolutsioneerivad sotsialistliku ühiskonna subjektiivset tegurit, tõstavad tema loominguulist võimet. Sotsialistliku ühiskonna arenemise subjektiivne tegur, tuginedes rahvamajandusharude arendamise riiklikule plaanile, on võimeline reguleerima, tunnetama, prognoosima muutusi tootmisviisis üldse. Oeldu ei tähenda aga veel kaugeltki, et seega oleks täielikult välistatud stiihilisuse moment. Subjektiivse teguri plaanipärane tegevus, mis tugineb teaduse saavutustele, vaid kitsendab üha enam ja enam stiihilise mõjusfääri meie ühiskonnas. Ühiskondliku tööjaotuse teaduslik analüüs kajastub kõige selgemini subjektiivse teguri organisatsiooniline ja sotsiaalne struktuur, tema mõjutamise võimalus ühiskonnale kasulikus suunas. Teaduse muutmine vahetuks tootlikuks jõuks, ütleb K. Marx, lülitab inimese tootmisprotsessist välja, asetab ta tootmisprotsessi kõrvale. Inimene lakkab olemast tootmise peamiseks agendiks.⁸ Seega toimuvad põhjalikud muutused ühiskondlikus tootmises.

Tootmisvahendite ühiskondlik omandus võimaldab teaduse ja tehnika saavutusi rahva huvides kasutada. Meie ühiskonna tootmissuhete struktuurile ei ole omased töötajatevahelised vastuolud omanduse pinnal (omanduse vorm vastab töö ühiskondlikule iseloomule), kui mitte arvestada erinevust sotsialist-

⁶ Vt. В. П. Чертков. Ядро диалектики. Изд-во АН СССР, М., 1963, стр. 39.

⁷ Vt. Г. М. Штракс. Социальное единство и противоречия социалистического общества. Изд-во МГУ, М., 1966, стр. 64.

⁸ Vt. К. Маркс. Из ранних рукописей. «Большевик», 1939, № 11—12, стр. 62.

liku omandi kahe vormi vahel. Järelikult võib juttu olla nendest vastuoludest, mis esinevad materiaalsete ja vaimsete hüvede tootmise organiseerimisel ja nende jaotamise sfääris, kusjuures ei ole raske mõista, et vastuolud tootmise organiseerimise süsteemis kanduvad ka üle teaduse valdkonda, teaduslike plaanide, prognooside, ideede pinnale.

Inimese praktilisele tegevusele eelneb alati teoreetiline analüüs ja süntees, seda eriti tänapäeva teaduse ja tehnika taseme juures. Et teadus muutub üha enam ja enam vahetuks tootlikuks jõuks, siis muutub ka ühiskondliku tööjaotuse süsteem suuremal või vähemal määral teaduslike uurimuste objektiks. Ei tohi aga unustada seda lihtsat tõsiasi, et kõige sügavamad põhjused, millele rajaneb subjektiivse teguri teaduslik tegevus, paiknevad nendes materiaalsetes tingimustes ja suhetes, mis kujunevad inimese teadvusest sõltumatult ja mida meie tahame muuta. Nende objektiivsete tingimuste ja suhete ignoreerimisel ei saa juttu olla teadusele rajatud subjektiivse teguri mõjust, küll aga subjektivismist ja voluntarismist. Seda, et ajalooliste sündmuste peapõhjusi ei saa otsida aprioorsest vaimsest tegevusest, märkas omal ajal juba G. W. F. Hegel, kes kirjutas, et isiklikud kired ja motiivid ei kujuta endast ajalooliste protsesside peapõhjusi ning seepärast tuleb kindlaks teha jõud, mis põhjustavad neid kirgi ja motiive.⁹

Teaduse osatähtsuse järsk kasv tootmises, isegi enam, inimese väljatõrjumine vahetust tootmisprotsessist, tema asetamine tootmisprotsessi kõrvale ei vähenda töölisklassi osatähtsust ühiskonna materiaalsete ja vaimsete väärtuste tootmises. Tänapäeva teaduslik-tehnilise revolutsiooni käigus muutub töölisklassi osa põhjalikult. Sotsialismi tingimustes tehakse suur samm edasi töölisklassi ettevalmistamisel keeruliste teaduslike ja tehnikaalaste probleemide lahendamiseks, tema muutmisel kommunistliku ühiskonna vaimselt ja füüsiliselt karastatud ehitajaks.

«Sotsialistlikus ühiskonnas, mis järk-järgult likvideerib sotsiaalsed erinevused, on juhtivaks ühiskondlikuks jõuks endiselt töölisklass, kes on nõukogude võimu aastate jooksul põhjalikult muutunud ja moodustab üle poole NSV Liidu töötajatest. Töölisklass loob kõige suurema osa ühiskondlikust produktist, ta on tehnilise progressi eeslinil ning töötab ühiskondliku tootmise otsustavates sfäärides. Nõukogude töölises on intellektuaalse tegevusega harjunud teadliku tööstustöötaja jooned ühinenud uue elu eest aktiivse võitleja joontega, kes jaatab

⁹ Vt. Гегель. Сочинения, т. 8. Государственное социально-экономическое издательство. М.-Л., 1935, стр. 27.

inimsuhete üllaid norme»¹⁰, rõhutatakse NLKP Keskkomitee teesides V. I. Lenini 100. sünni-aastapäevaks.

Tänapäeva teaduslik-tehniline revolutsioon avaldab otsustavat mõju kultuuri arengule, mis mõõtmata tõstab rahvahulka osatähtsust ühiskonnas. Ühiskonna mõju ükskõik kui kõrget ühiskondlikku positsiooni omavale isiksusele on tohutult suur, isegi määrav. Elada ühiskonnas ja olla vaba ühiskonnast on võimatu. K. Marx rõhutas, et kasvatajat ennast tuleb kasvatada. Vastupidine seisukoht aga jagab ühiskonna kahte ossa, millest üks seisab ühiskonnast kõrgemal.

«Olude muutumise ja inimese tegevuse muutumise kokkusaatumist saab käsitada ja ratsionaalselt mõista ainult *revolutsioonilise praktikana*»¹¹, kirjutab K. Marx.

Kodanlikud sotsioloogid eitavad põhjendamatult töölisklassi ja töötava rahva määravat osa ühiskonna arengus. Niisugused «õpetused» rajanevad idealistlikule ajalookäsitusele. Lubamatult puhutakse üles ideede ja isiksuse osa ajaloos ning ignoreeritakse ühiskondlikku olemist. Eitatakse seda vastuvaidlematut fakti, et tootlike jõudude arengu protsessis kujunevad välja ühiskonna objektiivsed materiaalsed suhted, mis, kuigi tunnetaavad, ei sõltu inimese teadvusest.

Kommunism teostab pöörde nii tootmise kui ka suhtlemise kõikide vahekordade sügavamates alustes, kasutades teadlikult kõiki stiihiliselt väljakujunenud eeldusi.

Oleks aga suureks eksimuseks teha eelöeldust järeldus, et sotsialistliku ühiskonna materiaalsed tootmissuhted ei ole objektiivse iseloomuga. Inimene loob tööriistu küll teadlikult, kuid kujunevaid tootmissuhteid ei ole kogu ühiskondliku tööjaotuse ulatuses võimalik ette näha.

Sotsialistliku ühiskonna juhtimise ja arendamise subjektiivne tegur loob reaalsed võimalused ühiskonna liikumapanevate jõudude kindlaksmääramiseks teaduslikul alusel. Seega on teaduse tähtsaimaks ülesandeks välja arendada kõik subjektiivse teguri komponendid selleks, et ta oleks võimeline maksimaalselt realiseerima ühiskonna tootmisvahendites peituvaid võimalusi. Põhilise vastuolu teadusliku tunnetamise ja praktilise lahendamise raskuspunkt kandub üle ühiskonnastatud tootmisvahendite ja sotsialistliku ühiskonna subjektiivse teguri vaheliste suhete reguleerimisele. Esiplaanile kerkib nüüd stiihilise ja teadliku vahekorra probleem sotsialistliku ühiskonna arengus, probleem, mis kandub üle ka kommunistlikku ühiskonda. Vastasel juhul peaksime vaatlema ajaloo protsessi kui

¹⁰ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee teesid Vladimir Iljitš Lenini 100. sünni-aastapäevaks, Tallinn 1970, lk. 28.

¹¹ K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed, II kd., lk. 333.

fataalselt paratamatut, mis välistab igasuguse juhuslikkuse ühiskonnas. Teadus aga ei saa eitada juhuslikkust.

Ükski paratamatus ei avaldu puhtal kujul. Juhuslikkus on igasuguse paratamatuse lahutamatuks kaaslaseks. Ajalooliste sündmuste objektiivset ahelat ei ole ühiskondlikul teadvusel kunagi võimalik täielikult haarata. Inimeste elu ja tootmistegevuse tulemusena «kujuneb objektiivselt paratamatu sündmuste ahelik, arenemisahelik, mis on sõltumatu teie *ühiskondlik* teadvusest, mida ühiskondlik teadvus iialgi täielikult ei hõlma. Inimkonna kõrgeimaks ülesandeks on haarata see majandusliku evolutsiooni (ühiskondliku olemise evolutsiooni) objektiivne loogika üldistes ja põhilistes joontes, et võimalikult täpsemalt, selgemalt ja kriitilisemalt kohandada *sellele* oma ühiskondlik teadvus . . .»¹²

Tänapäeval on ühiskondliku olemise tunnetamises esmajärgulise tähtsusega teaduse muutumine vahetuks tootlikuks jõuks. Teaduse ja tehnika kiire areng revolutsioneerib kõigepealt ühiskondlikku tööjaotust, järelikult on subjektiivse teguri organisatsioonilise ja sotsiaalse struktuuri reguleerimine eriti tähtis. Muidugi mõista ei saa selle struktuuri reguleerimist lahutada ühiskonnaliikmete hariduslikust ettevalmistusest, ideoloogilisest ja esteetilisest kasvatusesest ning vaimsest arengust üldse. Sellest sõltub otseselt ühiskonna poolt väljatöötatud ideede potentsiaalne jõud ja ajalooline tähendus kõikide ühiskonnaelu külgede arendamisel. Ideedel on otsustav osa ühiskondliku tootmise korraldamisel ja arendamisel, nende tekkimise põhjused peituvad aga konkreetsetes materiaalsetes tingimustes, mille tagajärjeks vastavad ideed ongi. Selles avaldub ajaloo materialistlik printsiip, objektiivne põhjuslik seos ühiskonnas.

Sotsialistliku ühiskonna subjektiivse teguri arendamine peab rajanema objektiivsele põhjuslikkusele. Ühiskonna materiaalse ning vaimse elu olemus ja tase, sotsiaalsed suhted jms. moodustavad nende tingimuste kogusumma, mis määravad (determineerivad) subjektiivse teguri mõju. Sellest lähtudes andis akadeemik A. M. Rumjantsev sotsialistliku ühiskonna põhilise majandusseaduse määratluse järgmiselt: «Tootmisvahendite ühiskondlik omand allutab materiaalsete ja vaimsete väärtuste ühiskondliku tootmise ja jaotamise kõikide ühiskonnaliikmete täieliku heaolu tagamise ja iga isiksuse igakülgse arengu eesmärgile, stimuleerides neid aktiivselt osa võtma ühisest tööst, tootmise lakkamatust laiendamisest ja teaduslik-tehnilisest täiustamisest.»¹³

¹² V. I. Lenin. Teosed, 14. kd., lk. 301—302.

¹³ А. М. Румянцев. Проблемы современной науки об обществе. Изд-во «Наука», М., 1969, стр. 226.

On iseenesest mõistetav, et ühiskondlikes tootmisvahendites peituvate võimaluste realiseerimine eeldab subjektiivse teguri maksimaalset organiseeritust. Ühiskonna materiaalsete ja teiste suhete objektiivsus eeldab paratamatult seda, et subjektiivse teguri areng jääb teatud määral alati maha ühiskondlikust olemisest. Seega subjektiivse teguri teadlik tegevus ei vasta täiel määral tootlike jõudude arengu tasemele ning võime rääkida vastuolust sotsialistliku ühiskonna tootmisvahendite arengu taseme ja subjektiivse teguri organisatsiooni vahel. Plaanima-janduse tingimustes on subjektiivne tegur ajaloolise paratamatus otsustavaks jõuks, mis aga kaugeltki ei eita objektiivsete tegurite määravat, determineerivat osa ja materiaalse tootmise objektiivset iseloomu sotsialistlikus ühiskonnas.

Sotsialismi põhivastuolu arengudünaamika edasisel jälgimisel on tarvis rõhutada veel üht tema avaldumise väga tähtsat vormi — nimelt vastuolu võimaliku tööviljakuse kasvu ja subjektiivse teguri selleks mitteküllaldase valmisoleku vahel. Ühiskond ei ole suuteline täiel määral realiseerima tööviljakuse kasvu võimalikkust tegelikkuseks. Lihtsalt organisatsioonilistel põhjustel ei ole võimalik saavutada maksimaalseid tulemusi. Teadusliku juhtimissüsteemi väljatöötamisel ja rakendamisel tuleb seda vastuolu arvestada, mittearvestamine tekitab tõelise ummiku.

Vastuolu võimaliku tööviljakuse kasvu ja subjektiivse teguri mitteküllaldase valmisoleku vahel kehtib arvatavasti ka kommunistlikus ühiskonnas. See vastuolu on tootlike jõudude ja tootmissuhete vahelise vastuolu konkreetseks väljenduseks.

Sotsialistliku ühiskonna põhivastuolu olemuse ja struktuuri kindlaksmääramine on eluliselt vajalik, et luua teaduslikud alused selle vastuolu ületamiseks.

Kokkuvõttes võib öelda, et tootmisvahendid kujutavad endast subjektiivse teguri aktiivse mõju tulemust ning on omakorda tema sihipärase tegevuse aluseks. K. Marx rõhutas oma majanduslik-filosoofilistes käsikirjades, et ühiskondliku indiviidi areng on igasuguse tootmise ja ühiskondliku rikkuse põhialuseks. Veel kirjutab ta, et «... pärast seda, kui koos indiviidide igakülgse arenemisega on kasvanud ka tootlikud jõud ja kui kõik ühiskondliku rikkuse allikad on hakanud voolama täie jõuga — alles siis võib täielikult üle astuda kodanliku õiguse kitsast vaatepiirist...»¹⁴

V. I. Lenin rõhutas tööviljakuse kasvutempo tähtsat osa võitluses kapitalismi vastu.

Tootmise laiendamine ja tööviljakuse tõstmine oleneb eel-

¹⁴ K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed, II kd., lk. 14.

kõige inimestest. Nõukogude Liidus võitleb kogu ühiskond üldrahvaliku eesmärgi eest.

Subjektiivne tegur kujuneb üleriigilises ulatuses välja ainult sotsialismi tingimustes, kus rahvamajanduse arendamine on allutatud riiklikule plaanile. Vaatamata sellele, et stiihiline sündmuste käik asendatakse teadliku reguleerimisega, jääb subjektiivne tegur oma arengus alati maha tootmisvahendite tasemest. Järelikult saab tööviljakuse kasvu maksimaalselt mõjutada nende kahe kõige tähtsama tootmisviisi teguri vahelise vastuolu ületamise teel teaduslikul alusel. Seega meie arvates võib öelda, et sotsialismi tingimustes vastuolu tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel väljendub vastuolu näol tootmisvahendite ja subjektiivse teguri vahel ning on üks tähtsamaid. Tema lahendamisest sõltub kõige olulisem ühiskonna arengus — tööviljakuse kasv. Küsimus, kas võib nimetatud vastuolu pidada sotsialismi ja kommunismi põhivastuoluks, nõuab veel edaspidist uurimist.

Mitte pretendeerides probleemi ammendavale lahendusele, toome ära mõned seisukohad tootmise ja tarbimise vahelise vastuolu kohta.

Sotsialistliku ja kommunistliku ühiskonna arengu üheks allikaks on tööviljakuse tõusuga kaasnev vastuolu tootmise ja tarbimise vahel. Seda vastuolu ei saa aga pidada formatsiooni põhiliseks vastuoluks. Esiteks on asi selles, et uued reaalsed tarbimisvajadused tekivad majanduses saavutatud kvalitatiivsete muutuste alusel. Uued vajadused tekivad siis, kui selleks on küpsenud reaalsed tingimused. Teiseks — tööviljakuse kasv tagab materiaalsed eeldused tekkinud vajaduste rahuldamiseks, s. t. olemasolevate vastuolude ületamiseks ja uute vastuolude lakkamatuks tekkimiseks. Seega arengu stiimulid ja allikad uuenevad. Nimelt põhjustab tööviljakuse kasv uusi kvalitatiivseid muutusi tootmise struktuuris, mis omakorda kutsub esile vastavad muutused subjektiivses teguris¹⁵ — muutub subjektiivse teguri organisatsiooniline struktuur, kasvab tema potentsiaalne jõud. Selles väljendub vastastikune seos uute tekkivate materiaalsete ja vaimsete vajaduste ning nende rahuldamise võimaluste vahel. Tööviljakuse kasv tekitab ühelt poolt üha uusi vajadusi niisuguste materiaalsete ja vaimsete väärtuste tootmiseks, mis kõige paremini vastavad ühiskonna arengu tasemele. Teiselt poolt aga loob ta ka vajalikud eeldused nende vajaduste täielikuks rahuldamiseks.

Võiks tuua järgmise näite. Sotsialistlikus ühiskonnas saavu-

¹⁵ Vt. Э. А. Араб-Оглы. О социальных последствиях научно-технической революции. Сб. Научно-техническая революция и общественный прогресс. Изд-во «Мысль», М., 1969, стр. 8.

tatakse tööviljakuse tõus uue tehnika juurutamise, tootmise automatiseerimise ja mehhaniseerimise teel. Toimub pidev inimtööjõu asendamine tehnikaga. Vabanenud töötajad suunatakse uutesse rahvamajandusharudesse, mis peavad rahuldama ühiskonna tootlike jõudude arengu baasil tekkinud uusi vajadusi. Nii luuakse pidevalt uusi teadus- ja tehnikaharusid, valmistatakse ette vastavat kaadrit. Kõige selle juures kuulub otustav ja määrav osa tööviljakusele, vastuolu tootmise ja tarbimise vahel langeb aga tagaplaanile. Need autorid, kes esitavad tootmise ja tarbimise vahelise vastuolu sotsialismi põhivastuoluna, ei arvesta tõsiasja, et põhiline vastuolu peitub kõigepealt tootmises, töös endas. Asjade loogika juhib meid paratamatult ühiskonna kõige sügavama aluse — tootmise juurde. Sealt tuleb otsida sotsialistliku ühiskonna põhivastuolu.

Sotsialism on avanud piiramatud võimalused ühiskonna materiaalsete ja vaimsete ressursside ratsionaalseks kasutamiseks ja seaduspäraste loomulike arenguvastuolude väljaselgitamiseks teaduslikul alusel.

Tootmisvahendid luuakse tööprotsessis. K. Marx rõhutas: «Töövahendid on mitte ainult inimtööjõu arengu mõõt, vaid ka nende ühiskondlike suhete näitaja, millede töö toimub.»¹⁶

Inimese töö on ühiskonna kõikide materiaalsete ja vaimsete väärtuste looja. «Töö kui tarbimisväärtuste looja, kui kasulik töö, on järelikult inimese olemasolu tingimus, sõltumatu igast ühiskonnavormist; see on põline looduslik paratamatus, mis teeb võimalikuks ainevahetuse inimese ja looduse vahel, mis niisiis teeb võimalikuks inimese elu.»¹⁷

Tööviljakuse kasvu materiaalseks aluseks on tänapäeval suurtootlus, kuid toodavad ikka inimesed, rakendades selleks tehnikat. Inimene oli, on ja jääb alati põhiliseks tootlikuks jõuks.

Mida kõrgem on tööviljakus, seda kõrgem on tootlike jõudude tase igal ühiskonna arengu etapil. Marx hindas tööviljakuse kasvu kui üleüldist seadust, mille kohaselt tootmiskulud vähenevad ning elav tööjõud muutub üha viljakamaks.¹⁸ Tööviljakuse kasv sotsialistlikus ühiskonnas loob reaalsed eeldused vaimse ja füüsilise töö vahelise vastuolu ületamiseks ning linna ja maa vaheliste oluliste erinevuste likvideerimiseks. Kõikide teiste vastuolude ületamine sõltub sotsialistliku ühiskonna põhivastuolu väljaselgitamisest ja lahendamise edukusest.

¹⁶ K. Marx. Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 161.

¹⁷ Sealsamas, lk. 45.

¹⁸ Vt. Архив Маркса и Энгельса, т. IV. Партиздат, 1935, стр. 43.

Vastuolude ületamine

Vastuolude ületamiseks kulub alati teatud aeg, tarvis on ka materiaalseid vahendeid. Otsustav osa kuulub aga inimestele, kes oskavad õigesti hinnata kujunenud olukorda. Vastuolude lahendamine on kõige hõlpsam siis, kui selleks on küpsenud vastavad tingimused. Lahendamisega ei tohi aga ka viivitada, see võiks saada uute vastuolude tekitajaks, mida sündmuste õige käigu puhul on kerge vältida. Lähtudes reaalistest võimalustest, planeeritakse ülesanded, mille lahendamine viib edasi rahvamajanduse kõiki harusid, tugevdab ja arendab ühiskondlikke suhteid. Määrava tähtsusega on õigete proportsioonide kehtestamine eri rahvamajandusharude vahel. Majanduse harmoonilise arendamise tulemusena arenevad harmooniliselt ka ühiskondlikud suhted ja sotsiaalne struktuur. Iga ühiskond vähemalt püüab püstitada endale niisugused ülesanded, mille lahendamine tugevdaks tema majanduslikku alust.

Kapitalistlikus ühiskonnas ei saa antagonistlikke vastuolusid lahendada harmooniliselt, nii et see oleks kasulik kogu ühiskonnale. Vastuolude lahendamine antagonistlikus ühiskonnas toimub tohutute materiaalsete ja vaimsete varade raiskamise, eriti aga inimenergia ja -tööjõu ebaotstarbeka rakendamise tulemusena. Eraomandus takistab vastuolude teaduslikku lahendamist tootmises. Näiteks eksisteerib kapitalistlikus ühiskonnas paratamatult ületamatu antagonistlik vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja saaduste erakapitalistliku omastamisviisi vahel. Olgugi et kapitalistlik riik püüab laialt rakendada tootmise monopolistlikku reguleerimist, eksisteerib siiski antagonistlik vastuolu suurte, keskmiste ning väikemonopolide vahel. Metsik konkurents käib suurte monopolide vahel. Antagonistlikud vastuolud haaravad kogu kapitalistlikku majandussüsteemi. Nende antagonistlike vastuolude lahendamine teaduslikul alusel võimaldaks saavutada erakordselt suurt kasu konkreetse riigi majanduslike võimsuste realiseerimisel.

Monopolistlik kapitalism loob materiaal-tehnilised eeldused üleminekuks sotsialismile. Kapitalistliku ühiskonna antagonistlikke vastuolusid saab lahendada ainult eduka sotsialistliku revolutsiooni tulemusel. Hoopis teistsugune on olukord sotsialistlikus ühiskonnas. Siin valitseb kooskõla ühiskondliku tootmise eri koostisosade ja külgede vahel kogu riigi ulatuses. Majanduslike ülesannete realiseerimine ühiskondliku omandi alusel ei leia klasside ja sotsiaalsete gruppide organiseeritud vastupanu. Kõigi töötajate põhiliste huvide ühtsus eeldab võimalikult täiuslikku harmooniat majanduses, poliitikas ja sotsiaalsetes vahekordades ning määrab subjektiivse teguri organiseeritud tegevuse üldse.

Sotsialistlikus ühiskonnas realiseeritakse ajalooline paratamatus teadlikult, plaanipäraselt, kuid see ei tähenda veel kaugeiki, et ei esineks takistusi. Kuigi neid on palju vähem kui kapitalistlikus ühiskonnas, täielikult nad siiski ei kao. Tuleb aga märkida, et kui kapitalistlikus ühiskonnas tulenevad vastuolud ühiskonnakorra olemusest, siis sotsialism iseenesest neid ei eelda. Sotsialismi eelis seisneb esiteks selles, et ta võimaldab õigesti ära kasutada kõiki majanduslikke ja inimtööjõu ressursse üldrahvalikus ulatuses. Teiseks selles, et ta võimaldab vastuolusid harmooniliselt lahendada rahvamajandusharude kompleksse väljaarendamise teel vastavalt ühiskonna reaalse-tele vajadustele ja nende kõige ökonoomsemale rahuldamisele.

Probleemi komplitseeritus seisneb asjaolus, et vastuolude ületamine ühiskonnas on väga tihedalt seotud üksikisiku, sotsiaalse grupi või klassi materiaalse huvitatusega. See aga põhjustab vastuolusid, mis on tingitud üha uute majanduslike vajaduste tekkimisest ühiskonnas. Kommunistliku ülesehitustööga kaasneb paratamatult ka olemasolevate suhete ja proportsioonide rikkumine üksikute rahvamajandusharude vahel. Need vastuolud, mis tekivad ühiskonna järkjärgulise progressiivse arengu tulemusena, on looduslooliselt paratamatud kasvu- ja arenguvastuolud. Antud etapi vastuolude ületamine tähendab samal ajal ka üleminekut uude kvaliteeti. Seega pannakse alus jälle uutele vastuoludele. Teadusliku juhtimise tähtsamaks ülesandeks on arenguvastuolude kindlakstegemine, nende ületamiseks vajalike teede ja materiaalsete vahendite valik ning ühiskondlike jõudude leidmine.

Rööbiti nende vastuoludega, mis eeldavad arenemist ja on ühtlasi ka arengu allikaks, eksisteerivad sotsialistlikus ühiskonnas veel niisugused vastuolud, kus vastandid on päritud minevikust. Teisiti öeldes — neid vastuolusid põhjustavad vastandid, mis on saanud oma kehastuse kapitalistlikus formatsioonis ega tulene sotsialismi või kommunismi olemusest. Nende vastuolude ületamise protsess on pikaajaline. Siia kuuluvad sotsiaalsed vastuolud, s. o. vastuolud, mis nüüd juba esinevad erinevuse tasemel — vastuolu tööliste ja talurahva vahel, vaimse ja füüsilise töö vahel, maa ja linna vahel jms.

Sotsialistliku ühiskonna sotsiaalse sfääri vastuolud lahendatakse kommunismi ehitamise protsessis ega asendu enam uute vastuoludega. Kõik sotsiaalsed vastandid muutuvad identseteks kommunismi materiaal-tehnilise baasi ülesehitamisel.

Ülaltoodust lähtudes võime ühiskonna vastuolud liigitada kolme suurde rühma.

Esiteks: antagonistlikud sotsiaalsed vastuolud, mis on tingitud majanduse stiihilisest arengust, eraomandist, ning mida võib

ületada ainult eduka sotsialistliku revolutsiooni tulemusena, kus likvideeritakse nende majanduslik alus — tootmisvahendite eraomand.

Teiseks: kapitalismilt kommunismile ülemineku perioodi sotsiaalsed vastuolud, mis ületatakse majanduse ja kõigi teiste ühiskonnaelu külgede plaanipärase arendamise teel.

Kolmandaks: sotsialistliku ühiskonna mitteantagonistlikud vastuolud majanduses ja vaimses sfääris. Nende vastuolude areng on lõpmatu. Nimetatud vastuolusid ei tohi aga ära segada disproportsioonidega ja disharmooniaga, mis on põhjustatud subjektivismist ja voluntarismist.

Seoses üleminekuga ühiskonna teaduslikule juhtimisele varitseb meid oht, et nii meie filosoofilises ja sotsioloogilises kirjanduses kui ka praktilises tegevuses jäetakse silmapaari vahele praktilise organisatoorse töö osatähtsuse järsk tõus teaduslike juhtimisvormide ja meetodite rakendamisel. Majanduse ja sotsiaalsete protsesside juhtimise üleviimine teaduslikele alustele ei vähenda kaugeltki masside praktilise organiseerimise osatähtsust, vaid vastupidi, suurendab seda. Majanduse ja teiste ühiskondlike protsesside operatiivse juhtimise osatähtsus kasvab pidevalt. Kõik see eeldab suurte teadmiste ja praktiliste kogemustega kaadri kasvatamist.

А. Нобель

О противоречиях социалистического общества

Резюме

В статье главное внимание уделяется основному противоречию социализма и коммунизма.

Автор статьи разделяет точку зрения тех исследователей, которые выдвигают в качестве основного противоречия социалистического общества противоречие между производительными силами и некоторыми сторонами производственных отношений.

Вместе с тем выставляется для обсуждения читателей необходимость более конкретного и предметного рассмотрения вышеназванного основного противоречия социализма.

Основное противоречие социалистического общества рассматривается в органическом единстве средств производства и субъективного фактора социалистического общества, возрастающей объективностью организации производства. Превращение науки в непосредственную производительную силу предполагает объективную организацию производства.

Более того, человек вытесняется с процесса производства. Он становится рядом с процессом производства, вместо того, чтобы быть его главным агентом.

Это, однако, не означает, что люди перестают быть в связи с этим главной производительной силой. Развитие науки и техники, планирование производства и регулирование производственных отношений в масштабе социалистического общества будет делом первостепенной важности для нашей партии, правительства и всего народа.

С превращением всего общества в субъект социалистического и коммунистического строительства, противоречие между уровнем развития производительных сил и некоторыми сторонами производственных отношений будет иметь свое конкретное выражение в противоречии между уровнем развития средств производства и некоторыми сторонами субъективного фактора.

Между тем, общественный характер средств производства в нашей стране соответствует субъекту социалистического общества, включающего в себя все общество. Здесь нет противоречия, имеются лишь различия между двумя формами социалистической собственности. Тем не менее, подготовленность субъективного фактора будет всегда отставать от тех возможностей повышения производительности труда, которые заложены в средствах производства на каждом конкретном этапе развития общества.

Такая конкретная форма проявления основного противоречия социализма вытекает из следующих обстоятельств: во-первых, в обществе ничего не совершается без сознательной деятельности людей; во-вторых, система производственных отношений социалистического общества воплощается в его субъективном факторе; в-третьих, преодоление всех противоречий социалистического общества обеспечивается активными действиями субъективного фактора, т. е. всего общества, в первую очередь его главного ядра — коммунистической партии.

On the Contradictions of Socialist Society

Summary

Different standpoints on the basic contradiction of Socialist society have been put forward in philosophical literature.

In the present article the contradiction between individual sides of the forces of production and production relations has been presented as the basic contradiction of Socialist society. Under the conditions of present-day developed Socialist society the above basic contradiction has been expressed in the form of the contradiction between individual sides of the forces of production, on the one hand, and between the individual sides of the subjective factor of Socialist society, on the other hand.

The present form of expressing the contradiction is most probable since, firstly, nothing takes place in society without conscious, purposeful activities of people, secondly, the whole system of production relations is embodied in the subjective factor, and thirdly, it is not possible to overcome all contradictions of Socialist society merely by the active influence of the subjective factor. In this case, however, the degree of organization of the subjective factor, its scientific and ideological level, its ability of acting as a whole plays the decisive role.

All members of Socialist society have been converged upon the Communist Party forming the integral subjective factor of building Communist society.

H. Väärt

Tähendusprobleem marksistlik-leninlikus filosoofias

Üheks aktuaalseks probleemiks kaasaja filosoofias on küsimus märkide ja nende tähenduste osast tunnetuses. Vaatamata sellele, et on olemas spetsiaalteadus — semiootika, mille uurimisel on märgid ja märgisüsteemid, tegelevad sama probleemiga psühholoogid, lingvistid, loogikud, filosoofid, lähtudes igaüks küsimuse teatavast aspektist. Nii huvitab filosoofe materiaalse ja ideaalse vahekord tähenduses, tähenduse koht teiste peegeldusteooria kategooriate hulgas, vahekord nendega jms. küsimused. Erinevalt neopositivistidest ei loe marksistlikud filosoofid nimetatud probleemi filosoofia peaküsimuseks, samuti ei pea nad võimalikuks probleemi lahendamist ainuüksi keeleanalüüsi teel. Ainult kaasaja pedagoogika, psühholoogia, etnograafia ja sotsioloogia andmetele toetumine võib olla probleemi igakülgse lahenduse aluseks.

Nõukogude uurijad teevad ühtse tähendusteooria loomisel märgatavaid edusamme. Tähendusteooriale on pühendatud arvukaid artikleid ja monograafiaid.¹

Tähenduse eri aspekte käsitlevad järgmised teooriad.

1. *Tähenduse esemeline teooria*, mille kohaselt sõna või väljendi tähenduseks on märgi poolt osutatud ese. Selle teooria püstitas saksa väljapaistev loogik ja matemaatik G. Frege. Ka mõned nõukogude filosoofid asuvad samal seisukohal (B. V. Biryukov, M. V. Popovitš).²

¹ Vt. Б. В. Бирюков. Теория смысла Готлоба Фреге. Применение логики в науке и технике. М., 1960; Л. А. Абрамян. Семиотика и смежные науки. Изв. АН Арм. ССР, общ. науки, 1965, № 2; Л. А. Абрамян. Гносеологические проблемы теории знаков. Ереван, 1965; И. С. Нарский. Проблема значения и критика ее неопозитивистских решений. «Вопросы философии», 1963, № 6; Л. О. Резников. Гносеологические вопросы семиотики. Изд-во ЛГУ, 1964; сб. Проблема знака и значения. МГУ, 1969; Язык и мышление. Изд-во «Наука», 1967; Знак как знаковая система особого рода. Материалы конференции, М., 1967; А. А. Ветров. Семиотика и ее основные проблемы. Политиздат, М., 1968.

² Vt. М. В. Попович. О философском анализе языка науки. «Наукова думка», Киев, 1966.

G. Frege lähtub põhimõttest, et kõik teaduses kasutusel olevad märgid peavad tähistama konkreetseid või abstraktseid esemeid (arv, hulk, tõde, vale, geomeetrilised kujundid). Märke, mil ei ole tähendust, mis ei tähista mingit eset, ei tohi teaduses kasutada. Nii näiteks on sõna «London» tähenduseks London, sõna «elevant» tähenduseks elevant. Igal pärisnimel (John, London, Inglismaa jt.) on peale tähenduse ka oma mõte, s. t. tema tähendust avavad andmed (London — asub Thamesi jõe kaldal ja on Inglismaa pealinn). Ühe eseme juurde kuulub mitu mõtet, mis kirjeldavad eset eri külgedest. Näiteks on sõnadel «Ehatäht», «Koidutäht» ja «Veenus» üks tähendus (tähistavad üht eset) ja mitu mõtet. Frege teene on, et ta esmakordselt tõstis esile märkidele sisulise lähenemise vajaduse.

Tähenduse esemelise teooria puuduseks on, et ta rangelt vastandab teineteisele objektiivse loogilise «mõtte» ja «kujutluse» kui individuaalse subjektiivse kategooria. Frege järgi peaks tähendus peegeldama eelkõige teadmist kogu esemete klassi kohta, kuid ka kujutlus on üldine, olles tegeva mõistuse produkt. Pealegi, kuidas leida tähendust juhul, kui tegemist on tegelikkuses mitteeksisteerivate esemetega (näiteks väljendi «Peegasus ei eksisteeri» puhul), puudub ju siin võimalus mingile esemele viitamiseks.

2. *Tähenduse kujunditeooria* (R. Carnap, L. Wittgenstein, G. Klaus, L. O. Reznikov jt.). Kujunditeooria pooldajate arvates on sõna tähenduseks mitte ese, vaid eseme mõtteline kujund. L. Wittgenstein kujutab oma «Loogilis-filosoofilises traktaadis» maailma faktide kogumina, mille kujundiks on nimedest koosnev elementaarlause. Nimedel üksikuna võttes ei ole mõtet, elementaarlause raames aga küll. Elementaarlause struktuur peegeldab reaalse tegelikkuse struktuuri.

Nagu näeme, on antud käsituse puhul väljendi tähenduseks lõplik teadmine tema loogiliselt vormistatud kujul. Kujundi all mõeldakse vaid üldise peegeldust. Kuid igasuguses konkreetsetes kujundis peegeldub subjekti maailmatajumise aste, subjekti suhtumine objektisse. Kui võtta kujund (mõtteline) tähenduse aluseks, siis jääksid need tunnetuslikud võimalused arvestamata. Konkreetse teaduse jaoks on antud teaduse arengu mingil etapil olemas täpsed terminid, kuid isegi seal tuleb vahetevahel abiks võtta teisi vahendeid mõtte väljendamiseks. Tähe-
duse kujunditeooria puudusi on iseloomustanud L. Abramjan: «Ideaalne kujund — see on vaid mõtteline tähendus. Kuid teaduse vormid — mõiste, kujutlus ei moodusta iseenesest märkide tähendust. Tõepoolest, kui näiteks keegi ei tea väljendi «astra» tähendust, kui järelikult see märk ei oma tema jaoks tähendust, siis ei näita see hoopiski, et teadvuses puudub igasugune kujutlus tähest. Teiselt poolt, isegi kõige teaduslikum

tähe mõiste teadmine ei taga kõigi nende sõnade teadmist, mis on eri keeltes selle mõiste väljendamine vahendiks. Uus keele-märk omandab meie jaoks tähenduse mitte ainult meie teadvu-ses oleva vastava mõttelise sisu tõttu, vaid tänu selle märgi ja antud ideaalse sisu suhtele.

Tähenduse kujunditeooriat ei või pidada rahuldavaks ka see-pärast, et sõna tähenduse võrdsustamine mõistega viib keele leksikalis-grammatilise süsteemi samastamisele teaduse mõis-tete süsteemiga, tegelikku keelelise eristamise samastamisele loogilise analüüsiga jne.»³

3. *Biheavioristlik tähendusteooria* (Ch. Morris, A. Ayer). Selle teooria kohaselt avab märkide tähenduse subjekti käitumine. Inimestele ja loomadele on omane loomupärane liikumistarve, mis ilmneb vaid teatud tingimusel (objekti-ärritaja juuresole-kul). Väljendi tähendus avaldub terve rea organismi reaktsioo-nide kaudu.

Morrisse järgi on filosoofia kõige süstemaatilisem ja kõike-haaravam märkide tarvitusviis. Filosoofia sünteesib ja regulee-rib inimese reaktsioone kõikidele märkidele.

Biheavioristlik tähendusteooria ignoreerib tähenduste suhtelist iseseisvust ja pöörab suurt tähelepanu tähenduse intersubjek-tiivsusele.

4. *Funktsionaalne teooria* (hilisem Wittgenstein, J. Ryle, L. A. Abramjan) on üks uuemaist tähendusteooriaist. Selle teoo-ria järgi on sõna tähenduseks see funktsioon, mida ta täidab keeles. Wittgenstein samastab sõna tähenduse tema kasutami-sega, J. Ryle sõnastab oma teooria mõõdukamalt: teada, mida tähendab teatud väljend, on sama hea kui «teada selle väljendi kasutamise reegleid»⁴.

L. Wittgenstein vaatleb keelt kui nähtust, mis «koosneb mit-mest «keelemängust»: käskude andmine ja kuuletumine, objekti kirjeldamine või mõõtmine, sündmuste teatamine, mõtisklemine sündmuste üle, hüpoteeside formuleerimine ja eksperimendi tulemuste kirjeldamine diagrammide ja tabelite abil, näitleja mäng, matemaatikaülesannete lahendamine, ühest keelest teise tõlkimine, küsimine, tänuavaldamine, sõim, tervitamine, pal-ved»⁵. Wittgensteini arvates ei kujuta keeleuurimine ühtlast loogilist protsessi, vaid mõtisklemist faktilise keeletarvituse üle ja kohanemist vaadeldava keelega. Filosoofi ülesandeks on

³ Л. А. Абрамян. Основные понятия семиотики. «Вопросы философии», 1966, № 10, стр. 59.

⁴ А. Шафф. Введение в семантику. М., 1963, стр. 262.

⁵ L. Wittgenstein. Philosophical investigation. Oxford, 1953, p. 12.

asendada «sõnade metafüüsiline tarvitusviis nende loomuliku tarvitamisega», ennetades igasuguste filosoofiliste probleemide tekkimist. Filosoofilised probleemid tekivad sõnade ebaõigest kasutamisest, kokkuleppe puudumisest inimeste vahel. Niisugused järeldused on tüüpilised subjektiivse idealismi metodoloogias lähtumisel, mis eitab üldse igasuguse objektiivse sisu olemasolu tähendustes.

Funktsionaalse teooria pooldajad on välja töötanud nn. ostensiivsete määratluste meetodi, mille all mõeldakse sõna mõtte kindlakstegemist tema häälendamise ja eseme samaaegse näitamise (osutamise) teel.⁶

Vaatamata eespool toodud teooriate positiivsetele külgedele, puudub neis marksismi-leninismi filosoofiale omane terviklikkus ja konkreetsus. Olles inimeste ühiskondlik-ajaloolise kogemuse vorm, eksisteerib tähendus indiviidi jaoks objektiivselt. Asudes indiviidi tegevussfääri, omandab ta üldtunnustatule lähedase ja etapiviisiliselt areneva subjektiivse tähistuse. Iga üksikindiviid toetub oma tegevuses varasemale kogemusele, mis on nii tema enda kui ka inimsoo tuhandete aastate pikkune (kaasasündinud) kogemus. Viimane on kinnitunud materiaalsetes inimtegevuse vahendeis — sõnades, märkides.

Millal muutub elusolendit ümbritsev nähtus tema jaoks märgiks? Selgituseks toome näite. Terav lõhn, mis on jäänud inimesest, kes alles astus metsarajal, teatab loomale inimese juuresolekust. Looma jaoks on lõhn tunnuseks, et kusagil ligidal asub inimene. Kui aga lõhna ei aisti ükski sellist kogemust omav loom, siis ei funktsioneerigi lõhn märgina. Ta on lihtsalt objektiivne nähtus, mille põhjuseks on küll mingi teine tegekkuse nähtus, kuid mis ei tähista seda põhjust. Laps «loeb» raamatut tagurpidi kuni talle pole saanud märkideks trükimärgid raamatu lehekülgedel.

«Olla märgiks», tähendada midagi, ei ole mitte eseme loomulik füüsiline omadus. See omadus tekib vaid tänu esemete ja organiseeritud süsteemide (inimene, loom jt.) vastastikusele toimemele.

«Märgi all mõeldakse materiaalselt, meelelist tajutavat eset (nähtust, sündmust, tegevust), mis esindab teatud esemeid või esemete omadusi ja suhteid tunnetuse ja inimestevahelise suhtlemise protsessis ning mida kasutatakse selleks, et koguda, säilitada, muuta ja edasi anda teateid (andmeid, informatsiooni, teadmisi).»⁷

⁶ Vt. Корнель Попа. Логический и гносеологический аспекты остривных определений. «Вопросы философии», 1969, № 12, стр. 62.

⁷ Б. В. Бирюков. О некоторых философско-методологических сторонах проблемы значения языковых выражений. Сб. Проблема знака и значения. Изд-во МГУ, 1969, стр. 59.

L. O. Reznikov annab järgmise märkide klassifikatsiooni:

1. Loomulikud märgid — tunnused, sümptoomid. (Loigud tänaval on vihma möödumise tunnus, temperatuur — haiguse tunnus jne.)

2. Kunstlikud märgid, mis omakorda jagunevad:

a) keelemärgid — tavakeele märgid ja abimärgid, kunstlike keelte märgid, nagu matemaatika, loogika, keemia, füüsika valemid;

b) mittekeelemärgid — signaalid ja sümbolid. Sümbolite ja signaalide abil suhtlevad inimesed omavahel, väljendavad moraal- ja õiguslikke suhteid. Mittekeelemärkide iseärasuseks on see, et neil on nagu «kahekordne» tähendus — individuaalne tähendus, mis väljendab signaali või sümboli välist kuju, ning edasiantav mõte. Sümboolsed kujutused toetuvad kokkuleppele, nõuavad «avamist», s. t. nende sisu avaneb tavakeele abil. V. I. Lenin, kes teoses «Materialism ja empiriokrititsism» kritiseeris Helmholtzi ja Plehhanovit sümbolismi kaldumise eest, sest see võib viia agnostitsismini, märkis hiljem «Filosoofilistes vihikutes», et sümbolite eneste vastu ei või midagi olla, sest teatud tingimustel võib neid kasutada matemaatikas ja üldse teaduslikus keeles. Loogilis-matemaatiline keel ongi sümbolite ja vastavate reeglite kogum, mille loob sageli uurija ise. Tavakeel, vastupidi, on muutuv, ebauhtlane (see on tingitud erialakeelte olemasolust, dialektidest jms.). Ta sisaldab rohkesti väljenduslikke vahendeid, mis annavad edasi rääkija soove, tundeid, suhtumist kuulajasse, räägitavasse jne.

Tähendusprobleemi uurimise seisukohalt on vaja jälgida, kuidas keelelised tähendused mõjutavad väljendi tunnetuslikku tähendust. Me ei saa selles küsimuses täielikult nõustuda nn. Sepiri-Worfi hüpoteesiga, mille kohaselt inimese maailmavaate määrab tarvitata keel. Rahvuskeele struktuur mõjutab mingil määral küll konkreetse subjekti tähendustemaailma, kuid see mõju nõrgeneb subjekti edaspidise sotsialiseerumise käigus.

Märgid, märgisüsteemid ja üldse märgilised nähtused on kasutusel mitte ainult objektiivse semantilise informatsiooni edasiandmiseks, vaid ka subjektiivsete soovide, emotsioonide, meeleolude, tahteavalduste, maitsete, hinnangute jaoks. See võib toimuda mitmel tasemel⁸:

Intellektuaalsel-semantilisel tasemel, kus on kasutusel kas harilik keel tema ajalooliselt kujunenud tähendustega või keel, kus sõnu kasutatakse juba terminina (näit. «Mulle on teie juuresolek meeldiv», «Tal on vastik nägu», «Ta esinemine kandis demagoogilist, printsiibitut iseloomu»).

⁸ Д. П. Горский. От описательной семиотики к семиотике теоретической. «Вопросы философии», 1969, № 10, стр. 80.

Emotsionaalsel-ekspressiivsel tasemel, kus väljendite semantiline tähendus tundeelamuste, hinnangute, meeleolude, tahtevalduste väljendamiseks avastatakse sõnade morfoloogias (ema, emake) või ka pikemates tekstiosades. Seejuures osutaksid sellised tekstiosad semantiliselt mõttetuiks, kui neis kasutatavaile sõnadele ja sõnaühenditele antaks kujunenud tähendused.

Mittekeeleliste teadete tasemel. Niisuguse «lingvistika» valdkonda kuuluvad mitmesugused käitumisviisid, kombed, rituaalid, intonatsioon, žestid, miimika, poosid jms.

Kunstilise loomingu tasemel. Ilukirjanduses on mitmesuguste situatsioonide kirjeldamisel vaid niipalju mõtet, kuivõrd need kirjeldused on autori ideede, meeleolude, emotsioonide, tahte, sümpaatia, antipaatia sümbolid.

Muusikas kasutatakse märke esimesel, intellektuaalsel-semantilisel tasemel. Tõsi küll, võimalik on ka märkide kasutamine emotsionaalsel-ekspressiivsel tasemel, mis leiab aset interpretatsiooni puhul.

Kunsti analüüs semantilisest aspektist võiks pakkuda huvi niisuguste probleemide lahendamisel nagu ühest kunstikeelest teise «tõlkimise» täpsuse aste (millega tuleb kokku puutuda kirjandusteoste ekraniseerimisel), mitmesuguste väljendusvahendite vahekord ühe kunstiliigi raames jne.

Filosoofilisest aspektist on tähtis selgitada, milline suhe on tähendusel tunnetuse teiste vormidega. Tähenduse ühe olulise komponendina tuleb eraldada selle kontseptuaalset tuuma, mille moodustavad kujutus, mõiste, otsustus. Vaatleme ühte neist.

Mõiste on ühe ja sama sõna kõikides tähendustes peituv mõteline sisu. Tänu sellele püsivale (õigemini — suhteliselt püsivale) elemendile tähenduses on üldse võimalik mõtet ühest keelest teise tõlkida. Märgiline vorm võib seejuures muutuda, kuid mõiste jääb samaks tänu sellele üldisele, mida sisaldavad kõik antud mõiste märgilised vormid. See üldine on kõigi oluliste antud esemete klassi spetsiifika moodustavate tunnuste kogum. Peaaegu täielikult langeb mõiste ja tähendus kokku vaid teaduslike terminite puhul, see tuleneb tunnetuse üldisest iseloomust. V. I. Lenin kirjutab: «Tunnetus on looduse peegeldamine inimese poolt. Kuid see ei ole lihtne, vahetu, terviklik peegeldamine, vaid rea abstraktsioonide, mõistete, seaduste etc. kujundamise, moodustamise protsess; need mõisted, seadused etc. (mõtlemine, teadus = «loogiline idee») *hõlmavadki* tinglikult, ligikaudselt igavesti liikuva ja areneva looduse universaalset seaduspärasust.»⁹

⁹ V. I. Lenin. Teosed, 38. kd., lk. 169.

Aristoteles eraldas kahe suguseid mõisteid: mõiste-*noema* ja mõiste-*logos*. Esimene neist on tunnetuse produkt, teine — tunnetuse produktist mõttelise tegevuse relvaks muutunud mõiste. See on mõiste kui «lõpetatud mõte esemest või paljudest esemetest nende olulistes omadustes».¹⁰

Esimene liik mõisteid on nimelt just see, mida võib pidada tähenduse koostisosaks, sest ta peegeldab esemeid, mis on juba kogemuslikult omandatud (kujutluse, kirjelduse jms. alusel). Teisel juhul ei ole tegemist üksiku esemega, vaid selle abstraktse esindajaga, mille sisu mõistetakse intuiitiivselt (maja kui niisugune).

Seda mõistes peegeldunud tunnetuse ühekülgst, konservatiivsust aitab ületada tähenduses peituv emotsionaalne-ekspressiivne komponent.

Tähenduse ekspressiivseks komponendiks nimetatakse niisugust osa temast, mis teatab küll midagi objektiivsest maailmast, kuid erinevalt kontseptuaalsest komponendist, mis peegeldab objekti ja tema iseärasusi, annab ta informatsiooni objekti ja subjekti vahelisest seosest, subjekti suhtumisest objektisse. Näiteks väljend «Ma ehmusin eile õues hirmsasti» teatab meile, et selle lause ütleja tundis millegi puhul kokkumustunnet. Ühtlasi annab see lause ka muud informatsiooni (koht ja aeg). Seda tüüpi väljendi puhul on väljenduslik tähendus teadlikult esitatud subjekti poolt, kes kirjeldab vastava sõnaga oma tundmusi. Sel juhul on väljenduse objektiks rääkija tundmused. Ekspressiivne tähendus võib aga avalduda ka teisel kujul, nagu seda on tahtmatud hüüatused (oi!, ai!), kõnetempo, intonatsioon, mil tundmused avalduvad kõnemomendil, üheaegselt mõttega.

Ekspressiivne tähendus on tunnetuslik, sest ta peegeldab objektiivse maailma nähtuste ja subjekti vahelist seost, soodustab subjekti sügavamat tegelikkuse tundmaõppimist.

Ekspressiivsel tähendusel on määrav koht kunstis (sõnakunstis, kujutavas kunstis). Ekspressiivse tähenduse kaudu tunnetab kuulaja niisuguseid väljenduse komponente nagu rääkija kindluse või ebakindluse tunne, tema huvi või huvipuudus vaadeldava probleemi vastu, tema kuuluvus ühte või teise sotsiaalsesse gruppi, sotsiaalne päritolu, elukutse, kultuuritase, sugu, temperament jms. Sel puhul on tunnetuslik moment seotud subjekti isikuga ja saadud informatsioon on täiendava iseloomuga. Tähenduse emotsionaalse-ekspressiivse komponendi hulka tuleb arvata ka tahteavaldusega seotud tegevus. Tahe väljendab peegelduse aktiivsust. «Idee on [inimese] *tunnetus* ja püüdlus

¹⁰ Vt. А. С. А х м а н о в. Логическое учение Аристотеля. Ученые записки МОПИ, 1954, т. 24, вып. 2, стр. 75.

(tahtmine) ... (Ajutise, lõpliku, piiratud) tunnetuse ja **tegevuse** protsess muudab abstraktsed mõisted *lõpuleviidud objektiivsuseks.*»¹¹

Tähendusprobleemi uurimise tulemusena võib teha mõningad järeldused.

Tähendus on seotud nii keele kui ka mõtlemisega. Antud keeletarvitus võib piirata mõtte sisukust, teiselt poolt aga toimub teaduslike mõistete mõjul keeletähenduste pidev täpsustamine. Kuid ka loogilised vormid fikseerivad vaid formuleeritud, arenemisprotsessi lõpetanud mõtteid.

Tähendus on liikuvam, subjektiivsem mõistest, soodustades tunnetuse arengut, tema üleminekut lihtsamalt täiuslikumale, sügavama olemuse tunnetamisele. Mõisted omandavad tähenduse kaudu kordumatu individuaalsuse.

Olles üks tegelikkuse omandamise vorme, soodustab tähendus inimtunnetuse edasist arengut inimese teoreetilise tegevuse lähendamise teel praktikale. Inimestevahelises suhtlemises kinnituvad tähenduste kaudu tunnetusprotsessis saadud teadmised. Isiksuse sotsialiseerumine algab oskusest omistada ja anda tähendusi. Kogu inimlik kultuur on loodud tähenduste säilitamise ja omistamise varal.

¹¹ V. I. Lenin. Teosed, 38. kd., lk. 182—183.

Проблема значения в марксистской теории познания

Резюме

При рассмотрении проблемы значения необходимо учитывать тот факт, что в значении как бы опредмечиваются двоякого рода отношения: во-первых, отношение между явлениями объективного мира и фактами сознания (представление, понятие, знание), во-вторых, отношение между фактами сознания и языком. Первое отношение является отношением отображения, второе — отношением выражения. Первое отношение образует концептуальный компонент значения, второе — экспрессивный компонент, выражающее чувство, желание и т. п.

Значение, с одной стороны, зависит от данной языковой структуры, которая может неполностью передавать логический смысл, отставать от современного уровня мысли, с другой стороны, происходит постоянное уточнение смысловых значений под влиянием языковых выражений. Таким образом, значение в целом является, по сравнению с понятием, более гибким, субъективным, переходящим, способствуя тем самым переход знания от менее глубокой к более глубокому охватыванию сущности.

H. Väät

The Problem of Meaning in the Marxist Theory of Knowledge

Summary

While considering the problem of meaning it is necessary to pay attention to the fact, that there are two kinds of relation in the meaning: firstly, the relation between the phenomena of the objective world and the fact of consciousness, secondly, the relation between the facts of consciousness and language. The first relation forms the conceptual component of meaning, the second — the expressive component, expressing the subject's sensation or will.

The meaning depends on the structure of the language, which may inexactly give logical sense. On the other side, the lexical appearance of meaning influences the logical sense.

In conclusion it may be mentioned that the meaning is more subjective than the concept and thus promotes the moving on of knowledge.

A. Eller

PROTESTANTLIKU METODISTIDE SEKTI IDEOLOOGIAST

(EESTI NSV MATERJALIDE ALUSEL)

Ateistlikus kasvatustöös on Eesti NSV tingimustes vaja võidelda mitmesuguste protestantlike kirikute mõju vastu elanikkonna hulgas. Trükisõnas on seni kritiseeritud eeskätt luterluse ja ka baptismi ning adventismi ideoloogiat ning vastavate kirikute tegevust. Hoopis vähe on seni iseloomustatud protestantliku metodistide sekti (Eesti NSV-s tegutseb ametlikult Eesti Metodisti Kirikuna) ideoloogiat ja tegevust. Metodismi mõju meie elanikkonna teatavale osale ei saa aga alahinnata, sest väga aktiivse usulahuna takistab ta oma poolehoidjate seas teadusliku maailmakäsituse kujunemist ja levikut.

Käesoleva artikli ülesandeks on anda lühike kriitiline ülevaade metodismi ideoloogiast, selle kohanemisest kaasajaga ja metodistide kasutatavaist usulise mõjutamise meetodeist.

I. Metodismi ajaloost

Metodism kujunes XVIII sajandi Inglismaal anglikaanluse baasil ja on üheks hilise protestantismi avalduseks. Reformatsiooniajastu varasemale protestantismile oli iseloomulik teatav revolutsioonilisus. XVI ja XVII sajandi Euroopa kodanlikud revolutsioonid toimusid usuliste loosungite all, sest ajalooliste tingimuste tõttu esines antifeodaalne võitlus katolitsismivastase protestantismi vormis. Sel ajal kujunesidki esialgse protestantismi neli põhivormi: luterlus, anglikaanlus, kalvinism ja anabaptism. Seoses ilmaliku kultuuri arenguga kadus hiljem vajadus klassihuvide rüütamiseks religioossesse kesta. Protestantism kaotas aegamööda oma esialgse välise revolutsioonilisuse. Hilisemale protestantismile on iseloomulik edasine killustumine arvukateks erinevateks vooludeks ja rühmitusteks. See oli tingitud peamiselt kodanliku ühiskonna sotsiaalsest ebaühtlusest,

kapitalismi arenemisele kaasnevast klassivõitluse teravnemisest, väikekodanluse laostumisest, töötavate hulkade allasurutusest ning viletsusest. Sotsiaalne protest kehtiva korra vastu võib rahvahulki viia revolutsioonilise võitluse teele, kuid teatavates tingimustes ka illusoorse lepituse, usulise «lohutuse ja päästmise» otsinguile. Üheks selliseks tüüpiliseks protestantlikuks liikumiseks, mis etendas pingelises klassivõitluses «piksevarda» ja kodanliku korra paindliku kaitsja osa, kujuneski anglikaani kiriku rüpes metodistide sekt (hiljem kirik).

Methodism tekkis Inglismaal XVIII sajandil kui anglikaani kiriku vähenenud mõju taastada ja elavdada taotlev liikumine. Kujunes mitmeid kiriklikke piibliseltse ja -ringe, milledest olulisemaid oli vendade John ja Charles Wesley oma (Oxford 1729). Selle liikmed, «kes sügavale patutundmisele olid tulnud ja tõsiselt päästmist igatsenud»¹, otsustasid kristlikke moraalinorme «metoodiliselt» ellu viia. Nende esialgsest hüüdnimest «metodistid» sai hiljem kogu usuvoolu nimetus. J. Wesley ja tema poolehoidjad hakkasid rändjuttlustajatena kuulutama tagasi-pöördumist usuellu, esinedes kõikjal, kus oli selleks võimalusi. Nende emotsionaalsed jutlused avaldasid mõju ja kutsusid esile usulise «äratuslaine» eeskätt vaesemates kihtides. Objektiivselt aitas see sumbutada rahvahulkade rahulolematust, mille tekitas tööstuslik revolutsioon Inglismaal, ja seega kindlustas kodanluse võimu kapitalistliku tootmisviisi arenemisel. Kuigi metodistid taunisid tööliste ja vaeste viletsust, kaitsesid nad aktiivselt eraomanduslikke põhimõtteid.

Anglikaani kiriku kritiseerimine kutsus esile vaimulikkonna meelepaha ning mõnel pool jälitati metodiste karmilt, kuid see polnud üldine. Metodistid aga jätkasid aktiivselt misjonitööd ning rajasid oma kogudusi kogu Inglismaal. Mõne aastakümnega kujunes anglikaani kiriku raames Inglismaal välja uus iseseisev metodisti kirik, kuigi tegelik eraldumine toimus alles 1795. a.

Lakkamatu, alaliselt ründava misjonitöö tulemusena levis methodism ka väljaspool Inglismaad. Võrdlemisi kiiresti tekkisid iseseisvad metodisti kirikud Põhja-Ameerikas. Suurt tähelepanu osutati metodismi levitamisele kolooniates (eriti Aafrikas) ja sõltuvates maades (Iirimaa, Austraalias, Uus-Meremaal jm.). Euroopa kontinendile kandus methodism XIX sajandi keskel, alguses Saksamaale, sealt Taani, Rootsi, Norrasse ja Soome ning XX sajandi alguses Soome kaudu Venemaale (Peterburi ja Baltikumi). 1968. aasta kiriklikel andmeil on metodistide üldarv maailmas üle 40 miljoni.² Seega on methodism luterluse

¹ Piiskopliku Metodistikiriku õpetus ja kirikukord, 1924, § 26.

² Настольная книга атеиста. Москва. 1971, стр. 71.

järel poolehoidjate arvult teiseks-kolmandaks suuremaks protestantlikuks usuvooluks.

Käesoleval ajal on metodisti kirikud kapitalistlikes maades, eriti USA-s ja Inglismaal, suurte varanduste valdajad, kelle ülalpidamisel ja juhtimisel on arvukalt koole ja ka ülikoole, hooldusasutusi, haiglaid, kirjastusi jt. asutusi. Klassivõitluse seisukohalt vaadatuna on selline mitmekülgset väljakujunenud usu-line organisatsioon omapärane paindlik lüli kodanliku ühiskonna poliitilises organisatsioonis, mida kodanlikud parteid kasutavad rahvahulkade mõjutamiseks, võitluseks töölisliikumise ja ka rahvusliku vabadusliikumise vastu.

Suure visadusega on metodistid teinud oma misjonitööd ka Eestis, vaatamata siin valitsenud luteri kirikule ja teistele juba varem levima hakanud protestantlikele vooludele (baptism, adventism).³

Käesoleva sajandi algaastail alustas Peterburis energilist misjonitööd USA-st suunatud metodist G. A. Simons, kes leidis mõned pooldajad ka Eestist (V. Täht, K. Kuum) ja nende kaasabil asutas esimese metodisti koguduse Kuressaares 1910. a. Poolehoidjaid leiti peamiselt elanikkonna vaesemate kihtide, s. o. külakehvikute, käsitöölise, poodnike, teenistujate ja ülalpeetavate hulgast. Kuid sõja ja majanduslike kriiside tõttu meeletehetele viidud väikekodanlike kihtide poole pöördusid ka teised, sisuliselt konkureerivad sektid — baptistid, evangeeliumi kristlased, adventistid, hiljem nelipühilased jt. Seetõttu olid metodistide loodud kogudused kaua väikesearvulised. Misjoniüritused olid aga kulunõudvad, ilma USA ja Inglismaa metodistide kirikuilt saadud rahalise toetuseta poleks need olnud teostatavad. «Kiriku või palvela ehitamisega ei ole kuskil viivitatud, kus juba vähemalt paar aastat mõned usklikud osadust olid pidanud. Kuid välisabi on Eesti metodistidele ka ohtralt voolanud... on palutud ja saadud peamiselt Ühendriikidest miljoneid eesti metodistide ustavate eestkostjate piiskop Nuelsoni ja Dr. Simonsi vahetalitusel.»⁴

Erilise agarusega asuti jutlustajate kaadri ettevalmistamisele, kontaktide arendamisele teiste maade metodistidega rahvusvaheliste konverentside, vastastikuste külastamiste, misjonikogemuste vahetamise jms. teel. 1921. aastal valiti Eesti metodisti kiriku superintendent, kes allus Skandinaavia ja Balti riikide piiskopile Stokholmis. 1935. aastast alates hakkasid Eesti metodistid faktiliselt iseseisvalt tegutsema.

³ Käesolevas artiklis ei seata ülesannet üksikasjalikumalt käsitleda metodismi ajalugu Eestis, näidataks vaid mõningaid olulisemaid jooni metodistide varajasemast tegevusest kaasaegse paremaks mõistmiseks.

⁴ B. Ederberg. Lahkusud Eestis. Rakvere 1935, lk. 98.

Metodistid toonitasid luteri ja apostliku õigeusu kirikuis valitsevat usulist leigust ja sotsiaalsete pahede kasvu elanikkonnas ning sisemisjoni erilist vajalikkust. Sisemisjoni tehti süstemaatiliste äratuskoosolekute ja muude arvukalt peetavate jumalateenistuste (Tallinnas 6 korda, mujal 3—4 korda nädalas) ning religioosse kirjanduse massilise levitamise teel. Anti välja kuuajakirja «Kristlik Kaitsja» ja teisi ajakirju ning brošüürikesi nii täiskasvanutele kui ka lastele («Väikesed Tähed» jt.), organiseeriti järjekindlalt piibli, Uue Testamendi ja lauluraamatute müüki. Väljaannetes osutati peale puhtreligioosete teemade tähelepanu ka tolleaegsetele sotsiaalsetele nähtustele: vaesusele, näljahädale, inimkannatustele, alkoholismile, toorusele, ükskõiksusele jms. Kuid kõigi nende nähtuste põhjuseks leiti olevat ainult moraalivaesus ja usu puudumine. Ainsa pääseteena propageeriti moraalset «uuestisündi» usu kaudu. Revolutsioonilist võitlust ja sotsialismi ülesehitamist Nõukogudemaal iseloomustati süngetes värvides kui mingit eksiteed inimeste elus. Rohkesti avaldati inglise ja ameerika vaimulike autorite kirjutisi, kus ilustavalt kirjeldati sotsiaalsete konfliktide lahendamist lihtsalt usulis-moraalse lähenemise teel igapäevastele probleemidele.

Ideoloogiliste vahendite kõrval kasutati oma mõju tugevdamiseks «heategevust» vaeste hulgas, kus püüti rakendada kõiki koguduse liikmeid. Tartu «Ühisabi» ja Tallinna «Kesköö misjoni» tegevus oli lähedane päästearmeelikele taotlustele. Seati ülesandeks «... toita kõige vaesemaid, võidelda kõlbmatu kerjamise vastu ja korraldada päästekoosolekuid langenute tagasivõitmiseks kristlikule... eluviisile»⁵.

Eriti otsiti poolehoidjaid noorte hulgast. Kogudustes tegutsesid noortegrupid (nn. «Epworth-Liiga» eeskujul) ja laste püüa-päevakoolid detailselt väljatöötatud kavade alusel. Neisse püüti aktiivselt hõlmata ka teiseusulistest vanemate lapsi.

Koguduse liikmete kohuseks oli individuaalselt läheneda teiseusulistele, kes mingil põhjusel olid pettunud või vastuollu sattunud oma kiriku või sektiga, et neid metodismile võita. Pole juhuslik, et teiste usuorganisatsioonide tegelased nimetasid meelehärmis metodiste «hingede püüdjaiks». Metodismile ongi juba ajalooliselt iseloomulik teha misjonitööd mitte ainult mitteusklike hulgas, vaid ka, ja kohati isegi kõige energilisemalt, teistesse usuvooludesse kuuluvate «ärksamate» või «kõikuvate» ridades. Lähtuti siis ja lähtutakse tänapäevalgi J. Wesley tuntud deviisist: «Maailm on minu kihelkond, hingesid päästa mu elukutse.» Pealegi rõhutas ta, et töötada tuleb eriti

⁵ B. Ederberg. Viidatud teos, lk. 98.

seal ja nende inimestega, kus ja kelle juures see hõlpsamini tulemusi annab.

Siiski jäid metodistide misjonialased jõupingutused kodanlikus Eestis tulemustelt üsnagi tagasihoidlikeks. 1940. aastaks oli küll loodud 15 kogudust ja 13 abikogudust, kuid liikmete üldarv küündis vaid 1200—1300 piiridesse. Nii oli 1934. aasta rahvaloenduse andmeil Eestis 1242 metodisti (392 meest ja 850 naist)⁶, mis lahkusuliste üldarvust (15 699) moodustas vaid 7,9 protsenti. Seejuures elas 71 protsenti metodistidest maal (60 protsenti Saaremaal) ja ainult 29 protsenti linnades.

Seega levis metodism peamiselt seal, kus teiste protestantlike sektide, eeskätt baptistide, mõju oli väiksem. Need sotsiaalsed kihid, mis võisid potentsiaalselt olla kasvupinnaks sektidele, olid põhiliselt hõlmatud juba varem teiste protestantlike voolude poolt. Pealegi suutis luterlus oma domineeriva osa religioosselt meelestatud inimeste hulgas enam-vähem säilitada. Seoses töölisliikumise arenguga ja rahva üldharidusliku taseme tõusuga vähenes usu mõju järjekindlalt. Teatavas mõttes võime metodistide tolleaegseid misjoniüritusi Eestis hinnata kui misjonit misjoni pärast, eesmärgil luua oma «eelpost» Baltikumis.

II. Metodismi usudoktriinist

Metodistid pole omistanud erilist tähtsust teoloogiliste ja kultuslike peensuste väljatöötamisele. Metodismi ideoloogid väidavad, et enam tuleb panna rõhku elavale usulisele kogemusele kui nendele viisidele, kuidas kõiki sellealaseid kogemusi defineerida. «Kui rääkida metodistlikust õpetusest, siis ei tule selle all mõista mingit erilist teoloogilist või dogmaatilist süsteemi, mis üldisest protestantlikust õpetusest põhiliselt erineks, alla kriipsutades või esile tõstes mõnda erilist õpetuslauset või erijoont.»⁷ Metodism olevat eeskätt omapärane ja praktiline ristiusu rakendamine ja aktiivne võitlus kõlbeliselt langenud ja leige olekuga ristiusu kirikus.

Metodistide usutunnistuseks on 25 usuartiklit⁸, mis J. Wesley koostas anglikaani kiriku kolmekümne üheksa usuartikli alusel. Neli esimest artiklit on sisuliselt üldtuntud ristiusu dogmad kolmainsusest ja Kristuse ülestõusmisest ning taevaminekust. Neljandas ja viiendas artiklis loetletakse piibli kanoonilised raamatud, mis sisaldavat «kõike, mis õndsuseks tarvis on».

⁶ Riigi statistika keskbüroo väljaanne «Rahvastiku koostis ja korteriolud». Vihk II, Tallinn 1935, lk. 118—121.

⁷ D. J. L. N u e l s o n, T. M a n n, J. J. S o m m e r. Geschichte des Methodismus, S. 741.

⁸ Piiskopliku Metodistikiriku õpetus ja kirikukord, 1924, §-d 1—25.

Kümme artiklit on otseselt katolitsismivastased: inimese õndsaksmõistmisest usu läbi, mitte aga vabast tahtest või heategude alusel; õpetused puhastustulest, piltide ja pühade jäänuste austamisest ja palvetest pühakute poole tunnistatakse rumalaks inimeste väljamõeldiseks; keelatakse võõrkeele tarvitamine jumalateenistustel, hüljatakse tsölibaat (s. o. lubatakse vaimulikel abielluda), missaohver jm.

Sakramentidest tunnistatakse ainult ristimist ja armulauda. Metodismile eriti iseloomulikud on 22. ja 23. artikkel: «Pole mitte tarviline, et jumalateenistuse kombed ja talitused oleksid kõigis paigus ühesugused ehk täiesti ühesugusel viisil läbi viiakse, sest nad on ikka mitmekesised olnud, ja võivad muududa maade, aegade ja rahvakommete mitmekesiduse järele, nii kaugelt kui see Jumala sõna vastu ei ole... Igal kirikul on õigus jumalateenistuse kombeid ja talitusi seada, muuta või ära jätta, kuid nii et kõik ülesehituseks oleks... Kodanliku korra järele arvame kõigi kristlaste ja eriti kõigi jutlustajate kohuseks selle maa kõige kõrgema ülemuse sõna kuulda, kus nad elavad ja tarvitada kiiduväärt abinõusid, et edustada sõnakuulmist maksva ülemuse vastu...» 24. artikkel aga kinnitab eraomanduse puutumast.

Metodism, nagu teisedki protestantlikud usuvoolud, ei tunista katoliiklikke pühi pärimusi ja peab ainult piiblit jumalatummetamise allikaks ja inimhinge päästmise aluseks. Pühadeks allikateks loetakse vaid Vana ja Uue Testamendi nn. kanoonilisi raamatuid. Kuigi nii usklikult kui ka kogudusse astujalt nõutakse kogu piibli hoolikat uurimist, osutatakse praktiliselt (vähemalt jumalateenistustel) kõige enam tähelepanu Uuest Testamendist evangeeliumidele, apostlite tegudele ja Pauluse kirjadele ning Vanast Testamendist Moosese esimesele, Joosua ja Jessaja raamatuile ning Taaveti lauludele.

Kristluse ajalugu ja ka tähelepanekud tänapäeva kirikute tegevusest tõendavad ilmekalt, et piibli tõlgendamine vaimulike ja jutlustajate poolt on sõltuv ajaloolistest tingimustest, s. o. igavesteks peetavaid kristlikke õpetusi on alati mõistetud erinevalt vastavalt klasside ja sotsiaalsete kihtide huvidele. L. Feuerbach kirjutas: «Iga epohh peab piiblit enese kohta käivaks, igal epohhil on iseenda tehtud piibel.»⁹

See on eriti iseloomulik metodismile, mis juba oma tekkeajast alates on püüdnud kohaneda lihtrahva probleemide ja meeoludega. Taotledes emotsionaalsust, kuulajate efektiivset mõjutamist, tõlgendavad jutlustajad piibli legende, prohvetlike ennustusi, evangeeliumide õpetussõnu ja apostlite läkitusi sageli lausa meelevaldselt. Piiblist esitatavaid salme kõrvu-

⁹ Л. Фейербах. Избранные произведения, т. I. М., 1955, стр. 264.

tatakse igapäevaste faktide ja nähtustega ning tehakse neist otseselt soovitavaid religioosseid järeldusi.

Kodanlikus Eestis väljaantud metodistlikus kirjanduses oli valitsevaks jooneks piibli sõnasõnaline tõlgendamine, ainult juhuslikult esines teatavaid kaasajastamise katseid. Tänapäeval pole Eesti Metodisti Kirikus selgepiirilist hoiakut modernistliku või fundamentalistliku piiblitõlgendamise suhtes, kasutatakse mõlemaid, ilmselt taktikalistel kaalutlustel.

Suuremates kogudustes peetakse jumalateenistusi diferentseeritult: 1) koosolekuid usklikele, s. o. põhiliselt vanematele inimestele; 2) evangeeliumikuulutusi, mis on mõeldud eeskätt noortele ja keskealistele ja 3) peajumalateenistusi (pühapäeviti), mil leiavad aset peamiselt mitmesuguste kiriklike tähtpäevade, juubelite tähistamised ja rituaalsed talitused (armulaud, laulatused, ristimised, õnnistamised, uute liikmete vastuvõtmine, surnute mälestamine jm.).

Kui usklike manitsemiseks ja õpetamiseks peetavail jumalateenistustel on järjekindlalt ortodoksne iseloom, siis evangeeliumi kuulutamisel ilmnevad sageli modernistlikud tendentsid. Näiteks väitis Tallinna koguduse vanempresbüter 1966. aasta novembris, et lugu maailma loomisest kuue päevaga võib mõista ka selliselt, nagu oleksid need päevad miljoneid aastaid kestnud ja üksteisele järgnenud ajastud, millest räägivad geoloogid. Vastuolu polevatki, sest «jumala päev» võivad hõlmata miljoneid aastaid, mis inimõistusele vaid näivat arusaamatuna. Mõni päev hiljem aga üks diakonitest, rääkides naise osast laste usulisel kasvatamisel, kirjeldas ja tõlgendas Eeva loomist rangelt piibli järgi.

Selline paindlikkus piibli tõlgendamisel on ilmselt tingitud mitte ainult püüdest arvestada kuulajate teadmiste erinevat taset, vaid sõltub ka jutlustajate eneste hariduslikust ettevalmistusest, nende jutlustamisoskusest.

Inimese ja jumala vahekorra küsimusi esitatakse üldtuntud protestantlikest seisukohtadest lähtudes. Rõhutatakse, et jumal olevat puhtvaimne alge, selles polevat midagi kehalist. Isegi kritiseeritakse ajakirjandust, nagu omistataks usklikele vana, antropomorfset kujutlust jumalast. Sageli tuuakse selgitamiseks järgmine võrdlus: vaadates elektrijuhtmeid me ei näe voolu, aga tarvitseb ainult neid puudutada, kui tunneme selle olemasolu ja löögijõudu; nii olevat ka inimesega, kes silmaga jumalat ei näe, aga kokku puutudes tõsiste raskuste ja elulöökidega hakkab jumalat tundma.

«Kolmainsuse» dogmat tõlgendatakse protestantliku traditsiooni kohaselt, äratamisjutlustes aga aktsentueeritakse «püha vaimu» otsustavat osa nii usklikuks saamisel kui ka edasisel

usutunde säilitamisel. Erinevalt kalvinistidest ja nende jäljendajatest (partikulaarsetest baptistidest) ei tunnista metodistid predestinatsiooni dogmat (hinge pääsemise ettemääratust). Nende arvates võivad päästmise saavutada mitte ainult jumala poolt väljavalitud, vaid kõik inimesed, kuigi nad «pattudest sünnivad ja kalduvad kõigele kurjale». Inimene võivad juba oma eluajal saavutada patutuse seisundi, kui ta on tulnud pöördumise läbi uuele elule, tundnud murrangut oma elus ja pideva võitlusega ületab oma patused kalduvused.

Traditsioonilist protestantlikku kontseptsiooni inimese õndsakssaamisest usu läbi mõistavad metodistid omapärase müstilise protsessina, mis algab «sellest maailmast lahtiütlemisega» ja jätkub päästetustunde järkjärgulise süvenemisega. Metodismis on välja töötatud eriline terminoloogia usu elu etappide tähistamiseks: pöördumine, õndsus-teadvus ehk püha vaimu tunnistus ja pühitsus ehk kristlik täiuslikkus.¹⁰ Erinevalt baptismit peab metodism tegelikku pöördumist ja uuestisünni uskliku teadvuses ja elulaadis tähtsamaks kui ristimise akti, mida peetakse vaid liikmeks vastuvõtmise sümboolseks tähistamiseks ja mis toimub vastuvõetava soovi korral. Erilist tähtsust omistatakse aga uute liikmete vastuvõtmisele avalikul pidulikul jumalateenistusel, kus neil tuleb oma pöördumist kinnitada neljale küsimusele vastamisega ja kus neid õnnistatakse käte pealepanemisega.

III. Religioosse mõjutamise meetodeist

Mitteusklike ja ka teiseusuliste «pöördumist» taotlev aktiivsus on oma meetodite ja vormide poolest üsnagi mitmekülgne, alates osavalt läbimõeldud, emotsionaalsete jutluste ja «usutunnistajate» üleskutsetega palvetundides ja lõpetades väsimatu, kannatliku igapäevase individuaalse mõjutamisega koguduse liikmete poolt.

Äratuskoosolekute tüüpiline teemaatika on järgmine: arutletakse, missugune oli elu enne usklikuks muutumist ja on nüüd; miks on nii palju inimesi uskmatusse «ummikteel»; kõneldakse halastamatust surmast, elu mõttest ja eluväärtustest, mida polevat andnud ei lapsepõlv, kool ega töö; manitsetakse austama oma vanemate usku ja luuakse illusioon, nagu päästaks usk jumalasse joomisest ja perekonnatülidest.

Igaks koosolekuks valitakse keskne teema, mis on nagu teljeks jutlusele, «tunnistamistele» (sõnavõttudele) ja kordub kuidagi ka ühislauludes, laulukooride või ansamblite esinemistes,

¹⁰ J. I. Nuelson, T. Mann, J. J. Sommer. Viidatud töö, lk. 744—749.

suunates kuulaja mõtteid nii või teisiti pseudojäreltusele, nagu oleks usk vajalik ning kasulik. Tavaliselt alustab teemat üks vanematest «vendadest», rääkides sellest, kuidas ta ise või keegi teine tema arvates on usklikuks muutunud (pöördunud); vahelduvalt ühislaulude või ansambli ettekannetega esineb 3—5 «usutunnistajat», enamasti noored ja keskealised, kelle mõtteavaldused peavad ettearvestatult eriti avaldama mõju noorematele kuulajatele. Meestunnistajad taunivad ägedalt ja põlgusega joomarielu, lõbuhimu või «selle maailma tühiste asjadega tegelemist», mida ka nemad varem olevat teinud, ja tänavad jumalat selle eest, et neid on päästetud «porist, sõnnikust ja tumedast ööst»; naisesinejad räägivad enamasti enda, oma laste või sugulaste haigustest ja imelisest tervenemisest, pettumustest ilmalikus armastuses ja perekondlikus elus, endisest mahajäetusest, saavutatud õndsusest jne.

Nooremad «tunnistajad» püüavad sageli kritiseerida kaas-aegset noorsugu, mõistes hukka selle «tühised huvid» ja lõbusused.

Sõnavõtjad absolutiseerivad ühekülgselt mõnda erandlikku üksikjuhtumit või esitavad usulisest fantaasiast ülespiitsutatud väljamõeldisi. Mõne bravuurse, fanaatiliselt öeldud lausega, mis esitatakse elava, isikliku tunnistuse pähe, püütakse kummutada kogu ajalooline tõde ristiusu tõelisest olemusest ja ühtlasi alavääristada sotsialistliku ühiskonna saavutusi, ideoloogiat ja kõike seda, mida on võimaldatud uuele põlvkonnale.

Kaalukas osa metodistide jumalateenistusel on presbüteri lõppsõnal, mis ongi tegelikult jutluseks selle sõna harilikus tähenduses. Selles resümeeritakse «tunnistajate» mõtteid ja rõhutatakse peamist päevakorras olnud teemas, kommenteeritakse jooksvaid sündmusi, mis koguduse liikmete hulgas on huvi äratanud, peaaegu alati korratakse, et ilma usuta on inimene abitu, samas aga rõhutatakse «elava ja tegeva» usuga maises elus saavutatavat rõõmu ning hauatagust õndsust, mis veel senise «otsija» peaks kohe usu poole pöörama. Viimastel aastatel on jutlustes sagenenud ka eshatoloogilised vihjed (lähenevast «viimsestpäevast»), kuigi metodismile pole see tüüpiline. Sellega püütakse mõju avaldada eeskätt eakamatele kuulajatele.

Religiooni eesmärk ongi selles, et inimene hakkaks tundma nagu oleks ta hukkamisele määratud ja võimetu ise muutma oma saatust, jõuaks oma senise elu kahetsemisele. Talle sugeeritakse, et ainuke tee hukkamisest pääsemiseks seisnevat jumala poole pöördumises ja et lunastus peituvat Kolgata ohvri (Jeesuse surma) mõistmises. Sellist usulist «ärkamist» iseloomustas K. Marx järgmiselt: «Pärast seda, kui inimene hakkas

hindama oma eksimusi kui lõputuid kuritegusid jumala vastu, võib ta enda päästmises ja jumala armulisuses olla veendunud ainult sel juhul, kui ta annab end täielikult jumala hoolde, sureb täielikult maailma ja inimlike huvide jaoks.»¹¹ Pöördunu nagu ütleks lahti iseendast, oma senistest lootustest ning vajadustest, võtab omaks religioossed kõlbluse kriteeriumid ja käitumisnormid, sugereerides endale, et tunneb sellest rõõmu.

Sellega algab uskliku «usuelu». Pöördumise ja näilise «uuesitünni» elamused on nii või teisiti möödaminevad. Sellepärast püütakse usku pidevalt alal hoida, milleks on oma süsteem: jutlused usklikele, ühised ja individuaalsed palvused, alaline osavõtt koguduse tegevusest, selle üritustest, mitmesuguste ülesannete täitmine.

Jutlused usklikele näitavad, kuidas püütakse elavdada uskliku tundeid ja säilitada ning süvendada usulisi veendumusi. Sisuliselt ja suunitluselt võib neid jutlusi piltlikult liigitada usku kaitsvaiks ja teadust (ateismi) ründavaiks.

Religioossuse säilitamiseks ja süvendamiseks hoiatatakse usklike pidevalt selle eest, et «maailm võrgutab» neid igal sammul ja tekitab kahtlusi. Ohtlikud olevat usklikele mitte ainult maised ahvatlused, vaid ka mitmesugused valeõpetused koguduses endas. Aastaid on eesti metodistide hulgas toimunud omapärane võitlus «vale vaimu» vastu. Esmajoones on see suunatud endiste nelipühilaste vaadete vastu, kes taotlevad fanaatilist usku («püha vaimu väega ristimist») ja kes süüdistavad metodiste poolikuses. Metodistide jutlustajad ise räägivad meeldi «vaimu väest», ent hoiduvad siiski tunnete äärmuslikust eksalteerimisest ning glossolaaliast kui seadusega keelatud usuilisest hullustamisest. Seega püüavad metodistide juhid saavutada kompromissi endiste nelipühilastega.

Nii toimus 1966. a. Tallinna koguduses Apostlite tegude raamatu detailne tundmaõppimine usklike koosolekuil, isegi «diskussiooni» vormis, kus esinesid nii ägedad kui ka tagasihoidlikud «püha vaimu väe» pooldajad. Presbüterid hoidsid tasakaalukat, lepitavat joont: usklikele olevat tugevaid elamusi küll tarvis, kuid mitte väliselt hüsteerilisi «vale vaimu» avaldusi. Samal aastal nelipühade esimesel pühäl toonitas superintendent: «Tuli on inimesele väga vajalik ja kasulik, kuid sellega ei tule lapselikult mängida, sest nii me võime põletada nii iseendid kui ka hoone, s. o. kiriku.»

Apostlite tegude raamatu ja apostlite läkituste järjekindel käsitlemine palvetundides on ühtlasi ka misjonikooliks koguduse aktiivile. Apostlite lugusid seatakse eeskujuks tänapäeva usklikele — selline on nende arutluste peamine mõte.

¹¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 2, стр. 192.

Siinkohal tuleb märkida, et varem oli metodistide jutlustes sageli esitatavaks teemaks usumärterlus. Eredates värvides kirjeldati apostlite oletatavaid kannatusi, ristiusu varasemat ajalugu iseloomustati kui kristlaste alalist tagakiusamist Rooma võimude poolt. Samas püüti täiesti alusetult ja meelevaldselt tõmmata paralleele kaasajaga. Kui näiteks ajakirjanduses avaldati keelatud sektide kuritegevuse ja usumäratsemise iseloomustusi, siis püüdsid jutlustajad seda demagoogiliselt tõlgendada kui kõigi usklike halvustamist. Märtrimeeleolusid kasutatakse religioossäte tunnete ülespiitsutamiseks. Metodistide mõttekäik on seejuures järgmine: kui usklik tunneb end nõrgana, viletsana, pilgatuna, siis on tõenäoline, et ta usk muutub tugevamaks, et ta just usus lohutust otsib.

Viimastel aastatel on märterluse teema jäänud harvemaks. Selle asemel püütakse nagu mingi üleoleva kaastundega suhtuda ümbritsevasse keskkonda: kui palju olevat õnneluid ja ahastavaid inimesi, eesti rahvast hukutavat joomatõbi, ainult usklikud oma usuga olevat teednäitavaks tõrvikuks siin ilmas. Sellest tehakse järeldus — iga usklik peab olema misjonär, mitte aga sulguma oma isiklikesse usulistesse elamustesse ega jääma passiivseks ootajaks. Palvetundides korratakse sageli metodismi üht printsipi: kui elava, südameusu kandjad peavad metodistid olema mitte ainult eeskujulikud kristlased, vaid ka tegevad, võitlevad usukuulutajad kõikjal ja igas olukorras, julgelt vaidlema mitteusklikega, neid veenma. Nii kõneldi 1960. a. märtsis Tartu koguduses: «Usklikel pole siin maailmas kaotada midagi, võita on aga igavene elu; meid hinnatakse lõpuks isikliku usu järgi ja nimelt, kuidas oleme töötanud Jumala põllul ja palju oleme inimesi juhtinud taevateele.» Samas kriipsutati alla, et niisugused üleskutsed usupropagandat teha põhinevad piibllil, milles usklike manitsetakse olema usu levitamisel ülimalt kavalad: «Vaadake, ma saadan teid kui lambaid huntide hulka! Olge kavalad kui ussid ja tasased kui tuvikesed (Matteuse ev. 10, 16). Kui teile suletakse uks siin, püüdke leida pääsu mujal.»

Metodistide misjoniüleskutsed balansseerivad seaduslikkuse piiril, mis sugugi ei luba kõikjal teha ohjeldamatut usupropagandat. Usukommete sooritamine ja jutlustamine on lubatud kirikutes ja palvemajades, mitte aga ükskõik kus.

Metodisti kirik astub avalikult ja otseselt välja materialismi ja teadusliku ateismi vastu. See toimub põhiliselt kahel tasemel: 1) ateistide kui «jumalateotajate» hukkamõistmise, põrguga hirmutamise ja ähvardamisega või siis 2) väidetega, nagu aitaksid teaduse uusimad saavutused usku kinnitada.

Esimese taseme tüüpiliseks näiteks on endise superintendendi

esinemine Tartu koguduses 25. aprillil 1960. a. «Kolm tuhat aastat tagasi ütles juba patune, et Jumalat polevat. Mõelgem: saabas ei teki kingsepata, ülikond rätsepata, tool puusepata, aga jumalateotaja ütleb, et kogu universum olla ise tekkinud. Rumal on inimesel nõnda rääkida, sama rumal, kui ta ütleks, et ta olevat sündinud ilma isata või emata. Ütlemine ei tee veel Jumalat olematuks.»

Ajanud niimoodi segi konkreetset, lõplikud asjad, millel on alati oma algus ja lõpp, ning kogu maailma, millel pole algust ja kus toimub mateeria lõputu ringkäik, arenemine, üleminek ühest vormist teise, hakkas jutlustaja lõpuks kuulajaid surma ja kaduvusega ähvardama.

Teadusega püüdis manipuleerida Tallinna koguduse presbüter, kes 1966. a. detsembris väitis: «Kui palju on ateistid rääkinud ja kirjutanud sellest, et teadus olevat ammu tõestanud Jumala olematust. Ma tean, kuidas teaduses tõestatakse tõe. Ma küsin: näidake mulle mõnda vormelit, mis tõestaks teaduslikult, et Jumalat pole? Keegi ei suuda seda! Aga palju on siin inimesi, kes oma isiklikest kogemustest teavad, kes neid päästis ja muutis täiesti uuteks inimesteks. See on meie tõestus, reaalne elu ise, aga mitte jumalasalgaajate oletused.»

Kuid miks puges jutlustaja siis ise peitu teaduse ja mõistuse eest? Miks väitis ta, et usklike «isiklik kogemus», s. o. religiooni kütkeis oleva inimese subjektiivne, illusoorne arvamus olevat jumala olemasolu tõestuseks? Sellepärast, et just teadus ja mõistus on lükanud ümber üleloomuliku (s. o. jumala) olemasolu kohta varem kasutusel olnud tõendid.

Rumal oleks otsida ühte või mõnda vormelit, millest piisaks tõestamiseks, et jumalat pole. Näitab ju iga teadusharu — füüsika, keemia, bioloogia, ajalugu ja teised — oma vormelite ja järeldustega, et tema valdkonnas toimub kõik loomulike looduseaduste või ühiskonnaseaduste järgi. Kuid eks näita kõik looduseadused ja neid väljendavad kõikide teaduste vormelid kumulatiivses kogusummas, et üleloomulikku maailmas üldse pole. Ainult üksikteadus ei saa oma piiratud ainevaldkonna tõttu seda järeldust teha. Selle üldistuse teeb teaduste arenmise alusel materialistlik filosoofia ja seda kinnitab inimkonna praktiline kogemus.

Jutlustes esineb materialismi ja tunnetusteooria dialektika jämedat moonutamist arvestusega, et enamik kuulajaid ei tunne seda ja seepärast võib näiliselt teadusele tuginedes naeruvääristada materialiste. Näiteks väideti 1966. a.: «Mõni aastakümend tagasi õpetati ja kirjutati, et teadus on kõik maailmasjad ära seletanud, selles polevat midagi salapärast ega Jumalat. Aga jälgige ise teaduse arenemist ja teadlaste artikleid, siis

näete, et suured teadlased väidavad: kaugeltki kõik pole selge. Mis eile oli surmkindel, selles kaheldakse, ja tõendatakse, et paljugi on seletamatut.» Nii kasutatakse teaduse seisukohtade arenemist ja süvenemist, mis on teaduse tugev külg, hoopis vastupidiselt — selleks, et külvata kahtlust teaduse põhijärelduste suhtes.

Minnakse veelgi kaugemale. Ülestõusmispüha puhul jutlustati 29. märtsil 1970. a. Tallinna koguduses, et Kristuse ülestõusmine on olnud paljudele kristlastele mingiks mõistatuseks, mida mõistusega ei saa seletada. Seda tulnud lihtsalt uskuda, kuid nüüd olevat kindlaks tehtud mikroosakeste muundumised, üleminekud uude olekusse . . . Üha enam räägitakse antiosakestest ja antimaaailmast. «Kas pole aeg juba teaduse abil mõistatusest küsida: kas on midagi võimatut selles, et Kristuse maine keha muundus ülestõusmisel kasvõi selleks, mida teadlased nimetavad antiaineaks?» Nii küsis jutlustaja, et absoluutselt alusetu võrdluse abil luua mulje usu ja teaduse kooskõlast.

Teaduse ja usu kokkusobitamise katsetega tegeleb siiski suhteliselt väiksem osa metodistide jutlustajaid, nende juhtiv tuumik. Enamik kohalikke jutlustajaid hoidub sellistest küsimustest ja jutlustab ainult ärkamisest, meelearandamisest ja religioosest moraalist.

Moraaliküsimused ongi kõige tähtsamal kohal metodistide usulises propagandas. Pidevalt tuuakse näiteid igapäevasest elust — huligaanitsemine, alkoholism, abielulahutused, enesetapu juhtumid jm. negatiivsed nähtused on arutluste peamiseks objektiks. Esinemistel kasutatakse statistilisi materjale, teateid ja artikleid ajakirjandusest, viidatakse raadio- ja televisioonisaadetele. Kõike seda tõlgendatakse aga tendentslikult, s. o. eesmärgiga 1) näidata, nagu toimuks tänapäeva ühiskonnas pahelisuse kasv ja moraalilangus, 2) igati veenda kuulajaid usu ja kristliku moraali vajalikkuses. Tendentslikkuse iseloomustamiseks siinkohal vaid üks näide¹² Tallinna koguduses 1969. a. peetud jutlusest: «Mida võib anda võimuorganite, raadio, ajalehtede ja arsti poolt tehtav töö alkoholismi vältimiseks? Küsige joodikult, miks ta joob. Vastus: mure, rahutus, närvilisus jne. Võtta talt viin ära, aga hingerahutus jääb . . . Mis võtab selle ära? . . . Ei keeld ega tervise hoidmisest rääkimine, ega ka filosoofia . . . Meie, usklikud, teame aga seda oma kogemustest — selleks hingerahu andjaks võib olla ainult usk.»

Toodud näide on mitmeti tüüpiline: põhjendamata, paljasõnalise ütlemisega kuulutatakse mõttetuks kogu alkoholismivastane võitlus ja pakutakse asemele vaid «vaimset puskarit» —

¹² Moraalialaste küsimuste detailsem käsitus ei kuulu selle artikli raamidesse.

usku. Uhtlasi luuakse usklikes vildak üleolekutunne nagu oleksid nemad ilmalikest inimestest paremad.

Ka perekondlikke lahkhelisid ja olustikulisi ebakõlasid seletatakse religioosset aspektist: põhjuseks olevat nii või teisiti üldine usuvaesus.

Väga tähtsat osa omistatakse palvetamisele nii jumalateenistustel, usklike koduses ringis kui ka üksi olles. Vanemate usklike koosolekuil kulub sageli peaaegu pool koosviibimise ajast nn. vabaks palvuseks, kus peamiseks teemaks on paluda jumalalt kaitset selle maailma mitmesuguste kiusatuste vastu. «Ärganuile» ja noortele usklikele sisendatakse tungivalt kohustust üha rohkem eralduda oma isiklikku «palvekambrisse», unustada tegelikkus.

Palvuste eriliigiks on nn. eest- ja tänupalved, mida peetakse järjekindlalt iga jumalateenistuse alguses (mõnikord ka lõupalve eel). Koguduse liikmeilt saadud paberilehekestelt esitab presbüter mitmesuguseid palvesoove. Üle poole neist on tavaliselt eestpalved haiguste ja traumade puhul. Palutakse abi jumalalt imeliseks tervenemiseks mistahes vigastuse või tõve esinemisel, olgu need siis jalanikastused või raskekujulised vähi- ja närvihäigused. Rõhutatakse, nagu oleksid arstid võimetud ravima ja inimene otsivat ahastuses jumala ainuabistavat kätt. Alati lisatakse juurde mõte sellest, et jumalik abi tooks usulisele pöördumisele või kinnitaks kannataja usulisi veendumusi. Umbes 20 protsenti eestpalveid pühendatakse mitteusklikest sugulaste, tuttavate, naabrite, töökaaslaste jt. usulisele ärkamisele või siis usklike eneste kõhkluste ning leiguse võitmisele. Palutakse ka olustikuliste väärnämete, perekondlike lahkhelide kõrvaldamise ja isegi tööülesannete täitmise, korterisaamise, eksamite sooritamise jms. eest. Eestpalvetele järgnevad samateemalised tänupalved, kui kunagi varem esitatud palvesoov on kuidagi täitunud. Mõistagi jäetakse tunnistamata arstide osa haigustest või vigastustest tervenemisel ning nõukogude asustuste ja kaastöötajate abi muude küsimuste lahendamisel. Kõik taandatakse jumala tahte ja usule, kui absurdne see ka ei oleks.

Enamik metodisti koguduste liikmetest ja ka koosolekutest osavõtjateks on naised. Seda arvestades kasutatakse jumalateenistustel süstemaatiliselt pruudimüstikat. Nii jutlustes kui ka ansambelite ettekannetes kordub sageli teema «Kristuse pruudiks» saamisest ja selleks olemisest. Vallaliste või lesestunud naiste loomulikele soovidele armastuse ja elukaaslase leidmiseks antakse teadlikult müstiline suunitlus «otsida õndsust Kristuses kui tõelises peigmehe». Tüüpilise näitena võib tuua sõnad naisansambli laulust Tallinna koguduses 28. juunil

1970. a.: «Oh, Jeesus, ma õnnelik olen, su rinnal ma hingata võin: seal ülimalt armuga hoitud, mis üle mu mõistuse käib!»

Emotsionaalseks mõjutamiseks aitavad kaasa mitte ainult hoogsad koguduse ühislaulud, vaid ka puhk- ja keelpilliorkestrite, mees- ja naiskooride ning mitmesuguste ansamblite esinemised. Muusikalistele esinemistele osutatakse üha suuremat tähelepanu. See on ühtlasi ka uute, noorte liikmete kaasatõmbamise üheks oluliseks vahendiks.

Eeltoodu on ainult põgus ülevaade olulisemaist metodistlikest usulise mõjutamise vahendeist ning meetodeist. Käesoleva artikli ülesandeks pole mitte detailselt kritiseerida näitena toodud metodistlike väiteid, sest protestantlike vaadete alusetus ja reaktsioonilisus on mitmeti põhjendatud varem ilmunud ateistlikus kirjanduses.¹³ Autor taotleb vaid metodistide ideoloogia ja tegevuse iseärasuste esiletõomist.

Metodistide liikmeskonna teatav kasv sõjajärgseil aastail toimus peamiselt tegevuse lõpetanud usulahkude (nelipühilaste, tannerlaste, vennastekoguduse jt.) endiste pooldajate ületuleku arvel. Luteri, apostliku õigeusu ja teiste kirikute liikmeid on metodistidel õnnestunud mõnikord enda poole võita neile omase misjonitegevusega, hiljem aga aitab religioossuse säilitamisele kaasa aktiivne usuline rakendus.

Käesoleval ajal on Eesti NSV-s 11 metodisti kogudust¹⁴, neist linnades 8 ja maa-asulais 3. Liikmete elukohtade järgi on toimunud järsk urbaniseerumise protsess (94 protsenti linnades, 6 protsenti maal).

Kokkuvõttes võib järeldada:

1. Metodism on oma olemuselt üks tüüpilisi kodanlike usuvoole, hilisema protestantismi pietistlik eriliik. Kapitalismi tingimustes leiab metodism pooldajaid eeskätt väikekodanlikes ja pauperiseerunud rahvakihtides, olles kodanliku korra kindlaks, usulise hardusega maskeeritud toeks.

2. Sotsialismi ülesehitamise käigus kaotas metodism järkjärgult oma sotsiaalse baasi. Kuid tema mõju on senini säilinud, eeskätt põliste usklike hulgas. Liikmeskonna järelkasvu saavutamiseks kasutatakse: a) igandlike perekondlike traditsioone; b) raskeid kannatusi ning õnnetusi läbielanud või raskekujulisi haigusi põdevate inimeste eest hoolitsemist; c) lesestunuile, üksinduses elavatele vallalistele või tööprotsessist kõrvalejäänutele süstemaatilist lähenemist, nende usalduse võit-

¹³ А. Н. Чанышев. Протестантизм. М., 1969;

«Настольная книга атеиста», М., 1971;

К. Vimmsaare. Luterlus enne ja nüüd. Tallinn 1969;

L. Mitrohhin. Baptism. Tallinn 1970.

¹⁴ Eesti Nõukogude Entsüklopeedia, II kd. Tallinn 1970, lk. 119.

mist; d) alkohoolikute, vaimsete häirete all kannatajate jt. normaalsest elurütmist väljalangenute mõjutamist.

3. Metodism on ühiskondliku elu muutustega võrdlemisi kiiresti kohanev usuvool. Seejuures aga ei muutu tema reaktsiooniline olemus. Kui jutlustes räägitakse kaasaegsest olustikust ja sündmustest, siis püütakse alati liialdavalt esile tuua meie tegelikkuses esinevaid mõningaid väärnähteid, kujutada neid üldise moraalilangusena, eitada ühiskondlikku progressi. Pahatihti tõlgendatakse sotsialismi ajal saavutatud materiaalseid ning vaimseid hüvesid segavate takistustena teel «hingeõndsuse» saavutamiseks. Kuulutades «vabanemist maise maailma orjusest», püüab metodism hoida usklike illusoorse jumala orjuses.

4. Ateistlik kasvatustöö metodistide hulgas peab järjekindlalt ja kõrvalekaldumatult lähtuma leninlikest printsiipidest, lubamata religiooni vastu peetava ideelise võitluse nõrgendamist, samuti lubamata ideoloogiliste küsimuste lahendamist administratiivsete vahenditega.

Seniste kogemuste alusel tuleks arvestada eriti järgmist:

a) laiemalt tuleb kasutada protestantluse, sealhulgas metodismi ideoloogia paikapidamatuse selgitamiseks massikommunikatsiooni, eriti kohalikku ajakirjandust. Religiooni seisukohade kritiseerimisel peetagu silmas neid väiteid, mida metodismi usupropaganda tänapäeval levitab;

b) ateistlikus selgitustöös on vaja sügavalt ja veenvalt näidata moraaliprobleemide tegelikku, positiivset marksistlik-leninlikku lahendamist, seda enam, et tänapäeva metodism parasiteerib eelkõige nende probleemide religioosel väärtõlgendamisel;

c) otstarbekas on varustada propagandiste ning ajakirjandust andmete ja ülevaadetega ka metodisti koguduste tegevuse kohta kodanlikus Eestis, mis ilmekalt näitaksid metodismi reaktsioonilist olemust ja osa kodanliku korra ideoloogilisel kindlustamisel;

d) tuleb kasutada kõiki võimalusi individuaalseks selgitustööks metodistidega nii töökohtadel kui ka mujal, eriti kui on tegemist aktiivsete, oma usuvaateid levitada püüdvate usklikega;

e) on vaja tugevdada kontrolli usukultuste kohta käivatest seadustest kinnipidamise üle.

Об идеологии протестантской секты методистов

(по материалам Эстонской ССР)

Резюме

В первой части статьи дан краткий обзор истории методизма: о социальных причинах его возникновения в Англии в XVIII веке, о его распространении в других странах, в том числе и в буржуазной Эстонии.

Во второй части дана характеристика основных положений вероучения методистов, их современных истолкований и приспособления к условиям Эстонской ССР.

В третьей части анализируются методы религиозного воздействия, практикуемые методистами в настоящее время, а именно: систематическое проведение миссионерских богослужений, реакционная сущность проповедей, внушение религиозного мученичества, неустанное индивидуальное миссионерство среди иноверующих и неверующих, выступления проповедников против материализма, искаженные истолкования достижений науки, восхваление религиозной морали и тенденциозная направленность разных молитв.

В заключении подчеркиваются буржуазная сущность методизма и его реакционное влияние на часть населения в условиях социализма.

Zur Ideologie der protestantischen Sekte der Methodisten

(auf Grund von Unterlagen der Estnischen SSR)

Zusammenfassung

Der erste Teil des Artikels gibt eine kurze Übersicht der Geschichte des Methodismus beginnend mit seiner Entstehung in England und seiner Verbreitung in andere Länder sowie der Tätigkeit der Methodisten im bürgerlichen Estland.

Im zweiten Teil werden die grundlegenden Standpunkte der methodistischen Religion dargelegt, ihre heutige Interpretation und die Versuche der Methodisten, sie den Verhältnissen der Estnischen SSR anzupassen.

Der dritte Teil behandelt die von den Methodisten angewandten Methoden der religiösen Beeinflussung: die Erweckungsversammlungen und das reaktionäre Wesen der dort gehaltenen Predigten, die unablässige individuelle Missionsarbeit unter Andersgläubigen und Ungläubigen, die dem Materialismus feindlichen Vorträge und die falsche Auslegung der Errungenschaften der Wissenschaft, die Verherrlichung der religiösen Moral und die tendenziöse Richtung der Andachten.

In den Schlussfolgerungen werden die bürgerliche Herkunft und das bürgerliche Wesen des Methodismus sowie seine reaktionäre Wirkung auf die Bevölkerung im Sozialismus hervorgehoben.

Е. А. Марочкина

ДИАЛЕКТИКА ВЗАИМОСВЯЗИ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ И ИНТЕГРАЦИИ В ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ НАУКИ

Процессы дифференциации и интеграции играют чрезвычайно важную роль как в развитии материи, так и в человеческом познании.

Дифференциация (от латинского слова *differentia* — различие) означает разделение, расчленение, расслоение целого на части, многообразные и качественно различные формы и ступени. Ф. Энгельс рассматривает дифференциацию как неотъемлемое свойство материи, без которого она не может существовать. «Говорить, будто материя за все время своего бесконечного существования имела только один единственный раз — и то на одно лишь мгновение по сравнению с вечностью ее существования — возможность дифференцировать свое движение и тем самым развернуть все богатство этого движения и что до этого и после этого она навеки ограничена одним простым перемещением, — говорить это значит утверждать, что материя мертва и движение преходяще...»¹ Но так как материя не смертна и движение вечно, то в ней вечно происходит процесс дифференциации, а для того, чтобы вновь и вновь этот процесс мог осуществляться, должен в природе проходить и противоположный процесс — процесс интеграции.

Само слово интеграция происходит от латинского *integrare* — восстанавливать, восполнять целое (*integer* — целое). В понятии интеграция отражается обратный дифференциации процесс, связанный с превращением дифференцированного явления в нечто целое, в котором дифференци-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, издание второе, т. 20, стр. 360. (В последующем все цитаты из сочинений Маркса и Энгельса будут даваться по 2-му изданию.)

рованные элементы зависят друг от друга, проявляют себя как нечто единое, в известной степени однородное.

Материя дифференцирована. Это значит, что она расчленена на отдельные материальные системы, которые имеют качественно различные структурные уровни, проявляющие себя в различных формах движения: элементарные частицы, ядра, атомы, молекулы, макромолекулы, макротела, планеты, звезды, галактики, метagalaktiki... Эти системы в свою очередь не представляют собой нечто застывшее. Они также дифференцируются. Так на нашей планете с ее развитием произошло дифференцирование на различные геологические слои, на неорганический и органический мир, на природную и социальную сферу явлений. В обществе произошла дифференциация на классы, классы на группы, труд дифференцировался на многообразные виды профессий и т. д. Дифференциация проявляется в качественном и количественном многообразии материи. И возможна она потому, что наряду с движением материальные тела обладают и известной устойчивостью, покоем, равновесием до тех пор, пока форма движения, в которой они себя проявляют, не меняется. «Возможность относительного покоя тел, — говорит Ф. Энгельс, — возможность временных состояний равновесия является существенным условием дифференциации материи и тем самым существенным условием жизни».² Может сложиться впечатление, что понятия «качество» и «дифференциация» тождественны. Содержание, которое в этих понятиях отражается, имеет связь между собой, но есть между ними и существенное различие. Качество — это все то, что делает сходным и отличным данный предмет от любого другого предмета, то есть это вся совокупность свойств, которая характеризует данный предмет. Дифференциация же — это процесс расщепления относительно однородного предмета, обладающего определенным качеством, на качественно различные элементы, приобретающие известную самостоятельность относительно друг друга. Чем какое-то явление более дифференцировано, тем большее качественное разнообразие его элементов.

Но если бы в материи проявляла себя только тенденция к дифференциации без противоположной тенденции — к ее интеграции, материя дошла бы до абсолютной дифференцированности — до бесконечного различения предметов друг от друга, до абсолютной их самостоятельности, независимости от других, до отсутствия связей. Но в таком состоя-

² К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 20, стр. 561.

нии материальные тела не могут существовать. Не может в материи проявляться и только одна интеграция, так как она привела бы к абсолютной интегрированности тел, которая проявляла бы себя как полная внутренняя однородность, исключая какое-либо качественное, количественное и т. д. различие вещей. Поэтому, чтобы процесс дифференциации материи мог постоянно осуществляться, в ней должен обязательно проходить и противоположный процесс, сдерживающий дифференциацию, проявляющийся в зависимости предметов друг от друга, в их единстве, в синтезе более простых образований в более сложные. Материя одновременно с дифференцированностью интегрирована, т. е. она едина, в ней наряду с частными свойствами и законами проявляются единые для всей материи свойства, законы, в ней господствует всеобщая связь и взаимозависимость предметов и явлений. Таким образом, эти два противоположных процесса существуют только в единстве, влияют друг на друга и в результате создают возможность для их постоянного возобновления.³ Чем более материальная система дифференцирована, расчленена на качественно различные элементы, тем более они становятся зависимыми друг от друга, тем в большей мере система проявляет себя как единое целое. Чем сильнее протекает процесс дифференциации, тем активнее проявляется и интегрированность, соединение элементов в новое целое, но более сложное, поднявшееся на более высокий уровень развития. Вот, например, что пишет о взаимодействии интеграции и дифференциации в развитии живых организмов В. А. Догель: «Эволюция организмов всегда сопровождается дифференциацией частей и организмов. Дифференциация состоит в том, что первоначально однородные части организма постепенно все более и более отличаются друг от друга как по форме, так и по отправлениям, или подразделяются на разные по функции части. Специализируясь для выполнения определенной функции, они в то же время утрачивают способность выполнять иные функции и тем самым становятся в большую зависимость от других частей организма. Следовательно, дифференциация всегда приводит не только к усложнению организма, но и к подчинению частей целому — одновременно с морфофизиологическим расчленением организма происходит об-

³ См. В. А. Нецветаев, В. В. Орлов. Дифференциация и интеграция в развитии живых организмов. Ученые записки Пермского государственного университета, № 152, Философия. Пермь, 1966, стр. 3—5.

ратный процесс формирования гармонического целого, называемого интеграцией». ⁴ Взаимодействие процессов дифференциации и интеграции раскрывает механизм перехода от низших форм материи к высшим. Низшие формы материи, будучи более простыми целостными системами, дифференцируясь на новые, качественно различные элементы, интегрируются в новые целостные более совершенные системы, которые включают в себя как основу элементы низшей степени развития материи. Элементы, включаясь в более высокую форму организации, подчиняются и более высоким уровням интеграции. Но, видимо, процесс дифференциации-интеграции в определенной системе, сопровождающийся переходом от низших форм к высшим, не бесконечен, так как в природе есть движение не только от низшего к высшему, но и от высшего к низшему — обратный процесс превращения материи, когда исчезают условия для существования высшего. Тогда и сам процесс дифференциации-интеграции переходит на более низкую ступень.

Механизм дифференциации-интеграции проявляет себя и в познании. Так как мышление есть отражение внешнего мира, а в нем процессы дифференциации и интеграции существуют как единство противоположностей, то в единстве они проявляются и в познании.

Дифференциация в познании — это специализация в познании, т. е. расщепление единого мира на отдельные, в известной мере самостоятельные области познания.

Интеграция в познании — это противоположный процесс, проявляющийся в связях между собой отдельных разделов наук, во взаимном обогащении наук через использование знаний и методов одних научных дисциплин в других, в создании пограничных наук, в переплетении наук в решении комплексных проблем, в создании теорий и наук, охватывающих собой все большую совокупность явлений. Интеграция в познании ведет к сложению в конечном счете единой науки.

Эти две тенденции — тенденция к дроблению знаний о мире и тенденция к специализации и синтезу их во взаимосвязанную систему — всегда существуют в науке в единстве. Естественно, что без дифференциации не могло бы быть и интеграции в познании. Но характер взаимодействия дифференциации-интеграции в познании меняется на различных ступенях развития человеческого общества. Проследить историю их взаимодействия имеет смысл для того,

⁴ В. А. Догель. Зоология беспозвоночных. Изд. «Советская наука», М., 1959, стр. 11.

чтобы глубже понять диалектику их взаимосвязи в современной науке и обосновать возможности их развития в будущем.

Будучи обусловленной общественно-исторической практикой, наука с точки зрения взаимодействия в ней процессов дифференциации и интеграции прошла в своем развитии три этапа, в которых присутствуют оба процесса, но преимущественная роль подчас принадлежит одному из них.

I этап — наука древности, когда низкому уровню дифференциации знаний соответствует неразвитая и элементарная форма их интеграции.

В нашей философской литературе сложилось представление, что наука, возникнув в рабовладельческом обществе, на первых порах была нерасчлененной, единой и называлась философией.

О единой нерасчлененной науке древности говорит в своих работах и Б. М. Кедров. Дифференциация научного знания, считает он, начинается в послеклассический или александрийский период древней Греции. «Так как в «классический» период, — говорит Б. М. Кедров, — тенденция к дифференциации наук в древней Греции еще не наметилась, то не могла развиться противоположная ей тенденция к интеграции наук, которая предполагает, что уже имеется налицо дифференциация знаний и что надлежит соединить разъединенное».⁵

Нам кажется, что процесс дифференциации своими корнями уходит в самую раннюю ступень развития научного знания. Общая, целостная картина мира могла сложиться у древних греков на основе обобщения уже полученных относительно дифференцированных знаний об отдельных явлениях действительности. Только дифференциация выступает на первых порах в зачаточной форме; на этой ступени не сложилось еще явно выраженной специализации в научных исследованиях. Но отсутствие «явно выраженной» специализации не означает, что ее вообще не было. Зачатки научных знаний с элементами их дифференциации возникают еще в IV—III тысячелетиях до нашей эры в древнем Египте. Древних египтян не зря считают пионерами цивилизации. У них возникает и развивается вычислительное дело в связи с развитием строительства, необходимость вычислять периоды разлива Нила привела к возникновению зачатков астрономии. Развивается врачебное дело, причем уже в III веке до н. э. в древнем Египте наблюдается специализация

⁵ Б. М. Кедров. Классификация наук, т. I. Изд. ВПШ и АОН при ЦК КПСС М., 1961, стр. 10.

врачей на «утробных», глазных, зубных и т. д. В древнем Двуречье, а затем в древней Вавилонии значительное развитие получают счетная и землемерная наука. Там математики вычисляли объем усеченной пирамиды, решали задачи, используя свойства прямоугольного треугольника, сформулированные впоследствии в виде пифагоровой теоремы, пользовались числом π (пи). Вавилонские математики явились основоположниками алгебры, решали уравнения с 3-мя неизвестными, извлекали квадратные и кубические корни. Там же возникли зачатки химии, но медицина и химия были тесно связаны с магией, а астрономия с астрологией. Создавались пособия по грамматике, которыми пользовались при обучении грамоте. Дальнейшее развитие получают зачатки специализированных научных знаний в первой половине первого тысячелетия до н. э. в Египте. Не зря Египет этого времени называют страной мудрости. Славой пользовалась египетская врачебная наука. Писались лечебники. В них уже говорилось о влиянии повреждений головного мозга на функционирование других областей тела. Вся культура древнего Египта и древней Вавилонии оказывала существенное влияние на развитие культуры древней Греции. Туда проникали накопленные знания из области геометрии, механики, астрономии, метеорологии, медицины и прочее. Обобщая и развивая дальше эти знания, древние греки и могли создавать единую целостную картину мира, выполняя при этом интеграционную функцию в науке. Будучи философами, древнегреческие ученые, однако, часто сами специализировались в какой-либо конкретной области знания. Так, Пифагор (VI в. до н. э.) занимался преимущественно анализом количественных отношений, заимствовав зачатки математических знаний у ученых древнего Востока; Алкмеон Кротонский (конец VI — начало V в. до н. э.), будучи врачом, занимался биолого-медицинскими вопросами; Фалес (624—547 гг. до н. э.) занимался геометрическими проблемами, ему принадлежит предсказание солнечного затмения; Анаксимандр (610—546 гг. до н. э.) интересовался географическими вопросами, являясь первым создателем географической карты; Гекатей Милецкий (VI — начало V в. до н. э.) дал миру первое сочинение по географии, Гиппократ Хиосский (2-ая половина V в. до н. э.) создал первый систематический труд по геометрии, который был прототипом «начал» Эвклида. В V—VI вв. до н. э., а это «классический» период в развитии древней Греции, были получены такие знания по геометрии, которые в основном составляют программу по геометрии современной средней школы. Это перечисление можно продолжить и дальше. Оно говорит о

том, что дифференцированные знания и зачатки специализации в научной деятельности возникают тогда, когда появляются зачатки научных знаний вообще. И это результат того, что сама материя дифференцирована и люди имеют дело в практической деятельности с дифференцированными проявлениями материи.

Древними греками впервые был выдвинут принцип стремиться знать все о немногом и немного обо всем, т. е. принцип специализации. Гераклит говорил, что многознание не научит мудрости.

Явно выраженная тенденция к дифференциации науки действительно обнаруживает себя в александрийскую эпоху. Происходит четкое формирование математики, механики, астрономии. На этой же ступени проявляется и тенденция к взаимосвязи наук. Развитие математики, обусловленное потребностями астрономии, прогрессивно сказывалось на развитии механики. Развитие механики, в свою очередь, ставило новые задачи перед математикой.

Но как шло формирование этих наук?

Многие философы считают, что конкретные науки выделялись из философии.

Автор данной статьи этой точки зрения не придерживается по следующим соображениям. Во-первых, в само слово «философия» тогда вкладывалось совсем иное содержание, чем в настоящее время. Философами в то время называли всех людей, занимающихся наукой. Под этим словом, как под одной крышей, объединялось тогда собственно философское знание с естественнонаучным. Но так как проявление зачаточных форм дифференциации знаний уже имело место, то уже тогда просматривается различие между зачатками естественных наук и собственно философскими знаниями. Во-вторых, возникновению философии предшествовал дофилософский период развития знания, и философия, опираясь на эти знания, формировала целостную картину мира. Но так как объем конкретных знаний был очень ограниченным и сами они были несовершенными, поверхностными, то недостаток конкретных знаний толкал ученых древней Греции охватить своим взглядом весь мир путем непосредственного созерцания, недостающие же знания для формирования картины о мире в целом они домысливали и в этих домыслах было и немало гениальных догадок. На чем же строились они, если конкретные знания к ним еще не приводили? На непосредственной практике. Именно она подводила античных материалистов к выводу, что мир не создан никем, а существует вечно, так как ни одна вещь, созданная руками человека, не возникала из ничего, а из

Других вещей, из практики возникала идея о причинности и т. д. В конечном счете и идеализм появляется на основе практики, но неправильно осмысленной. Практика убеждала сторонников идеализма в силе идей, но абсолютизирование этой силы приводило их к идеалистическому толкованию мира.⁶

На ранней ступени развития человеческого знания, полученного на основе практики и дифференцированной научной деятельности людей (но еще раз повторяю — в зачаточной форме), главную интегрирующую функцию в науке выполняла философия, так как она создавала единую картину мира, опираясь на практику и уже приобретенные знания. Но так как конкретные знания были ограниченными, то примитивной была и целостная картина мира. Ф. Энгельс говорил «пока мы не знаем частных, нам не ясна и общая картина».⁷

Однако несмотря на свою ограниченность, картина мира, созданная философами-материалистами рабовладельческого общества, сыграла очень важную роль в последующем развитии научного познания. Их представления о неуничтожимости материи, о единстве в бесконечном многообразии явлений природы, о постоянном качественном изменении мира, о наличии закономерности в его развитии, «всеобщего логоса» явились как бы своеобразным эталоном, к которому стремилось научное познание в последующем. Идея о единстве мира, заложенная древнегреческими философами, толкала в последующем ученых к подтверждению этого единства, ко все более обстоятельному ее обоснованию. Маркс и Энгельс очень высоко оценивали древнегреческую философию, видя в ней в зародыше все позднейшие типы мировоззрения.

Начавшийся процесс дифференциации наук в рабовладельческом обществе был прерван в эпоху феодализма, так как научное познание в это время очень слабо развивалось, что объяснялось прежде всего консервативностью производства.

II этап — наука эпохи становления и развития капиталистического общества, когда явно преобладает тенденция к дифференциации наук.

Бурное развитие производства, связанное со становлением и развитием капитализма, вызвало потребность в более полных и глубоких знаниях о вещах. Это привело к значительному прогрессу в развитии научного познания. Именно с

⁶ Были, конечно, и другие причины, которые приводили к возникновению идеализма, в том числе классовые.

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 20, стр. 20.

эпохой Возрождения связывает Ф. Энгельс формирование естествознания как систематического экспериментального изучения природы. Накопление конкретных знаний возобновило процесс становления наук по мере формирования в них своего предмета, методов и средств познания. Сначала получили самостоятельное существование математика, механика, астрономия, затем в XVII в. — физика, химия, позднее — биология и геология и, наконец, в XIX в. — антропология, психология. Представления об обществе входили в общую философскую систему взглядов того или иного мыслителя, как его социологические воззрения.

Дифференциация наук шла от простого к сложному, от наук, изучающих более простые формы движения, к наукам, изучающим более сложные формы движения. (В этом процессе особое место занимает математика, которая не изучает какую-либо определенную форму движения).

Процесс дифференциации наук был очень прогрессивным явлением. Без него невозможно было расширение сферы познания и сложения более глубоких знаний о вещах. Процесс дифференциации положительно сказался и на философии: у большинства философов более точно определился предмет познания, на более богатом конкретном материале складывалось обобщенное представление о действительности, развитие познавательной деятельности человечества в связи с развитием наук давало возможность более обстоятельно осмыслить процесс познания.

Если на первом этапе развития научного познания преобладает непосредственное созерцание, то на втором — метод анализа. (Речь идет именно о превалировании простого созерцания, а не об отсутствии анализа в древней науке. Метод анализа применялся и там, например, в медицине. Гиппократ и его школа использовали метод анатомирования животных (анатомирование человека запрещалось) для изучения строения живых организмов. Метод анализа применялся в химии и т. д.). Природу расчленяли между отдельными науками для ее более детального познания, и в каждой науке преимущественным был аналитический метод. Этот процесс расчленения целого на части и самостоятельное изучение этих частей был доведен большинством ученых до отрыва от материи ее неотъемлемых свойств — пространства, времени, движения. Последние рассматривались тоже вне связи друг с другом. Изучение вещей вне их связей друг с другом привело к тому, что и в представлениях людей потерялась связь между вещами и явлениями, а где нет связи, там нет и развития. На вещи стали смотреть как на нечто постоянное, качественно неизменное. Сложился

метафизический метод познания в конкретных науках, который был перенесен и в философию. «Разложение природы на ее отдельные части, — говорит Ф. Энгельс, — разделение различных процессов и предметов на определенные классы, исследование внутреннего строения органических тел по их многообразным анатомическим формам — все это было основным условием тех исполинских успехов, которые были достигнуты в области познания природы за последние четыреста лет. Но тот же способ изучения оставил нам вместе с тем и привычку рассматривать вещи и процессы в их обособленности, вне их великой общей связи, и в силу этого — не в движении, а в неподвижном состоянии, не как существенно изменчивые, а как вечно неизменные, не живыми, а мертвыми. Перенесенный Бэконом и Локком из естествознания в философию, этот способ понимания создал специфическую ограниченность последних столетий — метафизический способ мышления».⁸

В науках в это время преобладала самостоятельность, известная изолированность их друг от друга. Они координировались, но не связывались между собой. Лидирующая роль в естественных науках в это время принадлежала механике (что было обусловлено преимущественным использованием механической формы движения в производстве наряду с физической силой человека и животных). Все другие процессы действительности пытались объяснить, опираясь на закономерности механической формы движения, т. е. науки раскрывали механические характеристики природных явлений. В это время «механика сплотила сферы познания в некую целостность».⁹

Но самостоятельность, изолированность наук в это время не были абсолютными. Тенденция к их интеграции — взаимосвязи, взаимообогащению, слиянию наук проявляет себя и на этой ступени, но в неразвитой форме. Так, развитие астрономии способствовало дальнейшему развитию математики, физики, особенно ее разделов — оптики и спектроскопии. Развитию наук способствовала математика. Создание в конце XVII века анализа бесконечно малых и аналитической геометрии дало возможность механике и другим разделам естествознания отражать не только статические состояния тел, но и их движение. Если в начале формирования физики и химии между ними существовала резкая гра-

⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 20, стр. 20—21.

⁹ В. Б. Кучевский. Характерные черты развития естествознания как системы наук (тенденции равномерности и неравномерности). Автореферат кандидатской диссертации. Изд. Московского гос. университета. 1969, стр. 7.

ница, в них не обнаруживалось ничего общего (физика изучала такие состояния и взаимодействия вещественных объектов, которые не вели к качественным изменениям, а химия — качественное превращение вещества), то позднее, в XVIII веке, явно проявляется влияние этих наук друг на друга. В химию из физики входят понятие силы, как действующей причины, число, мера, вес. Из физики же в химию перенесен метод взвешивания (хотя и само развитие химии вело к нему), благодаря которому М. В. Ломоносову удалось открыть закон сохранения массы. На основе проникновения физики в химию во второй половине XVIII в. М. В. Ломоносовым закладываются основы для формирования новой науки, которая уже носит объединительный характер, — физической химии, сформировавшейся окончательно в первой половине XIX в. Следовательно, и на этой ступени познания проявляют себя в единстве дифференциация и интеграция, но с преобладанием дифференциации.

III этап — наука XIX и XX столетий, где преобладает тенденция к интеграции.

Естествознание XVII—XVIII вв., аналитическое по своей основе, подготовило переход науки в XIX в. на более высокую ступень своего развития. Углубление знаний о конкретных вещах позволило увидеть связь между ними, между различными формами движения. Поэтому от собирания фактов о вещах наука переходит к раскрытию связей между ними, от изучения вещей в статическом состоянии — к изучению процессов.

Накопление огромного научного материала вызвало потребность в его систематизации, в синтезе наук. Поэтому в это время, наряду с продолжением использования аналитического метода, все шире начинает применяться в науке метод синтеза, а в связи с ним все активнее проявляется тенденция к интеграции научного знания. Рост объема знаний и его систематизация приводили к более четкому определению предмета познания в науках, выработке собственных методов познания. Как говорил Ф. Энгельс, во второй трети XIX в. «все науки приобрели статус полнокровных теоретических сфер познания».¹⁰

Лидирующая роль в развитии естествознания от механики переходит к физике и химии. И это было обусловлено как развитием самой логики познания, так и особенностями производства.

Развитие механики подготовило переход к более глубокому познанию физических и химических процессов. Меха-

¹⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 20, стр. 511.

ника выступила, по выражению Б. М. Кедрова, в качестве трамплина для перехода к познанию более сложных, чем механическая, форм движения, так как пространственное перемещение входит во все остальные формы движения. В сфере же производства совершается революция, связанная с заменой физической энергии рабочих работой машин, приводящихся в движение паровым двигателем. Машинное производство ставило перед наукой много новых задач, выходящих за пределы возможностей механики. В частности, возникла потребность теоретически осмыслить пути повышения к. п. д. паровых двигателей, установить количественное соотношение между различными формами движения при их переходе друг в друга, так как в самом процессе производства все шире использовался переход одних форм движения в другие и т. д. В связи с этим наряду с развитием физики и химии начинает отчетливо проявлять себя связь между этими науками. На основе переплетения прежде всего этих двух лидирующих наук возникает целый комплекс дочерних наук, которые своим появлением хотя и продолжали дальнейшую дифференциацию наук, но вместе с этим выполняли и синтезирующую роль, так как заполняли те пропасти, которые существовали между этими науками. Несмотря на то, что во времена Ф. Энгельса процесс создания синтезированных или «гибридных» наук только начинался, он предвидел их огромную роль в развитии познания. Он писал, что «... в месте соприкосновения науки о молекулах и науки об атомах... надо ожидать наибольших результатов».¹¹ И далее — «Понимание этой тесной связи между химическим и электрическим действием, и наоборот, приведет к крупным результатам в обеих этих областях исследования».¹² Открытие таких явлений, в которых одновременно проявляют себя и физические и химические процессы, или одни переходят в другие (явление электролиза, например), вызвало к жизни в первой половине XIX века первую пограничную между физикой и химией науку — физическую химию, из которой во второй половине XIX века возникают новые гибридные науки — электрохимия, химическая термодинамика, химическая спектроскопия и т. п., которые еще больше сближают физику и химию. Появление «гибридных» наук не ведет к уничтожению тех наук, из которых они появились, или сведению одной науки к другой, а способствует углублению связей между ними, «физическая химия, — говорит М. И. Шахпаронов, — не сво-

¹¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 20, стр. 607.

¹² Там же, стр. 485.

дит химию к физике, а отображает тесную связь между физическими и химическими процессами, протекающими в природе». ¹³

Очень важную роль в процессе расширения интеграции наук сыграли фундаментальные открытия во второй трети XIX в., следовавшие одно за другим в относительно короткий промежуток времени. Наиболее важная роль в этом процессе принадлежала открытому в то время закону сохранения и превращения энергии, который дал возможность увидеть в природе, как говорил М. Планк, нечто всеобщее и абсолютное, понять движение как самодвижение, как результат взаимодействия различных форм движения материи. Велика синтезирующая и упорядочивающая роль теории Дарвина, электродинамики Максвелла, химической теории строения Бутлерова, периодического закона Менделеева. Вся совокупность этих и других открытий приводила к выводу, что в мире господствует всеобщая связь. «Единство всего движения в природе, — говорил Энгельс, — теперь уже не просто философское утверждение, а естественнонаучный факт». ¹⁴

Открытия рентгеновских лучей, радиоактивного излучения, катодных лучей и др. в конце XIX в. дали возможность физике проникнуть в заатомную сферу природы и в связи с этим коренным образом изменить представления о многих явлениях природы. Физика переживала революцию. А так как физика имеет дело с наиболее общими формами всякого бытия, относительно простыми, входящими во все другие формы движения, изучаемые другими науками, то всякий новый успех в физике рано или поздно сказывается на всей совокупности других наук. Поэтому, начавшаяся революция в физике вела и к революции во всем комплексе естественных наук. Она же вела к дальнейшему расширению дифференциации наук и к углублению связей между ними, к нахождению общей основы самых различных материальных процессов.

Лидирующая роль от двух наук снова перешла к физике и прежде всего к тем ее ответвлениям, которые занимались исследованием субатомных процессов. На основе проникновения новых разделов физики в другие науки в них происходят в свою очередь глубокие перевероты, открываются новые процессы, необходимость исследования которых ведет к образованию новых наук, складывающихся, как пра-

¹³ М. И. Шахпаронов. Очерки философских проблем химии. МГУ. 1957, стр. 172.

¹⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 20, стр. 512.

вило, на стыке двух или нескольких наук. Открытия зависимости химических свойств атомов от строения их электронных оболочек, образования новых химических элементов через естественную и искусственную радиоактивность, установление законов фотохимических процессов вели к усилению связи между физикой и химией и образованию новых дочерних наук. В результате в первой половине XX в. возникают химическая физика, затем квантовая химия, молекулярная спектроскопия, радиоспектроскопия, радиационная химия, механо-химия, химия плазмы, физикохимия полимеров и т. д.

Физика и химия все настоятельнее начинают проникать в исследование живого и на этой основе складывается новый ряд пограничных наук — молекулярная биология, биофизика, биохимия, бионика, биокибернетика и т. д.

Методы физики, химии, биологии проникают в исследование геологических процессов, что в свою очередь порождает образование многих новых наук на основе различных стыковок уже 4-х фундаментальных наук.

Все это говорит о том, что процесс дифференциации продолжает бурно развиваться в науке, но он уже носит объединительный, интеграционный характер. Процесс интеграции охватил все естествознание и вышел за его пределы — в сферу общественных наук.

Ввиду того, что общественная форма движения, как самая сложная, включает в себя все более простые формы движения, познание общественных процессов должно закономерно переплетаться с приобретенными знаниями о других формах движения. На общественные процессы оказывают существенное воздействие биологические законы, т. к. люди — это не только продукты общественных отношений, но и биологические существа. Общность между естественными и общественными науками, объективная потребность к их взаимодействию обуславливается самим объектом познания — и те и другие познают мир через человеческую практику. Материальное производство, как основа человеческой практики, является объектом познания не только естественных и технических наук, но и общественных. В технических науках изучается взаимодействие человека с природой. «Технология, — указывал К. Маркс в «Капитале», — вскрывает активное отношение человека к природе, непосредственный процесс производства его жизни, а вместе с тем и его общественных условий жизни и проистекающих из них духовных представлений».¹⁵

¹⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 23, стр. 383.

Технические науки поэтому занимают как бы промежуточное место между естественными и общественными науками. Техника создается человеком и используется им. Она должна быть согласована с психофизиологическими особенностями человека, с его нравственными идеалами, вкусами, стремлениями. На ней откладывается печать социально-экономических отношений.

Духовный компонент производства изучается как естественными, так и общественными науками. И приобретенные знания в этих науках оказывают воздействие на развитие производства.

Интеграция естественных и общественных наук проявляется:

1) В появлении новых наук на стыке естественных и общественных — инженерная психология, эконометрия, техническая эстетика, эргонимика и др., наряду с давно сложившимися пограничными науками — антропологией, географией, медициной и др. Но само появление этих наук свидетельствует и о продолжающемся процессе дифференциации.

2) В решении ряда комплексных проблем усилиями как естественных, так и общественных наук. Совместное изучение определенных проблем ведет к усилению контакта между взаимодействующими науками, к их обогащению. Такой проблемой, например, является проблема научно-технической революции, в изучении которой принимают участие как многие естественные, так и многие общественные науки.

3) Во взаимном обмене методами познания. В исследовании общественных процессов все больше начинают применяться методы математики, статистики, кибернетики, физики, химии, экспериментирования.

В свою очередь в естественных науках применяются методы общественных наук.

Особенно велика роль марксистско-ленинской философии в интеграции наук. Будучи наукой о всеобщем, она сама является результатом всеобъемлющего синтеза из конкретных наук наиболее общего, устойчивого, универсального. Она представляет собой наиболее общую научную картину мира, объединяя в себе знание о всеобщих атрибутивных свойствах и всеобщих законах развития материи, об отношении человеческого мышления к бытию, о наиболее общих методах человеческого познания.

Если конкретные науки делают акцент на многообразии окружающего мира, то философия на его единство. И изучает это единство, опираясь на конкретные науки. Сила философии как теории и как метода как раз и заключается

в познании всеобщего в материи и это знание соответствующим образом ориентирует научное познание в целом. Оно используется в конкретных науках как основа, как общий каркас в исследовании сложных явлений. Любое знание, которое добывается людьми, служит им для получения нового знания. А так как философия представляет собой учение о всеобщем, то она и используется во всех науках, будучи мировоззрением ученых и всеобщим методом познания. Философский метод, складывающийся на основе обобщения всей познавательной деятельности человечества, вскрывает законы и формы движения человеческого мышления к истине, общий путь движения познания от незнания к знанию. От конкретных методов к философскому и от него к специальным — таков цикл взаимодействия специальных научных методов с философским. Маркс назвал оборачиваемостью метода, когда на основе методов конкретных наук складывается общеполитический, который в последующем применяется этими же конкретными науками в единстве с конкретно-научными методами для получения нового знания. Но диалектико-материалистический метод познания не есть просто сумма специальных методов, а есть совокупность своих принципов, категорий, раскрывающих наиболее общее и наиболее существенное в движении мышления к истине.

В научном познании наблюдается возрастание роли философии. Это вызывается прежде всего расширением процессов дифференциации наук. Дробление наук вызывает расхождение между ними, уменьшает общение. Создается большая разрозненность. Усиливающаяся же тенденция к интеграции наук требует, чтобы ученые в разных областях знаний понимали друг друга. В результате возникает потребность в широких обобщающих идеях, в едином научном мировоззрении, в наиболее общей философской картине мира. Впитывая в себя наиболее общее из всех наук, философия облегчает задачу обмена информацией между различными науками.

Дифференциация наук вызывает потребность в создании теорий большой степени общности, таких как теория информации, общая теория управления, общая теория элементарных частиц, общая картина развития животного и растительного мира и т. д. Создание же таких теорий требует от ученых всесторонней философской ориентации, высокой философской культуры.

Кроме того, сами конкретные науки переходят все в большей мере к познанию непосредственно ненаблюдаемых объектов, в теоретическом осмыслении которых они все в

большей мере опираются на общие философские представления.

Таким образом, происходит усиление интегрирующего начала, которое выполняет философия по отношению к конкретным наукам. Проникая в конкретные науки, философия объединяет их общим мировоззрением и методом, связывает их в единое целое, ведет к пониманию учеными места своей науки в общей системе наук, способствует осмыслению основных и общих тенденций научного познания, социальной функции своей науки, связи ее с общественными процессами. С. И. Вавилов говорил, что философия создает для исследователя как бы философский фон, на основе которого осуществляется научная работа и делаются научные выводы. В. И. Ленин говорил, что «идя по пути марксовской теории, мы будем приближаться к объективной истине все больше (никогда не исчерпывая ее); идя же по всякому другому пути, мы не сможем прийти ни к чему, кроме путаницы и лжи».¹⁶

Но несмотря на усиление роли философии во взаимодействии наук, в целом же связь между естественными и общественными науками еще слаба.

Как считает Б. М. Кедров, лидирующая роль одной науки — физики — заканчивается к началу 50-х годов. Она выполнила роль нового «трамплина» в развитии целого комплекса других наук и возвысила роль других наук. «С этого момента начинается бурное и чрезвычайно быстрое развитие таких принципиально новых отраслей естествознания, связанных с новой техникой, как кибернетика, молекулярная биология, учение о космосе (в связи с практической космонавтикой). В течение последних 10—15 лет лидером естествознания снова становится не одна какая-то отрасль естествознания, а целый комплекс наук, состоящий из физики, биологии, химии, кибернетики и математики, причем оказывается, что большая часть современных ведущих теорий была сформулирована, а иногда уже довольно детально разработана именно в течение последних 15—25 лет».¹⁷

Единства мнений о лидерстве в науке в настоящее время нет. Академик М. В. Келдыш считает, что ведущая роль в науках в настоящее время принадлежит физике и кибернетике, Б. Е. Быховский признает ведущими науками физику и химию. Многие ученые продолжают считать лидером со-

¹⁶ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 18, стр. 146.

¹⁷ Бонифатий Кедров. Изменение связи между естествознанием и техникой. Институт истории естествознания и техники Академии наук СССР, М., 1968, стр. 13.

временного естествознания физику. Автору кажется более верным представление по этому вопросу Б. М. Кедрова, только пока еще рано причислять к числу лидирующих наук биологию. Век биологии безусловно наступит, когда будут открыты глубинные законы формирования живых организмов. А пока еще существует много белых пятен в познании внутреннего механизма развития живого, поэтому сейчас и в процессе производства преобразуется главным образом неорганическая природа, хотя уже намечается крен к преобразованию живой природы. И это принесет человечеству значительно больше материальных благ, чем преимущественное использование в производстве неорганической природы. Вполне возможно, что тогда лидирующая роль в научном познании вновь перейдет к одной науке — биологии.

В само понятие «интеграция наук» сегодня вкладывается отнюдь не одно и то же содержание. Некоторая часть ученых рассматривает интеграцию как суммирование всей совокупности знаний в одну какую-то общую систему с одним общим языком. В свое время претензию на создание такой системы знаний имела философия. История развития науки показала бесперспективность такой попытки.

Однако в настоящее время в этом же духе пытаются рассматривать интеграцию в науке некоторые неопозитивисты. Они провозгласили лозунг единства знания и унификации наук (приведение к единообразию, к единой форме или системе, к единому языку). С этой целью ими проведен ряд международных конгрессов по проблеме объединения знания, изданы некоторые книги, журналы, «Международная энциклопедия унифицированной науки», в которых пытаются разработать модель современного единого научного знания. Физикалисты в неопозитивизме пытаются выработать единый универсальный язык науки (единую терминологию), а на самом деле делают попытку свести все многообразие языков различных наук к языку физики. Дж. Хаксли в докладе «Будущее человека — эволюционные аспекты» на симпозиуме по обсуждению проблем будущего биологических и медицинских наук и возможностей управления биологией человека (Лондон, 1963) предлагает создать единую интегрированную науку с общими методами и терминологией вместо отдельных предметов со своими собственными положениями, методологией и техническим жаргоном.

Сейчас уже и сами неопозитивисты начинают понимать, что искусственное создание одной универсальной науки — дело практически невыполнимое. На самом деле процесс интеграции наук совершается не по договоренности людей,

как результат определенного соглашения, а есть объективный процесс. Он пробивает себе дорогу независимо от воли и желания людей под воздействием человеческой практики и логики развития самого познания.

Интеграция наук не ведет к уничтожению конкретных наук, к преодолению их специфики, особенностей их языка. Она проявляется в преодолении разобщенности между науками, в установлении между ними связей, во взаимообогащении через обмен идеями, методами познания, научной терминологией. Интеграция ведет к сложению теорий большой степени общности, раскрывающих общие закономерности в большой совокупности явлений. Она ведет к единству знаний, но не в смысле создания какой-то единой всеохватывающей науки, поглощающей в себе все знания, выработанные человечеством, а к такому единству, в котором каждая конкретная наука рассматривается как определенное звено в исследовании единой материи, которое находится в зависимости от других звеньев научного познания и само воздействует на эти другие звенья. И в этом преодолении разобщенности наук, во взаимном воздействии их друг на друга, в создании новых наук, которые являются синтезом ряда других наук, заложены неисчерпаемые возможности для последующего прогресса человеческого познания.

Можно встретиться с таким представлением, что единство наук достигнуто уже сегодня. Это далеко не так. Разобщенность между науками далеко не преодолена. Еще не нащупана связь между многими явлениями действительности, не знают науки связи между основными константами, например, между квантовой постоянной Планка, диэлектрической постоянной вакуума и гравитационной константой. Еще очень робко проявляется связь между естественными и общественными науками, она, по- существу, только начинает складываться. Можно встретиться сейчас с такими явлениями, когда отсутствует необходимая связь даже между такими науками, которые изучают один и тот же объект. Так, изучением нашей планеты занимаются многие науки: геология, геофизика, геохимия, метеорология, гидрология, океанография, океанология, география и многие другие науки. Но, как отмечает академик Е. К. Федоров, пока вся эта группа наук не имеет целостности, она не образует сплошного фронта в познании общего объекта.¹⁸ К комплексу наук о земле еще очень слабо подключаются науки

¹⁸ См. Методологические проблемы наук о земле. «Вопросы философии», 1966, № 7, стр. 99.

биологического цикла. Для того, чтобы влиять на энергетику биосферы, следовало бы подключить и термодинамику, общую теорию регулирования и т. д. А так как на биосферу человек влияет в своих интересах и стремится предотвратить отрицательные последствия в преобразовании ее, то в общий комплекс наук, изучающих землю, должны быть подключены и общественные науки. И это все должно быть, а не есть в настоящее время. Таких примеров, говорящих об ограниченности связей между науками, можно привести сколько угодно. Поэтому сейчас можно говорить о единстве наук лишь в относительном смысле. Преодолению разобщенности мешает прежде всего узость знаний научных работников, которая вызвана узкой специализацией в науке. Создание полного единства в науке — это дело будущего, а пока в науке лишь действует тенденция к установлению такого единства.

Однако уже сегодня наука все больше себя проявляет как нечто единое. Это проявляется: 1) в усилении связи между различными разделами внутри одной науки. Если раньше физика, например, представляла собой совокупность самостоятельно существующих, между собой не связанных разделов — механики, теплоты, акустики, магнетизма, электричества, оптики —, то теперь все глубже раскрывается связь между ее отдельными элементами, она все больше проявляет себя как внутренняя цельность; 2) единство проявляется и в усилении связи между различными науками. В период превалирования дифференциации в науке какое-либо существенное открытие в одной науке не выходило за ее пределы, теперь же каждое новое важное открытие продвигает вперед не только ту науку, в которой оно сделано, но и целую систему наук. Так, открытие Е. К. Завойским парамагнитного резонанса привело к использованию резонансных методов в физике, химии, биологии и других науках. Создание в 1967 г. теории чрезвычайно быстрых химических реакций посредством нарушения равновесия с помощью очень коротких энергетических импульсов, которые проявляются в живых организмах, в двигателях внутреннего сгорания, в факелах ракет и ударных волнах уже сегодня воздействует на дальнейшее развитие физики, химии, биологии, военных наук и т. д. Таким образом, в наше время развитие наук определяется не только ее собственными достижениями, но и успехами других наук.

Между науками в настоящее время часто складываются взаимоотношения типа кооперации: одна наука заинтересована в решении определенной проблемы, но не имеет

средств и методов для этого. Другая наука вырабатывает эти средства и методы, после чего первая наука приступает к решению поставленной задачи.

Иногда потребностями многих наук вызывается появление новой науки, которая выполняет служебную роль по отношению к ним. Так, в последнее время уделяется большое внимание науке об измерениях и особенно ее разделу — автоматрии. Появление этой науки вызвано усложнением эксперимента во многих науках. Эксперимент в ряде наук проходит в предельных условиях: при очень высоких или очень низких температурах и давлениях, при наличии взрывоопасности, радиации, при колоссальных скоростях. Измерения бывает необходимо вести одновременно в тысячах точках, фиксировать изменения в каждое мгновение. В этих случаях без автоматических средств измерения не обойтись. В результате появляется наука, которая и занимается проблемой измерения, требования к которой со стороны других наук все время возрастают. Институт автоматки и электрометрии Сибирского отделения Академии наук СССР, например, занимается разработкой теории измерения и автоматических приборов, датчиков, систем управления, которые нужны для многих других научных институтов. Причем сам этот институт опирается на открытия в других науках. Открытие, например, нового чуда века — полупроводников — дает возможность создавать такие приборы, которые невозможно было бы создать без их применения. На основе достижений математики, кибернетики, радиоэлектроники, бионики и других наук развивается наука об измерениях и ее очень важный раздел — автоматрия.

Некоторые ученые считают, что и в настоящее время в науке преобладает тенденция к ее дифференциации над тенденцией к интеграции. Такой точки зрения, в частности, придерживается С. Т. Мелюхин.¹⁹ Действительно процесс дифференциации в науке бурно развивается. Если в конце прошлого столетия в мире насчитывалось около 200 наук, то сейчас их имеется порядка тысячи.

Другая часть философов, в частности Б. М. Кедров, признают доминирующую роль в настоящее время интеграции над дифференциацией. Нам кажется, что эта вторая точка зрения более соответствует действительности. Хотя и совершается стремительный рост количества наук, но сами новые науки выполняют объединительный характер, между науками все больше проявляется связь, взаимодействие, что

¹⁹ См. С. Т. Мелюхин. Методологические проблемы единства научного познания. «Философские науки», 1967, № 5, стр. 46.

ведет к тому, что наука все в большей мере проявляет себя как целостное, единое общественное явление, хотя до единства, охватывающего всю науку, еще и очень далеко.

Противоположные тенденции развития науки — дифференциации и интеграции — на нынешней ступени развития познания находятся в особом диалектическом единстве, когда усиление интеграционных процессов в науке ведет к дальнейшей ее дифференциации, а расширение дифференциации способствует росту объединительных тенденций.

Объективным основанием дифференциации наук является неисчерпаемость материи, усложнение связей между наукой и производством, постановка практикой все более сложных задач перед наукой. Объективным же основанием интеграции наук является материальное единство мира, усиление интеграционных процессов в практической деятельности людей и прежде всего в производстве.

Взаимодействие дифференциации и интеграции и раскрывает механизм развития человеческого познания.

Е. Marochkina

The Dialectics of the Mutual Relation between the Differentiation and Integration in the Development of Science

S u m m a r y

The article deals with the interaction of two opposite processes — differentiation and integration in the whole period of the existence of science. The differentiation of cognition is, in fact, splitting the world into separate, to a certain extent independent spheres of knowledge and is considered the specialization of knowledge.

In contrast to the acknowledged notion of the philosophic literature that the pre-classic and classic science of the slaveholding society was not differentiated but was a knowledge of the world as a whole the author thinks that the differentiation arose thanks to the very early steps in scientific knowledge.

The conception of differentiated sciences as mathematics, astronomy, mechanics, chemistry, biology etc. has been prepared by the formulated ancient Greek materialistic philosophy where the world is considered to be eternal and developing under objective laws.

The materialistic philosophy acts as the integrating function in science although elements of mutual relationship between particular sciences already exist there.

The process of forming of sciences was cut in the feudal society and anewed in the period of the development of capitalism. The evident predomination of the differentiation above integration is characteristic of the 14th up to the 18th century.

During this period the development of a science was isolated from other sciences. The relation is seen by means of philosophy and the random character of the interaction between sciences only.

The rapidly developing process of differentiation of sciences has led to the compiling of such a rich scientific material that necessity arises to systematize it in order to acknowledge the relationship between all the phenomena and all the sciences as well.

That is why from the second third of the 19th century along with the process of differentiation the process of integration of sciences is rapidly developing.

The process of differentiation and integration leads to the considerable increase of scientific knowledge and the formation of the common science in which every particular branch of science would be a link dependent on other links and influencing them as well.

The unity of the whole world and mutual relationship of all the elements of human practice act as the objective reason that leads independent scientific disciplines to the common science.

Ю. М. Лившиц

ОБЩЕСТВЕННЫЙ ПОРЯДОК И ЛИЧНОСТЬ В СВЕТЕ ЛЕНИНСКИХ ИДЕЙ

Общественный порядок является той областью человеческих отношений, в которой вопросы социально согласованного поведения массы людей наряду со свободой индивидуального поведения, социальной обусловленности общественной дисциплины и личной свободы, нравственной и правовой ответственности рельефно выражают сложный характер взаимозависимости общества и личности.

Общественный порядок представляет собой свойство всякого человеческого общежития, всякой коллективности, само существование которой предполагает необходимость индивидуального поведения, согласуемого с коренными интересами социальной общности. Однако согласование индивидуального поступка с общезначимым интересом возможно и таким образом, что происходит абсолютное подчинение поведения лица общности. Формально при этом создается идеальный общественный порядок. Но им оказываются поглощенными такие ценности, как личность и свобода индивидуального поведения. Решение же этого вопроса, означающее признание ничем не ограниченной свободы воли, независимости поступков от социальной среды, приводит к индетерминизму в мировоззренческом плане и анархизму в социально-политическом.

Создание общественного порядка, соединяющего в гармоническом единстве общественную необходимость и индивидуальную свободу, возможно на путях познания и учета взаимосвязи общества и личности. Ленинские мысли по этому вопросу, развивающие и конкретизирующие идеи К. Маркса и Ф. Энгельса, представляют важную веху в обосновании детерминистической позиции. «Идея детерминизма, — подчеркивал В. И. Ленин, — устанавливая необходимость человеческих поступков, отвергая вздорную побасенку о свободе воли, нимало не уничтожает ни разума, ни совести человека, ни оценки его действий. Напротив, только при детерминистическом взгляде и возможна строгая и пра-

вильная оценка, а не сваливание чего угодно на свободную волю».¹

Детерминистический подход означает, что при изучении взаимосвязи общества и личности раскрытие сущности системы отношений, в которые включена личность, есть в то же время и путь познания личности. В. И. Ленин указывал, что «Социолог-материалист, делающий предметом своего изучения определенные общественные отношения людей, тем самым уже изучает и различных личностей, из действий которых и слагаются эти отношения».²

Общественный порядок основан на запретах и дозволениях, адресованных государством и обществом личности. Природа общественного строя выступает главной детерминантой как социального нормирования поведения, так и характера этого поведения. Каждой общественно-экономической формации соответствует свой исторический тип общественного порядка. Будучи зависимым от способа производства, являясь порождением экономической потребности в установлении определенного вида общественной дисциплины, он в то же время оказывает обратное воздействие на экономические отношения, являясь «формой упрочения данного способа производства».³ В. И. Ленин обратил внимание на то, что такая непосредственная связь общественного порядка с господствующими в обществе экономическими отношениями делает его ярким выразителем природы общественного строя. Особенностью общественного порядка эпохи феодализма была связь его с такой дисциплиной, которую можно называть дисциплиной палки,⁴ капитализм породил новую дисциплину — «дисциплину голода»,⁵ и только «со времени советского переворота, со времени начала социалистической революции, дисциплина должна создаваться на совершенно новых началах, дисциплина доверия к организованности рабочих и беднейших крестьян, дисциплина товарищеская, дисциплина всяческого уважения, дисциплина самостоятельности и инициативы в борьбе».⁶

Общественный порядок в эксплуататорском обществе внутренне противоречив. В условиях острой классовой борьбы складывается диаметрально различное отношение к нему со стороны трудящихся и буржуазии. Эксплуататорский общественный порядок становится предметом революционной

¹ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 1, стр. 159.

² Там же, стр. 424.

³ К. Маркс. Капитал, т. 3, М., 1954 г., стр. 806.

⁴ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 36, стр. 499—500.

⁵ Там же.

⁶ Там же.

критики, усилия революционных масс направлены на его ликвидацию и замену новым порядком, который отвечал бы коренным интересам народа. С каким сарказмом пишет В. И. Ленин о неспособности своекорыстной буржуазии даже в революционные дни февраля—марта 1917 года понять коренные требования народа. Для нее «хлеб для народа и мир — это мятежничество, а министерские места для Гучкова и Милюкова — это «порядок».⁷ Отсюда возникает необходимость внедрять в общественную практику элементы нового порядка, способного выполнять по крайней мере такие задачи, как защита коренных требований народа, подготовка политической армии социалистической революции, прообраза общественного порядка, устанавливаемого после перехода власти в руки трудящихся.⁸

Таким образом, социальное нормирование поведения личности в условиях антагонистических отношений отражает борьбу классов антиподов, вследствие чего общественный порядок, складывающийся как система отношений, выгодных эксплуататорскому классу, становится возможным лишь благодаря правовым предписаниям, опирающимся на принудительную силу государства. Разный тип личности ставится общественной системой в разные рамки социальных ограничений индивидуального поведения, размеры и содержание которых зависят от того, к какому классу, социальному слою принадлежит личность. Классово-антагонистические отношения влекут за собой прежде всего действие различных норм — рамок для личности эксплуататора и угнетенного. Мораль экономически господствующего класса, а вслед за ней и право, санкционируют свободу действий эксплуататора в несравненном соотношении со свободой угнетенного. «Что позволено Юпитеру, то не позволено быку» (*quod licet Jovi, non licet bovi*) — говорили еще в рабовладельческом Риме. Неравенство положения различных классовых типов личности в системе эксплуататорского общественного порядка, независимо от наличия или отсутствия рельефной формы его выражения, — одно из частных проявлений социального неравенства как типичной черты эксплуататорских общественных отношений.

Однако при рассмотрении норм поведения, действующих в буржуазном обществе и выражающих интересы буржуазии, следует учитывать различие между их сущностной

⁷ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 30, стр. 25.

⁸ В. И. Ленин в ряде работ дооктябрьского периода, в частности «Военная программа пролетарской революции», «Письма из далека», «О пролетарской милиции», в качестве действенного средства решения названных задач называет создание рабочей милиции.

стороной и явлением. Те нормы, которые приобретают значение ценностей с точки зрения защиты условий существования господствующего класса, в чем-то должны отражать потребность к функционированию общественного организма как целостной системы. Кроме того, они должны создавать определенные ограничения для личности эксплуататора ради защиты конечных, коренных интересов всей данной системы общественных отношений. Поэтому система запретов и дозволений, характерная для буржуазного общественного порядка, может с внешней, формальной стороны выглядеть как относительно однородная для всей социальной системы.

Экономическое и социальное положение личности как члена господствующего класса оказывает существенное влияние на воплощение ее свободы воли в определенный тип поведения, непосредственно детерминированный социально-индивидуальными ценностными ориентациями. Дозволенность-недозволенность определенных вариантов поведения, уже имеющая значительную широту в силу допущений, создаваемых моральными и правовыми нормами для возможностей социально поощряемого вида поступка, оценивается такой личностью с позиций своекорыстного эгоистического интереса. Поэтому выход за пределы норм-рамок, которые стесняют собственника, выражает тенденцию к неудержному процессу неустойчивости общественного порядка. В. И. Ленин подчеркивал, что при империализме идет процесс ломки законности, представленный, в частности, «растерянными потугами буржуазии избавиться от ею же созданной и для нее ставшей невыносимой законности».⁹

Этот процесс сопутствует концентрации капитала, так как, с одной стороны, она приводит к усилению экономического, а следовательно, и политического самодержавия крупных собственников, для которых мера осуществления своевольной прихоти прямо пропорциональна величине собственности. Переход от многотысячного состояния к миллионному, а от миллионного к миллиардному сопровождается увеличением возможностей внешне неконтролируемого, фактически (не будем говорить о формальной стороне) неограниченного поведения. С другой стороны, концентрация капитала порождает неустойчивость положения среднего и мелкого собственника, что вызывает к жизни стремление использования всех средств борьбы за место под дьяволь-

⁹ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 20, стр. 16—17.

ским солнцем, а, кроме того, создает иллюзорность норм-
рамок, вера в которые у них оказывается подорванной.

Существенным проявлением рассматриваемого процесса является и то, что личность нарушителя порядка из числа представителей экономической элиты по своим ценностным ориентациям нераздельно представляет направленность интересов тех, кто должен обеспечивать охрану общественного порядка. Сошлемся лишь на одно исследование авторитетного американского криминолога Эдвина Х. Сатерленда. Анализ решений американских судов и комиссий по обвинению 70 крупнейших индустриальных и торговых корпораций США в нарушении антитрестовского законодательства, законов против ложных рекламных объявлений, закона о трудовых отношениях и законов о нарушении патентных прав, а также авторского права и правил о товарных знаках показал, что всего только 9% решений оценивали эту деятельность как преступную, остальные решения о подобных же нарушениях зафиксировали признание непроступного характера содеянного. Вывод о причинах такого алогизма судебных деятелей автор формулирует следующим образом: «Прежде всего, методы, применяемые для обеспечения применения закона, зависят от отношения законодателей, а также судебного и исполнительного персонала к личности возможных нарушителей закона. Отношение к бизнесменам — возможным нарушителям четырех описанных выше типов законов — это смесь страха и восхищения. Те, кто несет ответственность за функционирование системы уголовного правосудия, опасаются вступить в антагонизм с бизнесменами; среди многих других последствий антагонизм такого рода может привести к уменьшению размера взносов в фонд предвыборной кампании, необходимый для того, чтобы одержать победу на очередных выборах. Возможно, значительно более важным обстоятельством является культурная однородность законодателей, судей, а также лиц, исполняющих закон, с одной стороны, с бизнесменами — с другой. Законодатели восхищаются бизнесменами, преклоняются перед ними и не рассматривают их в качестве преступников...»¹⁰ И, наконец: «законы, действующие в отношении преступления людей в белых воротничках, скрывающие преступный характер их деятельности, менее эффективны в укреплении норм морали, чем другие законы».¹¹

¹⁰ Эдвин Х. Сатерленд. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? В кн.: «Социология преступности», пер. с английского. М., 1966, стр. 55.

¹¹ Там же, стр. 59.

С иных позиции выход за нормы-рамки наблюдается у трудящихся классов и слоев капиталистического общества. Борьба за занятость, материальную обеспеченность, социальные гарантии, политические свободы, облекаемая в форму забастовок, нередко выходящих за пределы формально-демократических дозволений буржуазного общественного порядка, является симптоматичным свидетельством конфликтного противоречия между личностью трудящегося, его стремления к такой свободе действий, которая в конечном итоге означает отрицание основных устоев этого общества, и общественным порядком. Расширение социального конфликта в виде борьбы за расовое и национальное равноправие, подчас перерастающей в гражданскую войну, движении протеста среди молодежи, пауперов и т. п. еще больше подрывает и без того неустойчивый общественный порядок в современных империалистических государствах.

В природе антагонистических общественных отношений заложена тенденция выхода за необходимые пределы суверенитета индивидуальной свободы, а это одно из свидетельств разложения порядка, ограниченного узостью классового интереса эксплуататоров. Если общество настолько суживает возможность проявления личности эксплуатируемого через самоутверждение, что остается лишь тешиться фетишем материального потребительства при стандартизации жизни, или, что еще трагичнее, влачить безвестное полуголодное существование бездеятельной бессловесной твари, тогда хоть извращенный романтизм попрания общественного порядка, скандального дебоша, дерзкого грабежа, наркотического умопомрачения, эротического вандализма, к тому же культивируемого коммерческим «искусством» через все современные коммуникативные каналы, становится средством неосознанного протеста против удушающих личностей общественных отношений.

Отличительной особенностью социалистического общественного порядка является его демократическая природа и гуманистическая направленность. Хотя он не может быть свободен от ряда противоречий, свойственных низшей фазе нового общественного строя, при которой нет полного социального равенства и справедливости,¹² имеются социальные причины нарушений общественного порядка, не снят вопрос о преступности, но решение проблемы свободы индивидуального поведения и общественной необходимости в сфере общественного порядка происходит на принципиально иной основе, чем в классово-антагонистическом обществе.

¹² В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 33, стр. 92—93.

В. И. Ленин одну из главных исторических особенностей социалистического общественного порядка видел в кровной заинтересованности широких народных масс в его сохранении и поддержании. Потребность вовлечения в противоборство с нарушениями общественного порядка не только государственных органов, но и массы населения, действующей как сила общественная, заложена в объективной природе отношений социалистического типа. Социально-позитивные нормы, определяющие поведение людей в социалистическом обществе, выражают единство коренного интереса в создании условий, максимально благоприятствующих достижению цели социалистического развития общества. Складывающийся в этих условиях общественный порядок является воплощением этого интереса, а следовательно, существует не только и не столько по причине осуществления государственного принуждения, сколько в силу добровольного выполнения большинством членов общества норм поведения, естественно согласующихся с их индивидуальным укладом жизни и социальным сознанием. Нарушитель противопоставляет себя не государственной власти, отчужденной от большинства населения, как это имеет место при антагонистических отношениях, а обществу в целом. Поэтому поддержание общественного порядка становится широкой общественной функцией, создающей возможность и поощряющей участие каждой личности в активной деятельности в этом направлении.

В то же время в ленинских работах проявляется огромная забота об укреплении органов социалистического государства, перед которыми встает большой важности задача создания и обеспечения режима социалистической законности. Общественный порядок немислим без правопорядка. Как результат реализации правовых предписаний, исполнения и соблюдения законов и иных правовых актов правопорядок в стране свидетельствует о победе социалистических принципов в области наиболее существенных, жизненно важных направлений социальной практики, поскольку именно важность объекта порождает необходимость правового регулирования поступков людей и взятия его под охрану закона. В. И. Ленин указывает на то, что нарушение законности «есть уже дыра, которую немедленно используют враги трудящихся».¹³ Он требует «осуществления большей революционной законности»¹⁴ и самых суровых на-

¹³ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 39, стр. 155—156.

¹⁴ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 44, стр. 337.

казаний нарушителей законности,¹⁵ выдвигает идею единства законности,¹⁶ проявляет заботу об органах принуждения пролетарской диктатуры.¹⁷

Источник силы социалистического государства — в его связи с массами. Поэтому обеспечение законности становится задачей, важной для всех трудящихся. В. И. Ленин указывал на необходимость воспитывать «широкие массы рабочих и крестьян в деле самостоятельного, быстрого, делового участия их в надзоре за соблюдением законности».¹⁸

Новое социальное содержание взаимоотношения общества и личности в сфере социалистического общественного порядка рельефно проявляется через общественную дисциплину. Общественная дисциплина всегда являлась выразителем требований общества к личности. Она органически связана с общественным порядком, ибо, как подчеркивал В. И. Ленин «... от всякого нового общественного порядка требуются новые отношения между людьми, новая дисциплина».¹⁹ Социалистическая дисциплина — необходимая предпосылка и условие существования общественного порядка. Уровень дисциплинированности членов общества непосредственным образом сказывается на состоянии общественного порядка. Именно в дисциплине фокусируется то соотношение индивидуальной свободы и общественной необходимости, которое является необходимым условием устойчивости общественного порядка.

Понятие дисциплины еще не нашло единообразной трактовки в работах советских обществоведов. Экономисты, философы, юристы, социологи, исходя из ленинского понимания природы общественной дисциплины как отправного пункта теоретического анализа, при попытке сформулировать определение дисциплины все же приходят к несовпадающим взглядам. Сошлемся на работу В. И. Затева.²⁰ Автор подвергает критике определение дисциплины, данное Н. В. Корогодовым, как способа осуществления совместной деятельности людей, направленной на упрочение и развитие существующих производственных отношений. Недостаток этого определения с его точки зрения состоит в том, что, «во-первых, социальное назначение дисциплины далеко не сводится к упрочению и развитию про-

¹⁵ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 50, стр. 70.

¹⁶ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 45, стр. 197—201.

¹⁸ Там же, стр. 337.

¹⁷ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 44, стр. 327—328.

¹⁹ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 36, стр. 500.

²⁰ В. И. Затева. Социалистическая демократия и общественная дисциплина. Философские науки, 1969, № 3, стр. 98—107.

изводственных отношений, и, во-вторых, неточно рассматривать дисциплину как «способ осуществления совместной деятельности людей». Главное социальное назначение дисциплины состоит в том, чтобы упорядочивать и регулировать эту деятельность, а также поведение людей». ²¹ Не удовлетворяет автора рассматриваемой статьи и определение дисциплины, встречающееся в юридической литературе, как установленного и обязательного для соблюдения порядка, т. к. «порядок, о котором идет речь в определениях дисциплины, является ее предпосылкой, но еще не самой дисциплиной, ибо определенный порядок может существовать, но не выполняться людьми. В более точном смысле дисциплину надо рассматривать не как порядок, а как соблюдение». ²² Критический разбор приводит его к следующему определению дисциплины: «Дисциплина как один из важнейших устоев общества представляет собой особый способ упрочения и регулирования деятельности и поведения людей, заключающийся в соблюдении ими определенного порядка и направленный на обеспечение функционирования общественного производства и поддержания определенного порядка во всех областях социальной жизни». ²³

Несмотря на то, что в критической и конструктивной сторонах рассуждений В. И. Затеева есть ряд положений, с которыми нельзя не согласиться (например, трактовка дисциплины как широкой социологической категории), вызывает возражения разрешение им вопросов о социальной специфике дисциплины, соотношения дисциплины и порядка.

Прежде всего, приведенное определение дисциплины не указывает на своеобразие ее по сравнению с другими социальными явлениями. Можно возражать против рассмотрения дисциплины как способа осуществления совместной деятельности людей, но не потому, что эта функция не свойственна дисциплине, а потому, что она присуща и другим явлениям общественной жизни примерно так же, как и функция упорядочивания и регулирования человеческой деятельности. Последнее, в частности, есть свидетельство прежде всего нормативной оформленности социальных отношений, выражающейся в том, что в обществе действуют нормы морали, права, обычаи, традиции. Потребность в установлении определенного вида общественной дисципли-

²¹ Там же, стр. 101—102.

²² В. И. Затеев. Социалистическая демократия и общественная дисциплина. Философские науки, 1969, № 3, стр. 100.

²³ Там же, стр. 10.

ны вызывает необходимость нормативного регулирования общественных отношений, сама дисциплина устанавливается как соответствие поведения массы индивидов социально-позитивным нормам, она — суть не регулятор, а состояние урегулированности.

В целом, на наш взгляд, раскрытие своеобразия дисциплины как общественного явления возможно на пути решения проблемы взаимосвязи общества и личности.

Дисциплина представляет особую сторону общественных отношений, которой присуще подчинение личности требованиям согласования индивидуального поведения с коренными интересами функционирования общества. Всякая дисциплина — явление авторитарное. Она проявляется в подчинении личного интереса общественному, индивидуального — коллективному. Только при этом условии и возможен общественный порядок, который, однако, при социализме не подавляет личность, а создает все условия для ее инициативного проявления. Суть вопроса состоит в том, как личность относится к авторитарным требованиям общества. В социалистическом обществе заложены объективные возможности преодоления противоречия между свободой индивидуального поведения и необходимостью в установлении общественного порядка, причем на такой основе, которая позволила бы проявить демократическую природу и гуманистическую направленность последнего. Такая возможность может быть охарактеризована как присущее обществу состояние, которое является результатом целесообразной организации общественной жизни, позволяющей каждому члену общества поддержать коллективные интересы при обеспечении со стороны коллектива нормальных условий в труде и быту, необходимых отдельной личности. Это состояние означает также, что ввиду нового исторического содержания социалистических отношений общество заинтересовано в расширении пределов дозволенного поведения, в поощрении действий индивида, направленных против сил регресса и мракобесия.²⁴ А так как при социализме

²⁴ В оригинальном интересном исследовании И. А. Вавиловой, посвященном роли социальных запретов, доказывается, что именно запреты составляют особенность морального и правового регулирования поведения людей в обществе. Индивидуальное воспитание «всегда начинается с выработки признания и уважения запретов, ибо именно они определяют сферу дозволенного социального действия». И. А. Вавилова. Моральный и правовой запреты. Автореферат канд. дисс. Л., 1968, стр. 14. Но на наш взгляд, подобное гипертрофирование роли запретов спорно. Внешние рамки социальных норм поведения (а это важно для существования общественного порядка) устанавливают не только запрет, но и дозволенность поступка, содержание которого раскрывает прогрессивность общественного порядка.

складывается относительно однородная материальная основа, снимается антагонизм социально-классовых отношений, политическая надстройка, моральные и правовые нормы и отношения выражают интерес в создании режима наибольшего благоприятствования развития каждой личности как всесторонне развитого индивида, то наложение ограничений на свободу индивидуального поведения не должно быть сопряжено с какими-либо привилегиями или изъятиями в зависимости от классовой, социальной, национальной принадлежности личности. Тем самым создаются предпосылки единства, внутренней цельности общественного порядка. Понятно, что реализация названных возможностей в живую ткань повседневного общения людей связана с преодолением многих противоречий, возникающих как по объективным, так и по субъективным причинам. Утверждение нового типа отношений общества и личности в сфере общественного порядка происходит не самотеком, а в ходе борьбы людей, носителей передовых идей, с косностью и рутинной, пережиточными явлениями, чванством, невежественностью, глупостью и т. п.

Важной особенностью социалистического общественного порядка является значительное совпадение потребности в определенных объективных запретах и дозволениях с субъективной позицией личности. Ранее уже делалась ссылка на ленинскую мысль о том, что социалистическая дисциплина является дисциплиной самостоятельности и инициативы в борьбе. Следовательно, она включается в установки индивидуального сознания тружеников социалистического общества, оказывая значительное воздействие на мотивы поступков и их направленность. Дисциплинированность становится свойством, имманентно присущим социалистическому типу личности. Самодисциплина приобретает значение источника значительной внутренней свободы как осознания необходимости выбора таких вариантов поведения, которые согласуются с интересами общества, существующего ради блага людей. Иначе говоря, самодисциплина входит в структуру свободы воли и является субъективной детерминантой, существенно влияющей на характер одобряемого обществом поведения. Благодаря этому происходит расширение объективных рамок дисциплины, что позволяет проявлять самостоятельность и инициативу, делает личность свободнее, более ответственной за свое поведение, а общественный порядок — демократичным.

При всей органической связи, существующей между дисциплиной и самодисциплиной, следует видеть их различие. Такое разграничение понятия, отражая несовпадение внут-

ренного и внешнего по отношению к личности проявлений дисциплины, важно для понимания процессов, происходящих в социалистическом общественном порядке при его постепенном перерастании в коммунистический общественный порядок.

Соотношение между общественной дисциплиной и самодисциплиной определяется степенью зрелости всей совокупности материальных и идеологических отношений социалистического общества, соответствующей определенной стадии его развития в направлении высшей фазы коммунизма, разумеется, также зависимой от конкретных условий внутреннего и международного положения страны. Призмой, через которую преломляется рассматриваемое соотношение, является социалистическая демократия. Уровень развития демократии прямопропорционален самодисциплинированности членов общества. Едва ли можно согласиться с позицией В. И. Затеева, который (в уже упоминавшейся статье) видит соотношение демократии и дисциплины следующим образом: «Если слово «демократия» означает «власть народа» и предполагает подчинение меньшинства большинству, то слово дисциплина означает обязательное соблюдение всеми членами общества определенного порядка, предусмотренного законом, уставом, правилами или моральными нормами человеческого общежития, и предполагает подчинение людей данному порядку».²⁵ Такой этимологический подход не способствует раскрытию существа рассматриваемых явлений. Конечно, в марксистско-ленинской науке демократия всегда понималась как явление классового господства. Однако при этом не ставился вопрос о соотношении демократии с дисциплиной. Последняя включается в систему демократии, но коль скоро возникает необходимость выявления их специфики, не следует подменять ее поисками родства. Ведь если бы демократия сводилась к подчинению, то в чем бы было своеобразие дисциплины? Единство явлений не есть их тождественность.

Наряду с этим В. И. Затеевым правильно ставится вопрос по существу, когда он говорит, что «демократия — это основа утверждения сознательной дисциплины, а осознанная дисциплина — условие развития и углубления демократии».²⁶ Но сразу же вслед за этим идет вновь спорное утверждение: «чем шире демократия, тем, следовательно, крепче должна быть дисциплина».²⁷ Оно спорно тем, что

²⁵ Философские науки, 1969, № 3, стр. 100.

²⁶ Там же, стр. 104.

²⁷ Там же, стр. 104.

автор не поясняет, идет ли речь о самодисциплине или дисциплине. А это уточнение весьма важно, т. к. без него может сложиться искаженное представление о характере поступательных изменений социалистического общественного порядка.

На таких искажениях подчас спекулируют наши идейные противники. Изменения общественного порядка в социалистическом обществе представляются им в виде порождаемого ростом материального благосостояния «высвобождения» личности от пут общественной дисциплины, являющегося якобы свидетельством внутренней коррозии всей общественной системы. Поскольку материально обеспеченная личность рвется к увеличению индивидуальной свободы, а общество, напротив, навязывает личности еще большие внешние ограничения, постольку, мол, неизбежен антагонистический конфликт, чреватый разрушением общества изнутри. Польский социолог Ежи Вятр, подвергая критическому разбору взгляды Герберта Маркузе, обращает внимание на то, что последний «обрушивается на ... Советский Союз за «этику дисциплины труда», патриотизм, «всю эту мораль политического пуританизма», которую он рассматривает как результат периода борьбы против капиталистического окружения в условиях, когда индивидуальное поведение надо было приспособлять к потребностям системы (...). В экономическом развитии и мирном сосуществовании Маркузе видит обстоятельства, могущие создать возможность для ликвидации «репрессивной системы» в условиях социализма (...). Одновременно он подчеркивает, что «советский режим не смог бы или не хотел бы ограничивать репрессивной этики, он должен был бы становиться все более иррациональным с точки зрения его же собственных норм». А это должно было бы вызвать к действию силы, направленные против системы».²⁸

Вскрывая несостоятельность этих выпадов против социализма, нельзя не обратить внимание на ту подмену понятий, которую совершают их авторы. Рост материального достатка, изменение к лучшему всей совокупности социальных условий жизни действительно сопровождается возрастанием свободы личности. Чем меньше ее интерес сводится к заботе о хлебе насущном, тем больше открывается возможностей для ее активного проявления как общественного деятеля. Почему эта возрастающая возможность инициативного проявления личности должна сопровождаться разру-

²⁸ Ежи Вятр. Герберт Маркузе — философ дезориентирующего радикализма. *Философские науки*, 1969, № 3, стр. 131.

шением общественной системы, если конечная цель социалистической революции всегда понималась марксистами, выражавшими коренные интересы народных масс, как всестороннее, гармоническое развитие личности, превращение условий существования человека в наиболее достойные его человеческой природы, остается догадываться, зная, чей идеологический заказ выполняет Герберт Маркузе и иже с ним. Наряду с этим следует подчеркнуть, что развитие социалистического общества предполагает одновременное решение материально-экономических, социальных, культурных задач, что должно обеспечить гармонию развития личности, предотвращение сосредоточия ее интересов на материальном потребительстве. В этих условиях соотношение между дисциплиной как авторитарной по отношению к отдельной личности системой и самодисциплиной как осознанной необходимостью соответствующего вида поведения изменяется в сторону все большего возрастания последней. Укрепление общественного порядка происходит в условиях такого развития социалистической демократии, которым присуще возрастание активности личности за счет расширения и углубления процесса усвоения всей массой индивидов требований коммунистической морали, права, традиций, прогрессивных обычаев, превращения норм общения в привычные, перемещения центра регулирования социально одобряемого поведения из внешней сферы в субъективную. Предвидя новые черты общественного порядка при коммунизме, В. И. Ленин писал: «Мы не ждем пришествия такого общественного порядка, когда бы не соблюдался принцип подчинения меньшинства большинству. Но, стремясь к социализму, мы убеждены, что он будет перерастать в коммунизм, а в связи с этим исчезнет всякая надобность в насилии над людьми вообще, в подчинении одного человека другому, одной части населения другой его части, ибо люди привыкнут к соблюдению элементарных условий общности без насилия и без подчинения».²⁹

²⁹ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 33, стр. 82—83.

The Social System and Personality According to V. I. Lenin

Summary

The Marxist-Leninist methodology is the foundation for the consideration of the correlation of the personality and the social system.

Of special importance is the elaboration of the character of the social behaviour from the class position, the opening of the character of the social discipline, lawfulness, law and order by V. I. Lenin.

The rules of behaviour for a personality are determined by the state and society. In this article the rules of behaviour in the antagonistic and in the communist society are discussed. Special attention is paid to the problem of the social discipline under socialism.

Socialism enables to achieve the unity of the interests of the society, collective and person. It expands the borders of socially permitted versions of behaviour, establishes social prohibitions which do not vary with a class, nation or sex.

The characterization of the socialist discipline as the discipline of self-dependence and initiative in the class struggle, given by V. I. Lenin, means the recognition of the importance of self-discipline, expressing the coincidence of the subjective position of a personality with the objective prohibitions and permissions.

It is important to differentiate discipline and self-discipline to understand the processes which take place in the socialist society during its continuous development into communist society.

SISUKORD

	Lk.
1. O. Štein — Rahvuse ja rahvussuhete aktuaalsetest küsimustest kommunismi ehitamise ajajärgul	3
2. A. Nobel — Vastuoludest sotsialistlikus ühiskonnas	23
3. H. Väärt — Täendusprobleem marksistlik-leninlikus filosoofias	41
4. A. Eller — Protestantliku metodistide sekti ideoloogiast (Eesti NSV materjalide alusel)	51
5. E. Марочкина — Диалектика взаимосвязи дифференциации и интеграции в истории развития науки	69
6. Ю. Лившиц — Общественный порядок и личность в свете ленинских идей	93

ТРУДЫ ПО ФИЛОСОФИИ

На эстонском и русском языках

Kogumik on kinnitatud TPI Toimetiste kolleegiumi poolt 5. XI 1970. a.

*

Tallinna Polütehniline Instituut

Toimetaja K. V i m m s a a r e

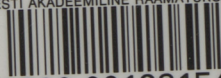
Tehniline toimetaja D. R o o

Ladumisele antud 25. III 1971. Trükkimisele antud 29. III 1972. Paber 60×90, 1/16.
Trükipoognaid 6,75. Arvestuspoognaid 7,1. Tiraaž 350. MB-03309. Tellimise nr. 989. ENSV Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse Trükikoda.
Hind 71 kop.

Hind 71 kop.

EESTI AKADEEMILINE RAAMATUKOGU

1 0200 00128154 6